

CORNELIUS TACITUS

ROBERT W. ULERY, JR.

(Wake Forest University)

<i>Fortuna.</i>	88–97
Bibliography.	97–99
Abbreviations.	99
Composite Editions.	99–102
I. (<i>Annales</i>) <i>Ab excessu divi Augusti</i> .	102–140
Commentaries.	
1. Andreas Alciatus.	
2. Beatus Rhenanus.	
3. Aemilius Ferrettus.	
4. Vincentius Lupanus.	
5. Marcus Vertranius Maurus.	
6. Johannes Ferrerius.	
7. Justus Lipsius.	
8. Claudius Chiffletius.	
9. Carolus Paschalius.	
10. Marcus Antonius Muretus.	
11. Hannibal Scotus.	
12. Valens Acidalius.	
13. Josias Mercerius.	
14. Pompeius Lampugnanus [pseud.].	
15. Julius Salinerius.	
16. Christophorus Colerus.	
17. Marcellus Donatus.	
18. Janus Gruterus.	
II. <i>De origine et situ Germanorum (Germania)</i> .	140–59
Commentaries.	
1. Andreas Alciatus.	
2. Beatus Rhenanus.	
3. Andreas Althamerus.	
4. Philippus Melanchthon.	
5. Jodocus Willichius.	
6. Justus Lipsius.	
7. Michael Beutherus.	

8. Valens Acidalius.	
9. Pompeius Lampugnanus [pseud.].	
10. Christophorus Colerus.	
11. Julius Salinerius.	
12. Marcellus Donatus.	
13. Janus Gruterus.	
III. <i>De vita Iulii Agricolae (Agricola).</i>	159–164
Commentaries.	
1. Andreas Alciatus.	
2. Beatus Rhenanus.	
3. Justus Lipsius.	
4. Valens Acidalius.	
5. Guilelmus Barclayus.	
6. Josias Mercerus.	
7. Pompeius Lampugnanus [pseud.].	
8. Julius Salinerius.	
9. Christophorus Colerus.	
10. Marcellus Donatus.	
11. Janus Gruterus.	
IV. <i>Dialogus de oratoribus.</i>	164–67
Commentaries.	
1. Andreas Alciatus.	
2. Beatus Rhenanus.	
3. Justus Lipsius.	
4. Petrus Pithoeus.	
5. Valens Acidalius.	
6. Josias Mercerus.	
7. Julius Salinerius.	
V. <i>Historiae.</i>	167–74
Commentaries.	
1. Andreas Alciatus.	
2. Beatus Rhenanus.	
3. Aemilius Ferrettus.	
4. Vincentius Lupanus.	
5. Marcus Vertranus Maurus.	
6. Johannes Ferrerius.	
7. Justus Lipsius.	
8. Claudius Chiffletus.	
9. Hannibal Scotus.	
10. Valens Acidalius.	
11. Josias Mercerus.	
12. Pompeius Lampugnanus [pseud.].	
13. Julius Salinerius.	
14. Christophorus Colerus.	
15. Marcellus Donatus.	
16. Janus Gruterus.	

FORTUNA

The works of Cornelius Tacitus were nearly lost, for all the enthusiasm of his contemporary Pliny the Younger (*Ep.* VII.33): "Auguror, nec me fallit augurium, historias tuas immortales futuras"; Juvenal's words proved truer in the Middle Ages (VII.98–104):

Vester porro labor fecundior, historiarum
scriptores? perit hic plus temporis atque olei
plus.

nullo quippe modo millensima pagina surgit
omnibus et crescit multa damnsa papyro;
sic ingens rerum numerus iubet atque operum
lex.

quae tamen inde seges? terrae quis fructus
apertae?

quis dabit historico quantum daret acta
legenti?

The consequent lack of any tradition in the study of Tacitus, combined with his qualities that contributed to the neglect, even affected the reaction to him of scholars in the Renaissance and later. The text was in poor repair and needed explication and correction, tasks complicated by Tacitus' style. The difficulties of his language and of his thought, perhaps inseparable, led to a less than complete acceptance of him by those who "rediscovered" him and to misinterpretations by readers for whom Tacitus the historian or the material of his history was only a peg on which to hang their own ideas. Tacitus' most enduring influence has been through certain readers who had peculiar connections to the material, as the Germans had to the *Germania*, or to the thought, as with the interest shown by sixteenth- and twentieth-century writers in Tacitus' view of tyranny and empire.¹

Cornelius Tacitus (*praenomen* uncertain; ca. A.D. 55–ca. 120), of whose life few details are known, may have come from northern Italy or southern France; his father may have been an equestrian, procurator of Gallia Belgica (Pliny

1. See the Bibliography for the major works on Tacitus' *Fortuna*; they will generally be cited by the author's last name only.

I am indebted to Professor Mary Frances Tenney of Oberlin, Ohio, and Newcomb College, for her early research on the *Catalogus* article for Tacitus; her dissertation (for which see the Bibliography) and her extensive files have contributed much to the writing of this article. I am also grateful to Professors F. E. Crazz, P. O. Kristeller, and John Monfasani for many helpful suggestions.

the Elder, *N.H.* VII.76). He married a daughter of Julius Agricola (cos. 77 and governor of Aquitania and Britain, see *Agricola* 9), and served the Roman state as quaestor (in 81 or 82), praetor (88), soldier, senator, suffect consul (97), distinguished orator, and governor of the province of Asia (112–13); he clearly had a successful political career despite the hazards of Domitian's principate.

His historical work began while he was in the midst of public activity. The *Agricola*, whose subject is his father-in-law's life and work (especially in Britain, with some ethnographical detail), seems to have been "published" in 98; and the *Germania*, a predominantly geographic and ethnographic work on that important area on the fringe of the empire, shortly thereafter. The *Dialogus de Oratoribus*, now generally accepted as Tacitus' work, may be dated to ca. 101; it is a discussion of the decline of oratory, composed in a Ciceronian style as well as form.

Of the major works of Tacitus, *Historiae* and *Annales* as they are now titled, the former was perhaps already in progress when the minor works began to appear. The subject of the *Historiae* is the years 69–96, and the work may have been completed by 110 in twelve or fourteen books, of which only I–IV and part of V survive today, covering the years 69–70. The end of his life was devoted to the writing of the *Annales* in eighteen or sixteen books, in which he (contrary to his earlier intention, see *Hist.* I.1) went back and began annalistic treatment *ab excessu divi Augusti*. Of this work there now survive only Books I–VI and XI–XVI (V, XI, and XVI are incomplete).

A favorable reaction seems to have greeted his major works, but this favor did not last.² There were of course those who were only made nervous by what he wrote, as Pliny the Younger says (*Ep.* IX.27):

Quanta potestas, quanta dignitas, quanta maiestas, quanta denique numen sit historiae, cum frequenter alias tum proxime sensi. Recitaverat quidam [Tacitus?] verissimum librum partemque eius in alium diem reservaverat. Ecce amici cuiusdam orantes obsecrantesque, ne reliqua recitaret. Tantus audiendi, quae fecerint, pudor,

2. P. Fabia, "Les ouvrages de Tacite réussirent-ils auprès des contemporains?" *Revue de Philologie*, XIX (1895), 1–10, citing G. Boissier, *L'opposition sous les Césars*; for an opposing view see Haase, lv.

quibus nullus faciendi, quae audire erubescunt. Et ille quidem praestitit, quod rogabatur: sinebat fides; liber tamen ut factum ipsum manet, manebit legeturque semper tanto magis, quia non statim. Incitantur enim homines ad cognoscenda, quae differuntur.³

Pliny's deference to Tacitus as a historian (in the quotation with which this essay began) indicates only his own admiration; but Tacitus' career and plans for further works would suggest that he was receiving a positive response. His fame as an orator probably created public anticipation for his works, since his contemporaries would have expected (as we would not) that a good orator would be a good historian; and nothing in his works would have disappointed them. Tacitus' literary qualities are those of his age, both in outlook and in style.⁴ Juvenal speaks slightlying of him in the passage quoted above and appears to mock him as a historian in II.99–109, but he seems aware of, and impressed by, the *Annales*—the two writers had much in common.⁵

The renown that Tacitus achieved did not, however, last beyond his own lifetime. The decline can be attributed first to the exclusion of Tacitus' Latinity from the school models and thus from the works of the grammarians, and second to the decadence of taste that preferred Suetonius and such authors and found Tacitus hard to read and to interpret.⁶ It can also be argued that his pessimism and his solitariness, his noninvolvement with the intellectual circles of his time, who were sympathetic to the "good" emperors, kept his works from fulfilling Pliny's confident prediction in the period immediately following Tacitus' death.⁷ Finally, the hostility of the Christians to the calumniator of their sect and of the Jews is well known: Tertullian is the most familiar witness (*Apol.* XVI, *Adv. nat.* I).

Thus there are but scattered references to and

3. Cited by Haase, xviii n. 70; see Ronald Syme, *Tacitus* (Oxford, 1958), I, 120.

4. Fabia, "Les ouvrages de Tacite," 1–10.

5. G. Highet, "Juvenal's Bookcase," *American Journal of Philology*, LXXII (1951), 369–94; R. Syme, "Juvenal, Pliny, Tacitus," *ibid.*, C (1979), 250–78; see also E. Courtney, *A Commentary on the Satires of Juvenal* (London, 1980), on II.102, 159–62; VII.38, 43, 58, 80; introduction to X, 452.

6. Haase, lv–lvi; Syme, *Tacitus*, II, 503.

7. Ciaceri, 222–38; for Fronto's reference to *Dialogus*, see A. Mazzarino, "Brevissime sul *Dialogus de oratoribus*, III. Sul 'Fortleben' del *Dialogus*," *Helikon*, II (1962), 272.

use of Tacitus up to the middle of the sixth century. His contemporaries Plutarch and Suetonius, the success of whose works contributed to the subsequent lack of interest in Tacitus, appear at least to have been aware of him, but little can be made of their avoidance of him as a source.⁸ Florus (ca. 100–150) clearly used him;⁹ and at the end of the second century Tertullian, in attacking him (*Apol.* XVI) as *ille mendaciorum loquacissimus*, cited him by name, work, and book number: *Cornelius Tacitus . . . in quinta historiarum suarum*.

Shortly after 200, Cassius Dio used material from Tacitus in his *Roman History*.¹⁰ But already by that date the need to save Tacitus from oblivion was real, even if the anecdote is false that the Emperor Tacitus (275–76) ordered the copying of the books of his supposed ancestor (Vopiscus, *Tacitus* X). In the fourth century, echoes are found in Lactantius, Eumenius of Autun, Eusebius and Hegesippus, Aurelius Victor, and Dictys of Crete (Latin version).¹¹ In the "pagan revival" of the late fourth century, Symmachus, it is claimed, imitated Tacitus.¹² Vopiscus mentioned Tacitus twice as well as giving the anecdote about the Emperor Tacitus. That Plutarch and Suetonius had avoided him proves little, but the references in the *Scriptores Historiae Augusta* show that his works were no longer highly regarded or widely read. The mention of him by Vopiscus (*Aurelian* II, *Probus* II) is very interesting as an indication of the taste of the age but does not prove that he had read his works.¹³ Ammianus Marcellinus became the first continuator and even used Tacitus as a model, but he never mentioned him by name.¹⁴ Servius cited him once, from *Annales* XI, as "Cornelius Tac-

8. Syme, *Tacitus*, II, 781–82 (App. 77).

9. E. Wölfflin, "Stilistische Nachahmer des Tacitus," *Philologus*, XXIX (1870), 557–60; A. Egen, "De Floro Historico Elocutionis Taciteae Imitatore" (dissertation, Münster, 1882); Egen, *Quaestiones Floriana* (Münster, 1891).

10. Mendell, 226; Giarratano, 149–50.

11. Mendell, 227–33; Giarratano, 150; Mazzarino, "Brevissime sul *Dialogus de oratoribus*," 272–73.

12. Giarratano, 150.

13. Mendell, 227–28; R. Syme, *Ammianus and the Historia Augusta* (Oxford, 1968), 9; E. Hohl, "Vopiscus und die Biographie des Kaisers Tacitus," *Klio*, XI (1911), 284–324; Hohl, "Ueber den Ursprung der Historia Augusta," *Hermes*, LV (1920), 296–310.

14. Syme, *Ammianus*, 9; A. Michel, *Tacite et le destin de l'empire* (Paris, 1966), 251; Wölfflin, "Stilistische Nachahmer des Tacitus," 558–60.

tus";¹⁵ and Ausonius in his tetrastich on Galba seems aware of *Historiae* I.49.¹⁶

For the fifth century Tacitus can be traced in the works of Sulpicius Severus. Orosius cited his name ("Cornelius Tacitus" and "C. Tacitus") several times in some dozen uses of Tacitus, mostly from *Historiae* (even, apparently, parts now lost) but including perhaps *Annales* as well.¹⁷ Jerome reported as Tacitus' subject "post Augustum usque ad mortem Domitiani vitas Caesarum triginta voluminibus" (the text was of fuller extent in his day and may have been complete).¹⁸ There is a trace of *Dialogus* in Sidonius Apollinaris.¹⁹ The scholia to Juvenal, some of which may belong to this period, show knowledge of the works of Tacitus; otherwise, the *grammatici* seem not to know him.²⁰

In the sixth century Cassiodorus used Tacitus' *Germania* as a source but referred to him as *quidam Cornelius* and thus indicated the oblivion into which the historian had fallen. His follower Jordanes has a passage which, taken largely from Cassiodorus' *Historia Gothica*, uses Tacitus' *Agricola* and cites him as *Cornelius etiam annalium scriptor* (the only such reference).²¹

The specific references and citations for this period contain nothing from *Annales* I–VI or, so far as we can tell, from the now lost books VII–XI. The *Historiae* and the later books of the *Annales*, along with *Agricola*, *Germania*, and *Dialogus*, were definitely available, at least to a few.

The Dark Ages for Tacitus seem to be the years from 550 to 800. No mention of him in that period has yet been unearthed. When Tacitus reappears, it is in the ninth century in Germany, in the area of Fulda, Corvey, and Hersfeld: in the writings of Alcuin's pupil Hraban Maurus (abbot

of Fulda 822–42), Einhart of Fulda and Seiligenstadt, and Rudolf of Fulda (tenth century), and in the *Annales Fuldenses* written in Mainz about 887.²² It was the *Germania* that Hraban Maurus and Rudolf knew (except for Lactantius and Cassiodorus, references to this work had been few). The *Annales* also served as the source of a citation in the *Annales Fuldenses*, but again on material referring to Germany. The Tacitean turns of phrase in Einhart's *Vita Karoli Magni* are debatable but are made more likely by the sure evidence of Maurus and Rudolf. A century later the writings of Widukind of Corvey have seemed to some scholars to be influenced stylistically by reading of Tacitus (along with Sallust and Livy).²³

These signs of Tacitus' survival in Germany can be linked to the manuscript tradition, which for the minor works goes back to a Hersfeld manuscript written in Germany or Gaul in the ninth century.²⁴ The unique manuscript of *Annales* I–VI (Florence, Laur. 68.1) shows a script that can be assigned to the same area and period (it is said to come from Corvey, but that is not certain), and the eleventh-century manuscript of *Annales* XI–XVI and *Historiae* (Laur. 68.2) comes from a monastery with close ties to Fulda in this period.²⁵ It appears likely that the monastery at Fulda had a manuscript of Tacitus, perhaps a complete one (a fourth-century manuscript in rustic capitals has been hypothesized), and perhaps the only survivor of the Dark Ages. It also seems probable that it was copied in the ninth century and that some or all of that copy traveled south to Italy in the next century

15. Mendell, 229.

16. Giarratano, 150.

17. Mendell, 228 (Sulpicius Severus), 230–32 (Orosius); A. Mehl, "Orosius über die Amnestie des Kaisers Claudius," *Rheinisches Museum*, CXXI (1978), 185–94.

18. Mendell, 228–29; Mehl, "Orosius," 192–94.

19. Mazzarino, "Brevissime sul *Dialogus de oratoribus*," 273–74.

20. Mendell, 232–33; Syme, *Ammianus*, 189 n. 2; see J. D. Duff in the introduction to his ed. of Juvenal (Cambridge, 1898), 1–li; Schwabe, col. 1579.

21. Mendell, 232; M. Winterbottom, preface to ed. of Tacitus, *Opera Minora* (Oxford, 1975), v; Giarratano, 151; F. Brunhölzl, *Zum Problem der Casinenser Klassikerüberlieferung* (Munich, 1971), 127.

22. F. Brunhölzl, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, I (Munich, 1975), 344–45; Manitius, I, 671; Manitius, "Einhart's Werke und ihr Stil," *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, VII (1882), 527–30; G. Baesecke, "Das Abecedarium Nordmannicum," *Berichte zur Runenforschung*, I (1939), 84–89; Winterbottom, preface to *Opera Minora*, v–vi.

23. Manitius, I, 717 n. 4; Manitius, "Zu deutschen Geschichtsquellen," *Neues Archiv*, XI (1886), 59–61; Giarratano, 152–53.

24. Mendell, 256–78; R. M. Ogilvie, introduction to his edition of *Agricola* (Oxford, 1967), 80–90, with bibliography.

25. F. R. D. Goodyear, introduction to his ed. of *The Annals of Tacitus*, I (Cambridge, 1972), 3–4; H. Rostagno, *Taciti Codex Laurentianus Mediceus 68.1 phototypice editus* (Leiden, 1902); Mendell, 294–97; E. A. Lowe, "The Unique Manuscript of Tacitus' Histories (Florence, Laur. 68.2)," *Casinensis* (Monte Cassino, 1929), 257–72.

and a half.²⁶ A manuscript containing the *Agricola* perhaps remained at Fulda, however, since Adam of Bremen is thought to have used that work in the eleventh century.²⁷ It is tempting to see in Adam a presage of Renaissance *imitatio* motivated by a desire to use antiquity's quality to improve contemporary writing.

In the middle of the eleventh century there was produced at Monte Cassino the manuscript that survives today as the probable source of all the later manuscripts of *Annales XI–XVI* and *Historiae*, the "Second Medicean" (Florence, Laur. 68.2).²⁸ In the twelfth century Peter the Deacon wrote in the *Chronicon Monasterii Casinensis* that the abbot Desiderius (ca. 1080) encouraged manuscript copying, including *Historiam Cornelii cum Omero*. This is now taken to refer to Dares Phrygius. But Peter did use *Agricola* in writing a life of St. Severus about 1135, and he was the librarian at Monte Cassino.²⁹

In England, Cornelius Tacitus is known only as a name in this period, despite Pierre de Blois' pretense that he had read him.³⁰ Otto of Freising, on the other hand, appears to have read him, perhaps at Paris (there are five references and quotations in all).³¹ So also, perhaps, had William of Malmesbury.³² But this is very slender evidence indeed. Only the evidence from Peter

the Deacon is generally accepted, and even here direct knowledge of Tacitus can always be denied.

Guglielmo da Pastrengo (d. 1363) said of Tacitus: "Cornelius Tacitus, quem Titus imperator suae praefecit bibliothecae, Augusti gesta descripsit atque Domitiani." This has not yet been fully explained, but Verona had a great library, and the statement, strange as it is, may be based on something he read there. The indication of the subject matter of *Annales* and *Historiae* is not so far from the truth. In any case, Pastrengo apparently did not share what knowledge he had of Tacitus with his friend Petrarch.³³

Our main concern in the fourteenth century is the rediscovery of Tacitus at Monte Cassino. The first person to use the manuscript there was Paolino Veneto (d. 1344), bishop of Pozzuoli.³⁴ The *Liber Augustalis* (sometimes attributed to Benvenuto da Imola) of the same century cited Tacitus' account of Messalina in a way that suggests real reading of his work.³⁵ But before this was written (1378–1400), Boccaccio discovered Tacitus in some fashion, perhaps learning of him from Paolino Veneto's work.

The Monte Cassino manuscript, at least, came to Florence in the late fourteenth century; whether there were other manuscripts is a matter not yet established, but given the restricted circle of users one should not suppose many manuscripts to have been in circulation. We do not know who brought the Monte Cassino manuscript to Florence; the story that Boccaccio did has been increasingly doubted, and the current favorite is Zanobi da Strada. Boccaccio was suddenly aware of Tacitus at the time he wrote the second version of his *Amorosa Visione* in the 1360s, and he began to use Tacitus as a source of anecdotes and historical incidents in the later *De claris mulieribus*. He apparently did not share

26. R. Hanslik, "Zur Ueberlieferung des Tacitus," *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien*, CIV (1967), 155–62; R. P. Oliver, "The First Medicean MS of Tacitus and the Titulature of Ancient Books," *Transactions of the American Philological Association*, LXXXII (1951), 232–61; Oliver, "The Second Medicean Ms. and the Text of Tacitus," *Illinois Classical Studies*, I (1976), 191–92 and n. 5.

27. Ogilvie, introduction to *Agricola*, 81; but see Winterbottom, preface to *Opera Minora*, v–vi; Mendell, 235–36.

28. See Rostagno, *Taciti Codex*; H. Bloch, "Monte Cassino's Teachers and Library in the High Middle Ages," in *La scuola nell' Occidente latino . . .*, II (Spoleto, 1972), 581–82.

29. Manitius, "Beiträge zur Geschichte römischer Prosaiker im Mittelalter," *Philologus*, XLVII (1889), 565–66; H. Bloch, "A Manuscript of Tacitus' *Agricola* in Monte Cassino about A.D. 1135," *Classical Philology*, XXXVI (1941), 185–87; Ogilvie, introduction to *Agricola*, 86 and n. 2; Winterbottom, preface to *Opera Minora*, v–vi.

30. R. W. Southern, *Medieval Humanism and Other Studies* (Oxford, 1970), 117–18; Tenney, "Tacitus through the Centuries," 350–51; J. de Ghellinck, *L'essor de la littérature latine au XIIe siècle* (Brussels and Paris, 1946), 133, 227.

31. Ghellinck, *L'essor de la littérature latine*, 330–31; Manitius, III, 376–77.

32. Ghellinck, *L'essor de la littérature latine*, 300–301.

33. G. Voigt, *Die Wiederbelebung des classischen Alterums*, 3d ed. by M. Lehnerdt, 2 vols. (Berlin, 1893), I, 249; R. Sabbadini, *Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli XIV e XV*, 2 vols. (Florence, 1914), I, 8 and n. 24, II, 88; N. Reed, "Some Neglected Evidence on the Early Career of Tacitus," *Classical Quarterly*, n.s., XXVI (1976), 309–14; R. P. Oliver, "Tacitus, Librarian?" *Classical Quarterly*, n.s., XXIX (1979), 223–24.

34. K. J. Heilig, "Ein Beitrag zur Geschichte des Mediæus II des Tacitus," *Wiener Studien* LIII (1935), 95–110.

35. Manitius, "Beiträge," 565–66; Voigt, *Die Wiederbelebung*, I, 250 n. 1; G. Zippel, *Giunte e Correzioni* (Florence, 1897), 12; Ghellinck, *L'essor de la littérature latine*, 133; Tenney, "Tacitus through the Centuries," 354.

his discovery with Petrarch, which is strange (Petrarch died in 1374).³⁶

Of necessity, the Beneventan manuscript had to be recopied in a more conventional contemporary script for the men of that day to read the text. One such copy, in a "classical" script, is mentioned by Poggio in 1427 as having perhaps belonged to Coluccio Salutati in the years around 1400. It appears that Salutati came to know Tacitus' works between 1392 and 1395.³⁷ Other Tuscans of this period who knew Tacitus are Domenico Bandini d'Arezzo, who claimed to have actually read Tacitus, and Leonardo Bruni, whose reference to the beginning of the *Histories* is credited with shifting the use of Tacitus toward political and intellectual purposes rather than as a mine of incidents from antiquity.³⁸

In the first half of the fifteenth century the fame of Tacitus spread in Italy. Sicco (Xicho) Polenton drew on him for historical material; Poggio and Niccoli were interested in the Beneventan manuscript; and in 1440 Francesco Barbaro lent a copy to Gottardo da Sarzana in Genoa and had difficulty getting it back.³⁹ In the 1440s a student in Cremona knew of Tacitus and wanted to read his works; Pier Candido Decembrio tried to obtain a codex on loan from the library of Giovanni d'Arezzo; Flavio Biondo made extensive use of Tacitus in his *Roma instaurata*, as did

Lorenzo Valla in his *Re criminationes* and in his letters; and Leon Battista Alberti in his *De re aedificatoria*.⁴⁰ At the end of the decade (1449), a young humanist, Giovanni Andrea de' Bussi, copied a manuscript at Genoa, apparently emending in the process.⁴¹ Another manuscript is associated with Cardinal Bessarion in Bologna.⁴² The interest in Tacitus was, after Bruni, not Florentine and not political, and it was limited to the contents of the Second Medicean (*Annales XI–XVI* and *Historiae*).⁴³ The minor works, discussed as early as 1425, finally came to Italy from Germany about 1455 but were of more interest to northerners than to Italians.⁴⁴

The humanists as manuscript-hunters were vitally interested in this important new author whose reappearance had taken a full century to become fully effective. The sudden flurry of use and reading of the major works in the 1430s and 1440s led to manuscript production from 1440 to 1470, at which time the printing press began to reproduce Tacitus for a larger public.⁴⁵ The *Germania* was the first work to be printed, as an appendix to Poggio's Latin translation of Diodorus Siculus (Bologna, 1472; HCR 6188); shortly thereafter, separate editions appeared at Rome (ca. 1473; HCR 15223) and Nuremberg (ca. 1473–74; HC 15224). The *Historiae*, *Annales XI–XVI*, and *Dialogus* were first printed (with the *Germania*) at Venice about this time (Vindelinus de Spira, ca. 1473; HC 15218). The *Agricola* was first printed with the *Panegyrici latini* (Milan: Antonius Zarotus, ca. 1482; HR 13119), edited by Franciscus Puteolanus, who ca. 1487 produced a collected edition of the *Opera* so far discovered (Milan: Zarotus; HC

36. *Amorosa Visione* V.64–66, ed. by V. Branca (Florence, 1964); P. de Nolhac, *Pétrarque et l'humanisme* (Paris, 1892), 266–67; Tenney, "Tacitus through the Centuries," 352–54; C. C. Coulter, "Boccaccio and the Cassinese Manuscripts of the Laurentian Library," *Classical Philology*, XLIII (1948), 217–30; G. Billanovich, *I Primi Umanisti* (Fribourg, 1953), 29–33, 40–41; von Stackelberg, *Tacitus in der Romania*, 46–48; Schellhase, 5–7; Oliver, "The Second Medicean," 197–202, 210–12; V. Zaccaria, "Boccaccio e Tacito," in *Boccaccio in Europe*, ed. G. Tournoy (Leuven, 1977), 221–37.

37. Voigt, *Die Wiederbelebung*, I, 250 n. 2; F. Novati, ed., *Epistolario di Coluccio Salutati* (Rome, 1893) II, 296–97; Tenney, "Tacitus through the Centuries," 354–55 and nn. 111, 116; B. L. Ullmann (who thinks it unlikely Salutati ever saw Tacitus' works), *The Humanism of Coluccio Salutati* (Padua, 1963), 252.

38. Novati, ed., *Epistolario*, II, 297, n. 2; Sabbadini, *Le scoperte*, II, 184 (on Bandini); H. Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance* (Princeton, 1956), 59; von Stackelberg, *Tacitus in der Romania*, 56–60; Schellhase, 17–25 (on Bruni).

39. D. Robathan, "The Sources of Sicco Polenton's *Scriptorum Illustrum Libri*," in *University of Chicago Abstracts of Theses*, VII (1930), 439–42; Tenney, "Tacitus through the Centuries," 355–56; R. Sabbadini, *Storia e critica di testi latini* (Catania, 1914), 250–52.

40. Tenney, "Tacitus through the Centuries," 356–57; Sabbadini, *Storia e critica*, 252–54, 436; Schellhase, 37–39 (Biondo), 183 n. 42 (Valla), 25–26 and 183 n. 36 (Alberti).

41. F. Römer, introduction to his ed. of Tacitus, *Annalium libri XV–XVI* (Vienna, 1976), xi–xii; E. J. Kenney, *The Classical Text* (Berkeley, 1974), 12–17.

42. C. Bianca, "La formazione della biblioteca latina del Bessarione," in *Scrittura, biblioteche e stampa a Roma nel Quattrocento* (Vatican City, 1980), 136–37 and nn. 137–39.

43. Schellhase, 24.

44. Winterbottom, preface to *Opera Minora*, v–vi; von Stackelberg, *Tacitus in der Romania*, 48–50; F. della Corte, "La Scoperta del Tacito minore," in *Atti del Colloquio "La Fortuna di Tacito dal sec. XV ad oggi"* (Urbino, 1979), 13–45.

45. On the manuscripts, see Römer, xi–lxviii. On the early editions, see Ogilvie, introduction to *Agricola*, 84; Mendell, 349–78.

15219). This latter edition was reprinted by Philippus Pincius for Benedictus Fontana at Venice in 1497 (HC 15222). But in the later years of the fifteenth century, Tacitus' style was too unusual and strained for the basically Ciceronian predilection of the age, and his works were not as rhetorically useful, with the result that he remained to be rediscovered in the sixteenth century.⁴⁶

In Germany, however, in those same years, after the rediscovery of the minor works, the *Germania* had a tremendous effect, firing nascent German nationalistic feeling and antiquarian and philological scholarship. Tacitus was used and cited to the Germans by Enea Silvio Piccolomini and Giovanni Antonio Campano, and was carried northward by Heinrich Bebel and Conrad Celtis, who by the end of the century was lecturing on Tacitus at the university in Vienna.⁴⁷

The early editions of the *Opera* were rendered obsolete in 1515 by the publication at Rome of an edition containing the newly discovered *Annales* I–VI, brought from Germany to Pope Leo X ca. 1508.⁴⁸ The text was accompanied by brief textual notes by the editor and publisher, Filippo Beroaldo the younger. This new Tacitean material came to Niccolò Machiavelli between the writing of the *Principe* and that of the *Discorsi* and caused him to begin, following in Bruni's footsteps, the political reading of Tacitus that marks the next two centuries.⁴⁹

Although Tacitus' picture of Tiberius in the early books of the *Annales* made an impression on the Italian reader in the midst of the profound political unrest of that period, it was the figure of Arminius in those same books that, added to the *Germania*'s treasure trove of ancient lore, renewed German interest in Tacitus.⁵⁰ This interest

46. See, for another view, R. R. Bolgar, *The Classical Heritage and Its Beneficiaries* (Cambridge, 1954), 280–82.

47. Schellhase, chs. 2 and 3; P. Joachimsen, "Tacitus im deutschen Humanismus," *Neue Jahrbücher für das Altertum, Geschichte und Deutsche Literatur*, XXVII (1911), 697–717.

48. Mendell, 354–57.

49. Schellhase, ch. 4 and Bibliography; Schellhase, "Tacitus in the Political Thought of Machiavelli," *Il Pensiero Politico*, IV.3 (1971), 381–91; von Stackelberg, *Tacitus in der Romania*, 63–93; G. Toffanin, *Machiavelli e il "Tacitismo"*, 2d ed. (Naples, 1972); J. H. Whitfield, "Livy > Tacitus," in *Classical Influences on European Culture A.D. 1500–1700*, ed. R. R. Bolgar (Cambridge, 1976), 281–93.

50. See the portion of the Arminius-dialogue of Ulrich von Hutten in G. Strauss, ed. and tr., *Manifestations of Dis-*

led directly to the appearance of the first commentary in Latin, added to a pirated edition of the *Opera* published by Froben in Basel in 1519. Alciati's commentary was included in that edition because it had come into the possession of Beatus Rhenanus, the press corrector, whose index of proper names was already growing into one of the first commentaries.⁵¹ There followed a number of other works by German scholars, both general works on German antiquities and commentaries devoted to Tacitus' works.⁵² Of the commentators on the *Germania*, Althamer (commentary produced in 1521 and 1529) and Melanchthon (1557) were closely connected with the Lutheran movement, and Willich (1551), a doctor in Frankfort on the Oder, had ties with Melanchthon; the two from the end of the century were professors of history (Beuther, 1594) and of law and philology (Colerus, 1602).

The twenty-four writers of Latin commentaries catalogued below cover the period 1517–1608 and are evenly divided among Italy, Germany, and France, along with two notable Belgians, Lipsius and Gruterus. If we omit the *Dialogus* (of disputed authorship in this period), nine commented on the entire *Opera* and another six on both the major works, two on the *Annales* alone. There are four commentaries on the *Germania* alone, compared with one each on *Agricola* and *Dialogus* alone. Some writers were closely linked to the work of Lipsius, inspiring him or influenced by him. The earliest were scholars trained in the law in northern Italy or France, and in some cases they were correctors for the press: Alciatus (commentary of 1517) was a legal scholar trained in Italy and active in France and in Italy, Rhenanus (1519) a corrector at Basel; Ferrettus (1541) was connected with Beroaldus the Younger through Pope Leo X and corrector at Lyons, as was his pupil Maurus (1559); Chiffletius (1575), Pithoeus (1580), Barclay (1599), and Salinerius (1602) were legal scholars in the same countries. A second group consists of men engaged in diplomatic service,

content in Germany on the Eve of the Reformation (Bloomington, 1971), 77–78.

51. F. Luchsinger, *Der Basler Buchdruck als Vermittler Italienischen Geistes, 1470–1529* (Basel, 1953); P. Joachimsen, *Geschichtsauffassung und Geschichtsschreibung in Deutschland unter dem Einfluss des Humanismus*, Erster Teil (Leipzig, 1910), 127, 256 n. 102.

52. In addition to the Latin commentaries catalogued below, see Etter, ch. 3 and Bibliography.

mostly in northern Italy: Lupanus (1556, French), Ferrerius (1567, northern Italy), Paschalius (1581, Italo-French, the first "political commentary"), Scotus (1589, northern Italy and Rome, his work based on that of Paschalius), and Donatus (1604, northern Italy). North Italy saw increased teaching of Tacitus in their day, for example by Franciscus Robortellus (1516–67) at Padua in 1566 (lecture notes are preserved in Milan [Bibliotheca Ambrosiana, D 480 inf., "Animadversiones in Tacitum"]; the opening lecture, ["Praefatio in Tacitum," Padua, Biblioteca del Seminario 416] was published by F. Donadi in *Atti e Memorie dell' Accademia Patavina LXXXII* [1969–70], 299–321). Finally, the circle closest to Lipsius: perhaps Paschalius; Muretus (1580, professor at Rome when Lipsius came there 1568–70); Chiffletius (1575), correspondent of Lipsius and Muretus; Acidalius (ca. 1595), influenced by Muretus' work and a correspondent of Lipsius; Mercerus (1599), who worked with Lipsius at Leiden and contributed to his *Curae Secundae* of 1588; and Lipsius' harshest critic, Hippolytus à Collibus (1602). The edition of Curtius Pichena (Frankfort, 1607, with textual notes) and the work of Gruterus (librarian at Heidelberg) from 1604 to 1627 bring this era to a close and summarize its accomplishments.

A thorough treatment of what is called "Tacitism," in the century from 1580 to 1680 in particular, is beyond the scope of this introductory article.⁵³ As noted above, it has its origins in the reading of Tacitus by Bruni at the end of the fourteenth century and is furthered by the encounter of Tacitus and Machiavelli in the second decade of the sixteenth century. It may be characterized as an attempt, nearly always an imperfect one, to use Tacitus as a guide to the changing political realities of the reader's own day; and the complexities of Tacitus' day as reflected in his often deliberately ambiguous prose permitted both monarchists and antimonarchists in that age to find support for their views in Tacitus' *Anales* and *Historiae*. After Machiavelli's works

53. See the contributions of Toffanin, Etter, von Stackelberg, and Schellhase; A. Momigliano, section on "Tacetismo" in the article by G. Funaioli s.v. "Tacito, P. Cornelio," *Encyclopedie Italiana*, XXXIII (1937), 172–73; P. Burke, "Tacitism," in *Tacitus*, ed. T. A. Dorey (New York, 1969), 149–71; A. Stegmann, "Le Tacitisme: Programme pour un nouvel essai de définition," in *Machiavellismo e antimachiavellico nel Cinquecento* (Florence, 1970) (= *Il pensiero politico*, 1969, anno 2, n. 3), 117–30.

were placed on the *Index*, Tacitus' works were used not only to replace or to stand in for those of Machiavelli but also to combat his ideas. This movement began in Italy and spread to France and the Low Countries and even to Poland and Hungary; it never sparked much interest (strangely) in Spain; and in Germany it was overshadowed by the different emphasis mentioned above. The political side of this movement was eventually aided by the stylistic question, as Europe finally turned its face away from the Ciceronianism of the early Renaissance toward the Latin of the Silver Age, especially Seneca, and as the commentators improved both the text and the understanding of the text.⁵⁴

In this movement, a powerful impetus was created by the appearance of the commentary of Justus Lipsius in 1574 with its many editions in the quarter-century that followed. Part of the importance of this commentary is that although it is not a political commentary as such, it engages the text of Tacitus from both a political and a philological point of view, as one would expect from the nature of Lipsius' own talents. Thus it fed the political readers of Tacitus while making important new contributions to the improvement and the explication of the text. Lipsius was inspired in part by Muret, whose lectures in Rome excited much interest in Tacitus.⁵⁵ The impact of the author on the world of the sixteenth century is vividly shown by a letter from Christophorus Plantinus in Antwerp to Johannes Gravius in Rome in 1574; the printer writes that he has been besieged by inquiries from scholars for a good edition of Tacitus and wants to know when he will receive the edition prepared by Muretus and announced in advance by Plantinus to his earnest public.⁵⁶

54. See J. Max Patrick and Robert O. Evans, with John M. Wallace, eds., "Attic" and Baroque Prose Style: The Anti-Ciceronian Movement: Essays by Morris W. Croll (Princeton, 1966), reprints of articles from 1914 to 1929 with a Foreword by Patrick containing further bibliography, pp. 3–6.

55. Etter, 45–58; A. Momigliano, "The First Political Commentary on Tacitus," *Journal of Roman Studies*, XXXVII (1947), 91–100 (= his *Essays in Ancient and Modern Historiography*, [Oxford, 1977], 205–29); Ruysschaert, *Juste Lipse et Les Annales de Tacite*.

56. J. Denucé, ed., *Correspondance de Christophe Plantin*, IV (Antwerp, 1914), 101, cited by J. Ruysschaert, "Autour des études de Juste Lipse sur Tacite. Examen de quelques éditions du XVIe siècle," *De Gulden Passer*, XXVI (1948), 29–40; the text of the relevant portion of the letter, with its extravagant language, is as follows: "Cupio vero scire quo in loco sit eiusdem Domini Mureti Tacitus et quan-

The political commentary had a considerable flowering in the seventeenth century but largely in vernacular commentaries outside the scope of this article. Usually they are anthologies of political aphorisms culled from the pages of Tacitus rather than commentaries. In fact, most of the history of "Tacitism" and of *Staatsräson* or *raison d'état*, though it depends ultimately upon work done in Latin on the text, must be traced through the works in the vernacular, beginning with Machiavelli.⁵⁷

Vernacular translations of Tacitus in Italian were available from an early date, if the existence of selections in a fourteenth-century manuscript is not a solitary survival.^{57a} The first fuller translation was anonymously published in Venice in 1544 (*Annales* and *Historiae*); another, by Giorgio Dati, appeared in 1563, and this in turn was supplanted by what became the standard, by Bernardo Davanzati, published in Florence in 1600. The first French translation

donam spes illum nos habiturum. Eum namque auctorem quod nullibi venalis praestet diu et saepe ut imprimerem efflagitaverunt a me plurimi viri docti et studiosi neque aliud desiderabam quam ut mihi ab aliquo viro docto collatus (mendose quippe exemplaria quae hactenus prodierunt fuisse certum est) et emendatus daretur. Cum itaque ex tuis litteris superioribus tum ad me tum ad Dominum Harleium scriptis intellexisse a tanto viro eum auctorem emendatum et notis illustratum esse mihiique oblatum viderem gavisus valde non potui abstinere quin me eiusdem voti compotem apud nonnullos eorum praedicarem qui toties nos monuerant ut dictum auctorem nostris typis exprimerem. Hi vero ita hoc publicarunt aliis qui eius auctoris desiderio tenentur ut singulis paene iam diebus ab uno vel altero litteras accipiam quibus eum a me tamquam debitum poscant. Ego vero omnibus respondeo me in dies expectare exemplar mihi iam promissum sed quoniam in tuis postremis litteris nullam huius videam fieri mentionem dubius ego nescio quid posthac efflagitatoribus illis respondere debeam nisi tu me hac in re aliquid suppeditaveris vel aliunde spes aliqua in-sperato affulserit." [June 19, 1574].

57. See, e.g., Albert Cherel, *La pensée de Machiavel en France* (Paris, 1935), esp. 99–104, and the monographs of Etter and von Stackelberg.

An important example of seventeenth-century work in Latin is now to be found in an autograph manuscript commentary in the papers of Leone Allacci (1586–1669), *scriptor* and later *custode* at the Vatican and teacher of rhetoric (see *Dizionario biografico degli italiani*, II [1960], 467–71), whose notes (in response to the commentaries of Lipsius and others) are often expanded beyond textual criticism to more extensive commentary: Rome, Biblioteca Vallicelliana, Carte Allacci LV (*Variae Lectiones in Tacitum*); I owe the reference to this manuscript to Professor Kristeller and a description of it to Thomas Cerbu.

57a. Sabbadini, *Storia e critica*, 250 n. 3; della Corte, "La Scoperta del Tacito," 16.

(*Annales* I–VI) was by De La Planche, published in Paris ca. 1545; a complete French translation appeared anonymously in 1582. *Germania* was the first of Tacitus' works to be translated into German, in 1526, followed by a translation of *Annales* and *Historiae* in 1535 by Micyllus.⁵⁸

Tacitus reached English readers only in the very late sixteenth and early seventeenth centuries with the court of James. He was generally regarded as subversive and republican (one side of the Tacitist split), but nonetheless was used by both Puritans and monarchists.⁵⁹ Ben Jonson and Bacon are among those who found his works stimulating, and his English readership grew in the late seventeenth century.

The powerful figures that stalk the stage of Tacitus' dramatic narrative began to appear on the European stage with the works of Corneille, Racine, Alfieri, and (in the *Roman*) Lohenstein; the manner of their presentation is due in part to Tacitus' style and in part to the influence of Senecan tragedy. This influence continued into the poetry of the nineteenth century.⁶⁰

In the eighteenth century, attention began to be paid more to the language and text than to the political or moral worth of the works; see the remark of J. A. Ernesti in his edition (Leipzig, 1772):⁶¹ "Interpretes nactus est Tacitus numero permultos, sed non admodum valde probandos." Editions were less and less frequently provided with such commentaries.⁶² Brotier had the old traditional goals for the reading of Tacitus but a new way of achieving them: supplementing the

58. See von Stackelberg, *Tacitus in der Romania*, 245–56 and his lists of Italian and French translations, pp. 275–76; index to translations in all European languages in Etter, 214–15. For German translations, see F. J. Worstbrock, *Deutsche Antikenrezeption 1450–1550* I (Boppard, 1976), p. 147–148, nos. 402–403.

59. Tenney, "Tacitus in the Politics of Early Stuart England," 151–63; Schellhase, 157–66; H. D. Weinbrot, *Augustus Caesar in "Augustan" England* (Princeton, 1978), 34–37.

60. J. von Stackelberg, "Tacitus und die Bühnendichtung der französischen Klassik," *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, XLI (1960), 386–400, with list of dramatic works and bibliography p. 400; E. Paratore, "Tacito nell' 'Othon' di Corneille e nel 'Britannicus' di Racine," in *Atti del Colloquio "La Fortuna di Tacito dal sec. XV ad oggi"* (Urbino, 1979), 63–92; B. Asmuth, *Lohenstein und Tacitus* (Stuttgart, 1971).

61. P. G. Schmidt, *Supplemente lateinischer Prosa in der Neuzeit* (Göttingen, 1964), 58.

62. *Ibid.*, 59.

gaps in the received text with his own composition in Tacitus' style.⁶³

The Enlightenment and the Revolution in France and subsequently in America produced a change of direction in the interpretation of Tacitus.⁶⁴ Vico (influenced by Bacon?) saw him as one of the founders of modern history, but Rousseau's reaction to him was negative. Diderot was an admiring reader of Tacitus, as is shown in the first book of his *Essai sur les règnes de Claude et de Néron*. The tendency was to read Tacitus as a writer of republican sentiment; an example is the fondness of Thomas Jefferson and James Madison for the historian in the years of their retirement.⁶⁵

The renewed emphasis on Tacitus as historian rather than political thinker eventually led to re-evaluation of his stature in the nineteenth century, when critical and philological study of Tacitus increased greatly, while political interest in him declined.⁶⁶ His reputation declined as well, with the rise of modern historiographical method, the reinterpretation of historical figures he had vilified, and the discovery of his lack of trustworthiness in many instances. Later in the century, scholarly investigation turned increasingly to the study of his style, ever an absorbing interest on the part of readers of Tacitus. But the real rebirth of interest in Tacitus came after World War II, when, as is often now stated, the modern world began to look more and more like the one on which Tacitus fixed his gloomy historian's gaze, and when the problems of his style,

his thought, and the circumstances of his survival began to captivate a new generation of his readers.⁶⁷

BIBLIOGRAPHY

I. BIBLIOGRAPHIES OF TACITUS

Schweiger, 996–1046; E. Koestermann, "Tacitus. Bericht über das Schrifttum der Jahre 1931–1938," in Bursian, ed., *Jahresbericht*, CCLXXXII (1943), 78–220; N. I. Herescu, *Bibliographie de la littérature latine . . .* (Paris, 1943), 308–19; K. Büchner, *Lateinische Literatur und Sprache in der Forschung seit 1937* (Bern, 1951), 159–70; Koestermann, "Conspectus Librorum," in ed. of *Annales* (Leipzig, 1965), xxx–xliii; R. Hanslik, "Tacitus 1939–1972," *Lustrum*, XVI (1974), 143–304; XVII (1976), 71–216; H. W. Benario, "Recent Work on Tacitus," *Classical World*, LVIII (1964–65), 69–83; LXIII (1969–70), 253–67; LXXI (1977–78), 1–32.

See also, under General Studies, the works by Schwabe, Schanz and Hosius, Borzsák, and Goodyear.

II. MODERN EDITIONS AND COMMENTARIES

Libri qui supersunt, ed. E. Koestermann, 3d ed. (Leipzig, 1969–71); *Historiarum libri*, ed. H. Heubner (Stuttgart, 1978); *Annales*, *Histories*, ed. C. D. Fisher (Oxford, 1906, 1911); *Opera Minora*, ed. M. Winterbottom and R. M. Ogilvie (Oxford, 1975); *Agricola*, ed. and tr. E. de Saint-Denis (Paris, 1967); *Annales*, ed. and tr. P. Wuilleumier (Paris, 1974–78); *Dialogus*, ed. and tr. H. Goelzer (Paris, 1967); *Germania*, ed. and tr. J. M. Perret (Paris, 1950); *Historiae*, ed. and tr. H. Goelzer and H. Borneque (Paris, 1965–68); *Annales*, ed. H. Fuchs, 2d ed. (Frauenfeld, 1960–63); *Historiae*, *Annales* I–VI, *Opera Minora*, ed. M. Lenchantin de Gubernatis (Turin, 1929, 1943, 1949); *Dialogus*, ed. D. Bo (Turin, 1975); *Germania*, ed. R. P. Robinson (Middletown, Conn., 1935); *Annales* XI–XII, ed. H. Weiskopf (Vienna, 1973);

63. *Ibid.*, 52–91.
 64. von Stackelberg, *Tacitus in der Romania*, 220–44; Schellhase, ch. 7; G. Boissier, *Tacite*, 4th ed. (Paris, 1912), 188–94.
 65. E. Ciaceri, "Cornelio Tacito nell' Opera di Giambattista Vico," *Atti della Reale Accademia di Archeologia, Lettere e Belle Arti, Napoli*, n.s., XXI (1941), 139–64; M. Reinhold, ed., *The Classick Pages: Classical Reading of Eighteenth-Century Americans* (University Park, Pa., 1975), 99–111.
 66. Notable editions of the nineteenth and early twentieth centuries are *Opera*, ed. C. Halm (Leipzig, 1850), 5th ed. by G. Andresen (Leipzig, 1913); ed. E. Koestermann (Leipzig, 1934–36); *Annales*, ed. with comm. by C. Nipperdey (Leipzig, 1852), 5th ed. by G. Andresen (Berlin, 1892); *Annales*, ed. with notes by H. Furneaux (Oxford, 1891–96, 2d ed. 1896–1916); *Opera Minora*, ed. H. Furneaux (Oxford, 1900); *Annales and Historiae*, ed. C. D. Fisher (Oxford, 1906–11); *Germania*, ed. K. Müllenhoff (Berlin, 1900, 1920); *Dialogus*, ed. with comm. by A. Gudeman, 2d ed. (Leipzig and Berlin, 1914); *Opera*, ed. H. Goelzer *et al.* (Paris, 1922–25).

67. One may cite here the landmark book of Sir Ronald Syme, *Tacitus*, and the growing number of perceptive studies of Tacitean style and narrative technique.

Annales XV–XVI, ed. F. Römer (Vienna, 1976); *Historiae II*, ed. I. Schinzel (Vienna, 1971).

Commentaries: *Agricola*, by R. M. Ogilvie and I. Richmond (Oxford, 1967); *Annales*, by K. Nipperdey and G. Andresen (Berlin, 1904–8); by H. Furneaux, 2d ed. (Oxford, 1896–1907); by E. Koestermann (Heidelberg, 1963–68); by F. R. D. Goodyear (Cambridge, 1972–); *Dialogus*, by A. Gudeman, 2d ed. (Stuttgart, 1914); by R. Güngerich (Göttingen, 1980); *Germania*, by R. Much, 3d ed. (Heidelberg, 1967); by J. G. C. Anderson (Oxford, 1938); *Historiae*, by H. Heubner (Heidelberg, 1963–82).

III. GENERAL STUDIES

H. W. Benario, *An Introduction to Tacitus* (Athens, Ga., 1975); G. Boissier, *Tacite*, 4th ed. (Paris, 1912); S. Borzsák, in Pauly-Wissowa, Supplementband XI (1968), cols. 373–512; E. Ciaceri, *Tacito* (Turin, 1945); E. Courbaud, *Les procédés d'art de Tacite dans les Histoires* (Paris, 1918); T. A. Dorey, ed., *Tacitus* (New York, 1969); A. Draeger, *Ueber Syntax und Stil des Tacitus*, 3d ed. (Stuttgart, 1882); H. Drexler, *Tacitus: Grundzüge einer politischen Pathologie* (Frankfurt am Main, 1939); D. R. Dudley, *The World of Tacitus* (Boston, 1968); P. Fabia, *Les sources de Tacite dans les Histoires et les Annales* (Paris, 1893); C. Giarratano, *Cornelio Tacito* (Rome, 1941); F. R. D. Goodyear, *Tacitus*, *Greece and Rome: New Surveys in the Classics*, No. 4 (Oxford, 1970); R. H. Martin, *Tacitus* (Berkeley, 1981); C. W. Mendell, *Tacitus: The Man and His Work* (New Haven, 1957); E. Paratore, *Tacito*, 2d ed. (Milan, 1951); V. Pöschl, ed., *Tacitus* (Darmstadt, 1969); C. Questa, *Studi sulle fonti degli Annales di Tacito*, 2d ed. (Rome, 1967); R. Reitzenstein, *Aufsätze zu Tacitus* (rpr. Darmstadt, 1967); Schanz and Hosius, 4th ed., II (1935), 603–43; L. Schwabe, in Pauly-Wissowa, IV (1900), cols. 1566–90; R. Syme, *Tacitus* (Oxford, 1958); B. Walker, *The Annals of Tacitus: A Study in the Writing of History* (Manchester, 1952); P. Wuilleumier and P. Fabia, *Tacite, l'homme et l'œuvre* (Paris, 1949).

IV. SURVIVAL AND INFLUENCE

Benario, *Introduction to Tacitus*, 159–65; Boissier, *Tacite*, 188–94; Borzsák, in Pauly-

Wissowa, cols. 505–12; P. Burke, "Tacitism," in Dorey, ed., *Tacitus*, 149–71; Ciaceri, *Tacito*, 222–38; Emmerich Cornelius, *Quomodo Tacitus, Historiarum scriptor, in hominum memoria versatus sit usque ad renascentes litteras saeculis XIV et XV* (Wetzlar, 1888); E.-L. Etter, *Tacitus in der Geistesgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts* (Basel and Stuttgart, 1966); Giarratano, *Cornelio Tacito*, 147–58; F. Gori and C. Questa, eds., *Atti del Colloquio "La Fortuna di Tacito dal Sec. XV ad Oggi"* (Urbino, 9–11 Ottobre 1978) (Urbino, 1979); F. Haase, "De Cornelii Taciti Vita, Ingenio, Scriptis Commentatio," in his ed. of *Tacitus*, *Opera* (Leipzig, 1855), lv–lx; F. Haverfield, "Tacitus during the Late Roman Period and the Middle Ages," *Journal of Roman Studies*, VI (1916), 196–201; P. Joachimsen, "Tacitus im Deutschen Humanismus," *Neue Jahrbücher für das Altertum, Geschichte und Deutsche Literatur*, XXVII (1911), 697–717; H. Lloyd-Jones, "Tacitus," in his *Classical Survivals: The Classics in the Modern World* (London, 1982), 149–54; Mendell, *Tacitus*, 225–55; A. Michel, *Tacite et le destin de l'empire* (Paris, 1966), 247–54; A. Momigliano, "The First Political Commentary on Tacitus," *Journal of Roman Studies*, XXXVII (1947), 91–100; F. Ramorino, *Cornelio Tacito nella Storia della Cultura*, 2d ed. (Milan, 1898); B. Riposati, *Lezioni su Tacito e la storiografia imperiale* (Milan, 1972), 229–35; J. Ruysschaert, *Juste Lipse et les Annales de Tacite: Une méthode de critique textuelle au XVIe siècle* (Louvain, 1949); Schanz and Hosius, 639–43; K. C. Schellhase, *Tacitus in Renaissance Political Thought* (Chicago, 1976); Schwabe in Pauly-Wissowa, cols. 1579–83; J. von Stackelberg, *Tacitus in der Romania: Studien zur literarischen Rezeption des Tacitus in Italien und Frankreich* (Tübingen, 1960); M. F. Tenney, "Tacitus in the Middle Ages and the Early Renaissance and in England to about the Year 1650" (dissertation, Cornell, 1931); Tenney, "Tacitus in the Politics of Early Stuart England," *Classical Journal*, XXXVII (1941), 151–63; Tenney, "Tacitus through the Centuries to the Age of Printing," *University of Colorado Studies*, XXII (1935), 341–63; G. Toffanin, *Maquiavelli e il "Tacitismo": La "Politica storica" al tempo della controriforma*, 2d ed. (Naples, 1972); J. H. Whitfield, "Livy > Tacitus," in *Classical Influences on European Culture A.D. 1500–1700*, ed. R. R. Bolgar (Cambridge,

1976), 281–93; K. Wotke, *Tacitus im Wandel der Jahrhunderte*, Separatabdruck aus der *Oesterreichischen Mittelschule*, XIII, pt. I (1898); Wuilleumier and Fabia, *Tacite*, 155–64.

ABBREVIATIONS

Etter	E.-L. Etter, <i>Tacitus in der Geistesgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts</i> (Basel and Stuttgart, 1966).
Mendell	C. W. Mendell, <i>Tacitus: The Man and His Work</i> (New Haven, 1957).
Ruysschaert	J. Ruysschaert, <i>Juste Lipse et les Annales de Tacite: Une méthode de critique textuelle au XVIe siècle</i> (Louvain, 1949).
Ruysschaert, GP	J. Ruysschaert, "Autour des études de Juste Lipse sur Tacite. Examen de quelques éditions du XVIe siècle," <i>De Gulden Passer</i> , XXVI (1948), 29–40.
Voet	Leon Voet, <i>The Plantin Press (1555–1589): A Bibliography of the Works Printed and Published by Christopher Plantin at Antwerp and Leiden</i> , 6 vols. (Amsterdam, 1980–83).

COMPOSITE EDITIONS

1517, Mediolani (Milan): A. Minutianus. The *Opera* of Tacitus, with the notes of Alciatus. Panzer, VII, 395, 147; Mendell, 356–57; Schweiger, II, 998; Adams T-22; NUC. Vatican Library; BL; BN; (CtY; NjP; MH; IU).

1519, Basileae (Basel): J. Froben. The *Opera* of Tacitus, with the notes of Alciatus. Panzer, VI, 213, 290; Mendell, 357–58; Schweiger, II, 998; Adams T-23; NUC. Vatican Library; BL; (CtY; MH; ICU).

1520, Basileae (Basel): J. Froben. The *Opera* of Tacitus, with the notes of Alciatus. NUC. (NNC).

1533, Basileae (Basel): in officina Frobeniana

per Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium. The *Opera* of Tacitus, with the notes of Rhenanus (*Thesaurus*), Beroaldus the Younger, and Alciatus. Panzer, VI, 293, 911; Schweiger, II, 998; Adams T-24; NUC. BL; BN; (CtY; MH).

1534, Venetiis (Venice): in aedibus haeredum Aldi Manutii Romani et Andreae Asulani socii. The *Opera* of Tacitus, with the notes of Rhenanus and Alciatus. Panzer, VIII, 537, 1734; Schweiger, II, 999; Adams T-25; NUC. BL; BN; (CtY; MH).

1541, Lugduni (Lyons); apud Sebastianum Gryphium. The *Annotatiunculae* of Ferretti on the *Annales* (and *Historiae*) of Tacitus; generally bound with the *Opera* (1542), and in some cases bound with the 1542 collection of commentaries, below. Schweiger, II, 1035; Baudrier, VIII, 147; Adams T-26; Mendell, 363–64; Ruysschaert, 20; NUC s.v. Ferretti. BN; BL; (MH; CtY; DFo).

1542, Lugduni (Lyons): apud Seb. Gryphium. The *Opera* of Tacitus, with the notes of Rhenanus, Alciatus, and Beroaldus and the *Thesaurus* of Rhenanus. Adams T-26; Baudrier, VIII, 164; NUC. BN; (CtY).

*1542, Lugduni (Lyons): apud Sebastianum Gryphium. The *Annotatiunculae* of Ferretti on the *Annales* (and *Historiae*) of Tacitus. Baudrier, VIII, 164: "Ed. de 1541 rafraîchie." Toulouse.

*1543, Lugduni (Lyons): Sebastianus Gryphius. The *Opera* of Tacitus, with the notes of Ferretti on the *Annales* (and *Historiae*), and the *Thesaurus* of Rhenanus. Schweiger, II, 999; Fabricius, *Bibliotheca Latina*, II, 396.

1544, Basileae (Basel): in officina Frobeniana. Contents as in ed. 1533, above. Schweiger, II, 999; Adams T-28; NUC. BL; BN; (CtY; MH).

1546–49, Basileae (Basel): per M. Isingrinium. The *Opera Omnia* of Alciatus, including his notes on the *Opera* of Tacitus. *Primo Catalogo Collettivo*, II, 381; Adams A-579; NUC. (CtY).

1548, Lugduni (Lyons): apud Sebastianum Gryphium. The *Reliqua Opera* of Alciatus, including his notes on the *Opera* of Tacitus. *Primo Catalogo Collettivo*, II, 382; Adams A-583; NUC. BL; (CtY; DFo; CLCL).

1556, Lutetiae (Paris): ex officina Roberti Stephani. The *Annotationes* of Lupanus on the *Annales* (and *Historiae*) of Tacitus. Schweiger,

II, 1040; A. A. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Estienne*, 2 vols. in 1 (Paris, 1837–38), 162; Fabricius, *Bibliotheca Latina*, II, 400; Maittaire, III, 679; NUC s.v. La Loupe. (MH; CU).

*1557–58, Basileae (Basel): per Mich. Isingrinium. The *Opera Omnia* of Alciatus, including his notes on the *Opera* of Tacitus. Adams A-580; *Primo Catalogo Collettivo*, II, 381. Cambridge.

*1560, Lugduni (Lyons): Petrus Fradin. The *Omnis Commentarii* of Alciatus, including his notes on the *Opera* of Tacitus. *Rep. Bibl. Fr.*, I, 655; *Index Aureliensis*, A/2*102, 998, p. 306; DK, II, 11951, col. 939. BL.

*1560, Lugduni (Lyons): apud Antonium Gryphium. The *Notae* of Maurus on the *Annales* and *Historiae* of Tacitus. (May be the 1569 edition.) Michaud, 2d ed., XXVII, 354 = Suppl. LXIII, 338. BN.

*1565, Lugduni (Lyons): apud Antonium Gryphium. The *Notae* of Maurus on the *Annales* (and *Historiae*?) of Tacitus. Baudrier, VIII, 345 (citing *Cat. des foires de Francfort*, 426).

1569, Lugduni (Lyons): apud Antonium Gryphium. The *Notae* of Maurus on the *Annales* and *Historiae* of Tacitus. Schweiger, II, 1040; Baudrier, VIII, 352–53; Davies, *Catalogue . . . Early French Books . . . C. Fairfax Murray*, 2 pts. (London, 1910), II, 771. BL (imprint altered to 1539, apud Sebastianum Gryphium); BN; Vatican Library. (Sometimes bound with the edition of the *Opera* of Tacitus by Lipsius, Lyons 1576.)

1571, Basileae (Basel): T. Guarinus. The *Omnis Commentarii* of Alciatus, including his notes on the *Opera* of Tacitus. DK, II, 11952, col. 939; *Index Aureliensis*, A/2*103, 019, p. 308; Adams A-581; *Primo Catalogo Collettivo*, II, 381; NUC. BN; (CtY; DLC).

1574, Antwerpiae (Antwerp): ex officina Christophori Plantini. The *Opera* of Tacitus, with the *Notae* of Lipsius. *Bibl. Belgica*, 6 vols. (Brussels, 1964–70), V, 289–90; Schweiger, II, 999; C. Ruelens and A. De Backer, *Annales Plantinianennes* (Paris, 1866), 149; Ruysschaert, 7–8; NUC. BL; BN; (CtY; IU; CU). There is a reissue with the addition of an index and an added colophon dated 1575 (Ruysschaert, *GP*, 30 n. 11). BN; (CtY).

1574, Basileae (Basel): ex officina HenricPetrina. *Historicum Opus*, ed. Simon Schard, with the commentaries of Althamerus, Melanchthon, Willichius, and Glareanus (i.e., Rhenanus, see

p. 140) on the *Germania* of Tacitus. NUC. BL; BN; (MH; CtY).

*1576, Lugduni (Lyons): apud Antonium Gryphium. Contents as in ed. 1574, Antwerp, above. Baudrier, VIII, 367–68; *Bibl. Belgica*, V, 290; Schweiger, II, 999; Davies, *French Books*, II, 771. BL (imprint altered to 1536, apud Sebastianum Gryphium).

1580 (1579), Augustae Vindelicorum (Augsburg): ex officina libraria Michaelis Mangeri. The *Germania (De moribus et populis Germanorum liber)* of Tacitus, ed. Simon Fabricius, with the preface of Alciatus and the commentaries of Althamerus, Glareanus (i.e., Rhenanus, see p. 140), Peucerus, Pirckheimerus, and Melanchthon. Schweiger, II, 1010–11; Adams T-49; NUC. BL; BN; (CtY; MH).

1582, Basileae (Basel): T. Guarinus. The *Opera Omnia* of Alciatus, with his notes on the *Opera* of Tacitus. DK, II, 11953, col. 939; Adams A-582; *Primo Catalogo Collettivo*, II, 381; NUC. (CtY; DLC).

1585, Antwerpiae (Antwerp): apud Christophorum Plantinum. Identical with 1585, Lugduni Batavorum. *Bibl. Belgica*, V, 291–92; Voet, III, 1562B–1563B, pp. 1391–93. BL; BN; (NNC).

1585, Lugduni (Lyons): apud Antonium Gryphium. A reprint of the 1581 edition of the *Liber Commentarius* of Lipsius on the *Annales* of Tacitus, and the 1585 edition of his *Notae* on the *Historiae* and the *Opera Minora*. Baudrier, VIII, 391; Ruysschaert, *GP*, 36–37; NUC. BL; BN; (CtY).

1585, Lugduni Batavorum (Leiden): ex officina Christophori Plantini. The *Opera* of Tacitus, with the *Liber Commentarius* of Lipsius on the *Annales* and his *Notae* on the *Historiae* and the *Opera Minora*. (The *Liber Commentarius* and *Vita Taciti* are slightly revised from the edition of 1581.) Schweiger, II, 999; Ruelens and De Backer, *Annales Plantinianennes*, 277; Ruysschaert, *GP*, 30–31 n. 12; Voet, III, 1562A–1563A, pp. 1390–92; NUC s.v. Lipsius. Vatican Library; (CtY; NjP).

1588, Antwerpiae (Antwerp): apud Christophorum Plantinum. Identical with the following. (CtY).

1588, [Leiden]: ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium. The *Curae Secundae* of Lipsius on the *Opera* of Tacitus. Schweiger, II, 1000; Voet, III, 1564, pp. 1393–94; Ruysschaert, x and 13; NUC. BL; (MShM; DFo; CtY).

1589, Antverpiae (Antwerp): apud Christophorum Plantinum. Identical with the following. Schweiger, II, 1000; *Bibl. Belgica*, V, 292–93; NUC. BN; (KyU; ViLxW; NNC; CtY).

*1589, [Leiden]: ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium. The *Opera* of Tacitus, with the commentary of Lipsius. Schweiger, II, 1000; *Bibl. Belgica*, V, 292–93; Voet, III, 1565–66, pp. 1394–95; NUC. BL; (CSt).

1589, Romae (Rome): apud Bartholomaeum Grassium. The commentary of Scotus on the *Annales* and *Historiae* of Tacitus, with the text of the *Opera Minora*. Schweiger, II, 1000; Graesse, VII, 8; S.E. Assemani, *Catalogo della Biblioteca Chigiana* (Rome, 1764), 580; Ebert, II, 874, no. 22146; NUC Suppl. s.v. Scotus. BL; BN; Biblioteca Nazionale, Florence; (CtY; OCU).

*1590, Lugduni Batavorum (Leiden): ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium. Identical to 1595, below; see Ruyschaert, *GP*, 33–34. NUC. (NIC).

1592, Francofurti (Frankfort): apud Andreae Wecheli heredes, Claudio Marnium et Ioannem Aubrium. Identical to ed. 1589, Rome. Schweiger, II, 1000; Graesse, VII, 8; NUC s.v. Scotus. National Library of Scotland; (CtY; MH).

1595, Lugduni Batavorum (Leiden): ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium. Identical to ed. 1589, [Leiden] and Antwerp. Schweiger, II, 1000; *Bibl. Belgica*, V, 293–94; Ruyschaert, *GP*, 30–34; NUC. BL; Vatican Library; (CtY; IU).

1598; Lugduni (Lyons): apud Antonium Gryphium. Identical to ed. 1585, Lyons. Baudrier, VIII, 407; Ruyschaert, *GP*, 37 n. 31; NUC. BN; (CtY; MiAC).

1599, Parisiis (Paris): apud Ambrosium Drouart (also: Gesselin, Orr, Buon). The *Opera* of Tacitus, with the commentaries of Lipsius (on the *Opera*), Mercerus (on the *Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Dialogus*), and Barclayus (on the *Agricola*). Schweiger, II, 1000; *Bibl. Belgica*, V, 294–95; NUC. BN; National Library of Scotland; (NNC; DLC).

1600, Antverpiae (Antwerp): ex officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum. The *Opera* of Tacitus and Velleius Paterculus, with the commentary of Lipsius. Schweiger, II, 1000; *Bibl. Belgica*, V, 295–96; NUC. BL; (MH; PU; IEN; ABH; CtY).

*1600, Lugduni Batavorum (Leiden): ex of-

ficina Plantiniana, apud F. Raphelengium. The *Opera* of Tacitus, with the commentary of Lipsius. NUC(?). BL; (NjP).

1600/1602, Bergomi (Bergamo): Expensis Vincentii Vioti Parmensis. The notes of “Pompeius Lampugnanus” (Hippolytus à Collibus) on the *Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Germania* of Tacitus. Fabricius, *Bibliotheca Latina*, I, 602; Ruyschaert, xi and 15–16; Schweiger, II, 1039. BN (MDC altered in pencil to MDVC); Vatican Library (another issue, MDC altered to MDCII).

1602, Antverpiae (Antwerp): ex officina Plantiniana, apud Iōannem Moretum. The notes of Lipsius on the *Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Germania* of Tacitus, in reply to the preceding. Fabricius, *Bibliotheca Latina*, I, 602; Schweiger, II, 1040; Ruyschaert, 15–16; NUC s.v. Lipsius. BL; BN; (CtY; ICN).

1602, Genuae (Genoa): apud Iosephum Pavonem. The commentary of Salinerius on the *Opera* of Tacitus. Schweiger, II, 1043; NUC. Vatican Library; (OCU).

1602–34, Francofurti (Frankfort): e collegio Paltheniano, sumptibus Iona Rhodi Bibliopole. Janus Gruterus, ed., *Lampas, sive fax artium liberalium*. 7 vols. Vols. V and VI contain the commentaries of Modius and Donatus (on the *Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Germania* of Tacitus), respectively. NUC. BL; BN; (ICN; MH; NcWsW).

(micro.) 1603, Hanoviae (Hanau): typis Wechelianis, apud Claudio Marnium et heredes Ioannis Aubrii. The commentary of Colerus on the *Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Germania* of Tacitus. Schweiger, II, 1034; J. B. Audiffredus, *Bibliotheca Casanatensis catalogus librorum typis impressorum*, 5 vols. in 4 (Rome, 1761–88), II, 353. BL; BN.

1604, Venetiis (Venice): apud Iuntas. The *Scholia* or *Dilucidationes* of Donatus on Livy, Tacitus (*Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Germania*), Suetonius, Ammianus, and the *Scriptores Historiae Augustae*. Schweiger, II, 1034; NUC. BL; (NjP; ICU).

1604–5, [Heidelberg]: In Bibliopolio Comeliniano. The *Varii Discursus* of Gruterus on the *Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Germania* of Tacitus. Schweiger, II, 1037; NUC s.v. Gruterus. BL; BN; (CU; CtY; NcD; MH).

1605, Francofurti (Frankfort): ex officina typ. J. Saurii. Contents as in ed. of 1604, Venice, above. Biblioteca Nazionale, Naples.

1606, Paris: Orry/Gesselin/Drouart. Contents

as in ed. 1599, Paris, above. Schweiger, II, 1000; *Bibl. Belgica*, V, 297; NUC. BL; BN; (CtY).

1607, Antverpiae (Antwerp): ex officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum. The *Opera* of Tacitus with the commentary of Lipsius and his *Dispunctio notarum Mirandulani codicis* (see above, 1602, Antwerp). Schweiger, II, 1000; *Bibl. Belgica*, V, 297–98; NUC. BL; BN; (CtY; ICN).

1607, Francofurti (Frankfort): e collegio Paltheniano, sumptibus Ionae Rhodii. The *Opera* of Tacitus, with the notes of Alciatus, Rhenanus, Ferretus, Vertranius Maurus, Ursinus, Donatus, Mercerus, Pichena, Colerus, and Gruterus (*Schediasmata*). Schweiger, II, 1001; NUC. BN; Vatican Library; (CtY; MH).

1607, Hanoviae (Hanau): typis Wechelianis, apud Claudium Marnium et heredes Ioannis Aubrii. The commentary of Acidalius on the *Opera* of Tacitus. Schweiger, II, 1030; DK, I, 535; NUC. BN; (ICU).

1608, Parisiis (Paris): e typographia Petri Chevalier, in monte Divi Hilarii. The *Opera* of Tacitus and Velleius Paterculus, with the commentaries of Lipsius, "Lampugnanus," Alciatus, Beroaldus, Rhenanus, Ferretus, Lupanus, Vertranius Maurus, Ursinus, Donatus, Muretus, Modius, Mercerus, Pichena, Colerus, Gruterus, Acidalius, and Paschalius. Schweiger, II, 1001; *Bibl. Belgica*, V, 300; NUC. BL; BN; (CtY; ICN).

*1616–17, Francofurti (Frankfort): Sumptibus Haeredum L. Zetzneri. The *Opera Omnia* of Alciatus, including his commentary on the *Opera* of Tacitus. *Primo Catalogo Collettivo*, II, 381; NUC. BL; (MiU-L; MH).

1619, Coloniae Allobrogum (Geneva): apud Petrum et Iacobum Chouet. The *Opera* of Tacitus, with the commentary of Lipsius (from the ed. of 1589). Schweiger, II, 1001; NUC. BL; (CtY).

1627, Antverpiae (Antwerp): ex officina Plantiniana, apud Balthasarem Moretum, et Viduam Ioannis Moreti, et Ioannem Meursium. Identical with 1607, Antwerp. Schweiger, II, 1001; NUC. BL; BN; (DLC; CtY).

1627, Frankfort: Hoffman. The expanded *Varii Discursus* of Gruterus on the *Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Germania* of Tacitus. Schweiger, II, 1037; NUC s.v. Gruterus. BL; (ViU; CtY; NRU; MB; MShM).

1648, Antverpiae (Antwerp): ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti. Identical with 1627, Antwerp. Schweiger, II, 1002; NUC. BL; BN; (NNC; CtY).

1665, Lugduni Batavorum (Leiden) et Rotterdami (Rotterdam): ex officina Hackiana. The *Dialogus de oratoribus* of Tacitus and the *Declarationes* of Quintilian, M. Fabius Avus, and Calpurnius Flaccus, with the commentaries of Schele, Pithoeus, and Gronovius and the notes of Lipsius, Pichena, and Acidalius. Schweiger, II, 849; NUC. BL; BN; (CtY; NNC).

*1679, Leipzig: J. Grosius. The *Discursus politici* of Gruterus on the *Annales*, *Historiae*, *Agricola*, and *Germania* of Tacitus and his notes on Livy. Schweiger, II, 1037; NUC s.v. Gruterus. BN; (ICU; OCU).

I. (ANNALES) AB EXCESSU DIVI AUGUSTI

COMMENTARIES

I. Andreas Alciatus

His *Annotationes* were first published in 1517 with an edition of the text of the *Opera* of Tacitus by Minutianus. These notes are among his earliest works, published in the year he received his law degree and written at the urging of his friend Galeazzo Visconti; the preface was often reprinted separately as *Encomium Historiae*. Most of the notes are on the *Annales* and *Historiae*, with only one each on *Agricola* and *Dialogus* and three on the *Germania*. They are principally historical in nature, occasionally correcting the text on historical grounds, and frequently explaining details of Roman law.

Praefatio (ed. of Milan, 1517). Andreas Alciatus Iurisconsultus Galeacio Vicecomiti viro claro et equiti salutem plurimam dicit. [Inc.]: Maxima semper apud veteres fuit historiae auctoritas, eoque omnibus temporibus in honore habita, ut cum plurima rerum studia et quidem nobilissima haberentur, rerum tamen gestarum scriptores semper primas partes sibi vindicarent. Prosit corporibus medicina, publice intersit plurimos esse iurisconsultos, summo se in fastigio positos credant philosophi, de gradu deici non sinat se militaris gloria; cedunt haec tamen cesseque omnia historiae auctoribus. Cumque nulla non artium aliquo tempore male audiverit, solam hanc professionem extra aleam esse semper existimatum est. Eiecti urbe Roma pluries philosophi et rhetores fuere, senatusconsultis quoque diffamati mathematici, nec medici nisi post sexcentesimum et eo amplius annum conditae urbis admissi, cum tamen interim Cn. Piso,

Fabius Pictor ceterique annalium scriptores summam dignitatem nanciserentur. Si enim id genus professores cur tantopere suis studiis incumbant diligenter animadverterimus, non aliud certe causae erit quam pecuniae cupiditas. Quid enim aes medicis parat? nisi abominatione dignissimus morbus malique aliqua lues. Quid militibus? nisi humani generis discordia rapacitatisque. Quid aliud nostrorum temporum philosophia respicit? At sola gloriae cupiditate scribitur Historia, non mercenario obnoxia stipendio, sed quae sola sibi ipsi pulcherrimum praemium sit. . . . [History has been the occupation of princes and distinguished persons, excels even philosophy in usefulness, and gives pleasure as well to the reader. This delight in style can be developed to the neglect of truth, as in some Greek historians.] . . . Graviores Latini sunt magisque sinceri animi; idque potissimum in eis deprendas: quo politiores stilo maioreque doctrina sunt, eo etiam veriora prodiisse, quod omnium consensus ostendit easdem res posteris tradentium. Qua tamen in re ut ceterorum laudi detrahere nihil ausim, ita Cornelium Tacitum nulli cedere constanter affirmavero. Non probet in Livio Patavinitatem Asinius [Pollio], exprobret [Sallustio] Crispo mendicata de antiquariis vocabula Lenaeus, defendat Iulii Caesaris brevitatem titulus operis, notent incuriae Trogum eiusdemque semper coloris Quintum Curtium critici, Tacito certe nihil horum sine cavillo obieceris. Certat sermonis gravitas cum elegantia mavultque aliqua animo lectoris cogitanda relinquere quam longis eum narrationibus oneratum dimittere. Qua ratione fit, ut tametsi delicatioris stomachi lectorem eius numquam satietas capiat, cum huiusmodi viris etiam lactea Livii ubertas plerumque fastidio sit; ut sicut illi non nisi inepte aliquid addideris, ita huic non nisi temere quicquam detraxeris. Sed gravior Tacitus inflaturque magis, sive quod rerum dignitas hoc expostulet, sive quod sub Vespasianis id dicendi genus magis placuerit. At Livio Crispoque uti aetate maioribus ita etiam dignatione cedere Tacitum ut aequum ducam, illud certe recti iudicii nemo diffitebitur, longe lectu digniora esse quae hic scripserit. Bella, tribunitiae seditiones, armorum strepitus, optimatum con spirationes minimum ad bonos mores exemplo conducunt; quamvis et haec quoque Tacitus exsequatur. At senatorum varias sententias, ingentes quorundam etiam instantे fato spiritus, rerum gestarum consilia, principum varios motus

et pacis tempore necessarias artes apud alios non aequae offendas. Sed et nobis p̄ae Tacito sor descat Livius, cum ille clarorum virorum exemplo plurimis nos praeceptis instructos dimittit quemadmodum in caput auctorum scelera vertantur, quantum nominis ex constantia animique fortitudine nobis quaeramus, quam caute cum malis principibus agendum, quam modestos cum omnibus esse conveniat. Nisi magis mortalibus prodesse longas prodigiorum narrationes aliquis credat, procurataque a pontificibus portenta, tum fusius explicatos annuos magistratus, quorum nomenclatura vel diem dicendo eximere quis possit? Eo temeritatis progredi nequaquam ausim, tantum virum vel in levissima re ut damnare velim, sed cum utrumque summopere et probem et admirer, alterius tamen in delectu iudicium p̄aepono. Merito igitur tanti a P. An nio [? M. Claudio] Tacito Imperatore habitus est, ut eius effigiem omnibus in bibliothecis poni edicto mandaverit, librosque tanta cura adservari, ut singulis annis decuriones civitatum eius historiam describendam novis exemplaribus curare iussi sint, in publicisque archiviis servare, ne aliquo umquam tempore deperiret. Quamquam tantum boni invidentibus humano generi fatis, magna quoque pars etiam nunc desideretur, essetque adhuc ἀκέφαλος Tacitus, nisi Christiani orbis Maximus Pontifex Leo X pri ores quinque libros de barbaris redemptos, postliminio ut tandem reverterentur, effecisset. Quo nomine tantum illi studiosi omnes debent, quantum parenti eius Laurentio bonae litterae, qui eas fere solus in Italia a ceteris desertas curavit, sustinuit, tutatus est. Ceterum et quamvis a doctissimis viris emenda volumina in lucem venerant, subterfugerunt tamen eorum limam errata quaedam, quae accuratum lectorem merito possent remorari. Erant et aliqua quae tametsi castigatione non indigerent, propria tamen obscuritate studiosis incognita operam nostram desiderare potuissent. Ea omnia ut tibi, doctissime nobilissimeque eques Galeaci, morem gererem, in arctissimum libellum collecta ad te eo animo destinavi, ut mei erga te amoris perpetuum monumentum essent. Cum enim affinitate iungamur, cum et Graecis Latinisque litteris pari cura operam dederimus, cum et tu mihi studiorum hortator impulsorque exstiteris, ingratis simus certe essem nisi singulari te quadam amore prosequerer. Qua ratione etiam de me impetrare id potes, ut supra vires nihil non aggredi te auriga moderatoreque non dubitem. Quamvis

enim novi exempli esse penes nostrates viros cognoscerem ut iurisconsultus et historicos pertractaret, tua tamen auctoritas praevaluit, praesertim quod in hoc veteres me imitaturum tu quoque asserebas. Quorum [Herennius] Modestinus etiam periochen in Vergilium composuit, idemque Graece dissertavit. Antistius quoque Labeo non iuris scientiae solum, sed et aliis studiis tantum operae dedit, ut in eis etiam perittissimus haberetur. Quo in albo et Servium Sulpicium [Rufum] oratorem celeberrimum erudit omnibus ponunt, Iavolenumque [Priscum], quorum responsis ceu gemmulis digestorum libri creberrime respurguntur. Iure igitur clientibus horulas paucas subtraxi successivisque temporibus, quantum per frequentes advocationum occupationes licuit, in amoena haec Taciti virecta diverti, tum animi causa, tum ut id quantulumcumque officii est, eius memoriae impenderem, quo clarior intellectuque facilior per docta hominum ora volitaret. Qua in re si tibi satisfacio, summum desiderii mei fructum fero; sin minus, quod tute intristi, tibi, ut in proverbio [Terence, *Phormio* 318], exedendum est, qui me ad intermissa gravioribus negotiis studia paulisper regredi coegisti, in quibus id potuerim quod canis in balneo. Vale.

Commentary. [Inc.]: *Legata non ultra civilem modum nisi quod populo et plebi cccclxxxv* (I, 8). Praescriptos hosce numeros [Suetonius] Tranquillus quadringenties item trities quinques significare ostendit. Subaudiuntur autem ex consuetudine loquendi centena milia, quod infra ex Livio demonstratus sum . . . / . . . [Expl.]: *Ludis cesticis ab Antenore institutis* (XVI, 21) . . . sed per abusum cuiuscumque mulieris indumentum dici. ut in epigrammate ή κεστοῦ φωνεῦσα μαγώτερα [Anthologia Palatina V, 120]. Erunt et quibus arridebit, ut xysticos ludos legamus, quod non probo.

Editions:

1517, 1519, 1520, 1533, 1534, 1542 (Lyons), 1544, 1546–49, 1548, 1557–58, 1560, 1571, 1582, 1607 (Frankfort), 1608, 1616–17. See Composite Editions.

Biography:

Andreas Alciatus (Andrea Alciati), the greatest jurist of his age, was born at Milan or at Alzate (hence the name) near Como May 8, 1492, and died at Pavia January 12, 1550. He studied at Milan with Aulus Janus Parrhasius, Johannes Lascaris, and Demetrius Chalcon-

dylas; studied law at Pavia and Bologna under Jason Mainus, Philippus Decius, Paolo Pico, and Carlo Ruini; and became doctor of civil and canon law in 1517. He was also interested in archaeology, history, and oratory. He had a long career (1518–50) as professor of law, at Avignon, Bourges (1528), Bologna, briefly in Ferrara, and principally at Pavia (1532–50). He was appointed protonotary by Paul III, senator of Milan by Francesco II Sforza, and count palatine and senator by Charles V. Through his teaching and his many commentaries on Roman law, he is regarded as the founder of modern jurisprudence, and many of his works in other fields had as their purpose the illumination of the law.

His pupils include Boniface Amerbach, Antonius Augustinus, Johannes Brodaeus, John Calvin, Alexander Grimaldus, Stephanus Gustius, Constantius Landus, Bartholomaeus Latomus, Marcus Antonius Maioragius, Hadrianus Marius, Etienne Pasquier, Johannes Secundus, Sir Thomas Smith, and S. Carlo Borromeo.

Works: *Emblemata*, *Epistola contra vitam monasticam*, *Respublica Romana*, *De magistris civilibus ac militaribus officiis*, *De ponderibus et mensuris*, *Formula Romani Imperii*, *Res patriae seu Historia Mediolanensis*, *Sylloge inscriptionum Mediolanensium*, *Paradoxa iuris civilis* (*Dispunctiones in libros Codicis*), *Parerga iuris*, *Scholia Montani*, *De singulari certamine*, *De verborum significatione*, *Collectanea*, *Praetermissa*, *De eo quod interest*, *De stipulationum divisionibus*, *De praesumptionibus*, *Encomium historiae*, *Lucubrationes in ius civile*, *Responsa libris novem digesta*, *Philargyris*. He made Latin translations of epigrams from the Greek Anthology and of Aristophanes' *Clouds*. He annotated Tacitus, Plautus, Cicero, the Pandecta, and the *Codex Justiniani*.

Bibliography: *Dizionario biografico degli italiani*, II (1960), 69–77 (R. Abbondanza), with bibliography; Cosenza, I, 99–107, V, 37; *Encyclopædia italiana*, II (1929), 246–47 (B. Brugi).

Gian Luigi Barni, "La situazione politico-giuridica milanese nella formazione di Andrea Alciato," *Bibliothèque d'humanisme et renaissance*, XXII (1960), 7–33; Barni, ed., *Le lettere di Andrea Alciato, giureconsulto* (Florence, 1953); Dante Bianchi, "L'opera letteraria e storica di Andrea Alciato," *Archivio Storico Lombardo*, ser. 4, Vol. XX, Anno 40, Fasc. 39

(1913), 5–130; Henry Green, *Andrea Alciati and His Books of Emblems: A Biographical and Bibliographical Study* (London, 1872); Paul Emile Viard, *André Alciat, 1492–1550* (Paris, 1926).

2. Beatus Rhenanus

His *Castigationes*, notes mainly textual that grew out of his work as corrector for the publishing house of Froben, first appeared appended to his edition of the *Opera* of Tacitus published by that house in 1533. There are notes on each work.

Praefatio (ed. of Basel, 1533). Amplissimo patri et principi Domino Bernardo Clesio Episcopo Tridentino ac Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinali etc. Beatus Rhenanus salutem dicit. [Inc.]: Inter ea dona, praesul ornatissime, quae mortalium generi beneficum in nos numen caelitus largitum est, nihil secundum rationem, divinitatis imaginem, maius aut praestantius homini contigisse magni viri censem, quam sapientiae munus et huius conservatrices litteras divinas ob hoc cunctis saeculis iudicatas. . . . [He discusses the honor paid to philosophy and literature by great rulers, including Sigismundus Caesar, Matthias Corvinus, Maximilianus Augustus, and in the present day Carolus Augustus and Ferdinandus Caesar; expresses concern for the war against the Turks; and states that support of literature is also a duty of ecclesiastical rulers, who have themselves been distracted by the menace of the Turks.] . . . Porro quantum R. D. T. viris eximie eruditis faveat, facile est divinare, cum mihi, qui nihil in litteris sum, dono nuper miserit nomisma argenteum iconiam effigiem tui habens. Quae me res movit ne prorsus videar ingratus nunc nec argenteum, sed chartaceum munusculum offerre tibi, plane iuxta Homericam ἀμοιβὴν, aerea aureis rependendo sane, quod ad me attinet. Nam cum accepissem futurum ut Annales Cornelii Taciti de novo typis informarentur, primum experiri libuit an operae pretium esset vulgatam editionem conferre cum manuscripto codice, quem nactus fueram iampridem ex bibliotheca Budensi, cuius auctor Hungariae rex Matthias ille Corvinus Martis et Palladis studiis inclitus, donante Iacobo Spiegellio amico ac cive meo carissimo; quem tibi virum iam inde a Maximiliani Caesaris principatu, non solum apud illustrissimum regem Ferdinandum, quorum utriusque consiliarius fuit et a secretis, ob raras ingenii dotes et

fidem sinceram haud ignotum esse certo scio. Deinde cum succederet negotium, hoc est infinita loca foede depravata, quod nemo credisset, hac opera restituerentur, a labore coepito non destiti, donec universum volumen a capite ad calcem haud oscitabunde contulisset. Quid autem effecerim, castigationes libris praefixa docebunt. In quinque prioribus voluminibus quae reperta apud Corbeiam in Saxonibus, paulo post Romae evulgata sunt, item in libello Germanorum, Oratorum Dialogo Agricolaeque Vita, defuere quidem scripti codices cum quibus conferrem, ceterum ipse editionem vulgatam percurri non prorsum indiligenter ac loca quae-dam accuratius excussi. Evidem multis de causis semper dignissimum iudicavi Tacitum, qui inter scriptores rerum Romanarum in manibus assidue haberetur, vel hoc praecipue nomine, quod non tantum perpetuam bellorum historiam contextit Livii instar aut ceterorum, sed subinde res insignes intericit, quarum utilissima cognitio, sive quod ab aliis omnino non traduntur, sive quod hic plenius. Necessa vero fuit sub monarchis Caesaribus, dum unius imperio ne libidini dicam omnia parent, plurium mulctas, exilia caedesque contingere quam dum populo Romano senatuique sua stetit auctoritas ac maiestas incolumis. Unde factum ut praestantium in litteris virorum iudicio Livio non sit postponendus Tacitus, quin potius anteferendus; non quod huius floridum ac meditationem et curam olens dicendi genus, quale sub Vespasianis placuit ac in dies exin degeneravit in affectatam quandam compositionem exolescente paulatim sermonis Latini puritate, Liviana dictio illi naturaliter amabiliterque fluenti, nam id seculum purissimum fuit, aequari debeat aut praeferri; sed quod singularium rerum narratio, quemadmodum hic non meritam mortem fortiter subierit, quid alias in ius calumniose vocatus dixerit aut fecerit, quam agendum caute cum his qui solo nutu perdere possunt, quam parce fidendum, et his similia exempla multum conferant ad legentis pectus prudentiae monumentis instituendum. Utinam vero quod nos in Tacito nunc praestitimus alii praestent in Cicerone, Livio, Plinio et non minus depravato L. Floro. Ab eruditis hoc operae expectandum est et in auctorum lectione diligenter versatis. Sed deterret plerosque non imperitia verum labor gloria carens et reprehensioni indoctorum etiam obnoxius. Quidam rident tantum, levius ferendi, quidam nec a conviciis abstinent. Et tamen non est alia via succurrendi

veterum scriptis nisi haec, nempe ut primum conferantur attente exemplaria manuscripta, dein iudicium adhibeat. Taedium ego laboris, nec est ulla res in orbe fastidiosior, facile contempti subinde cogitans quantum utilitatis hinc perventurum esset ad studiosos. Quos ut amplius demererer, adieci thesaurum locutionum constructionumque et verborum, quibus Tacitus frequenter utitur. In quo fateor esse multa vulgo protrita, sed tamen insunt quaedam non indigna studiosorum adulescentium cognitione. In summa si R. D. T. hanc operam meam albo calculo dignata fuerit, bene res habebit. Nam spes est ceteris quoque probatum iri tuo iudicio subscripturis. Bene vale praesul et princeps amissime. Selestadii Nonis Decembribus, Anno MDXXXII.

Annalium inscriptionis redditio ratio. [Inc.]: Variabat titulus operis. Nam in editione veteri quam Franciscus Puteolanus adornavit, nunc Actionum Diurnalium Historiae Augustae nomen occurrit, nunc Actorum Diurnalium . . . / . . . [Expl.]: Sic nobis priores quinque Taciti libros Corbeia Visurgi fluvio vicina (Benedictinorum monasterium est) conservavit, proximis annis illinc ad Leonem X Pontificem Maximum allatos.

Thesaurus locutionum constructionumque et vocum Tacito solennium, per Beatum Rhenanum obiter collectus, adiunctis plerumque ex T. Livio testimoniis, cuius etiam haud pauci loci hic restituuntur. [Inc.]: Promptus servitio, pro ad servitum, et similia . . . / . . . [Expl.]: Praetexere. In libello de moribus Germanorum: Utraeque nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur. Item: Eaque Germaniae velut frons est, quatenus Danubio praetexitur. Sic enim legendum, non Danubio pergitur. Finis.

[This is followed by the prefatory letter and slight textual notes of Philippus Beroaldus from his edition of Tacitus (Rome, 1515), then by the text of *Annales I–VI*.]

Beatus Rhenanus Lectori salutem. [Inc.]: Quia quinque priores Annalium libros percurri, ne viderer intactos ex negligentia reliquise, nolo celare Lectorem de locis quibusdam iudicium meum. Idem ante nos fecit Philippus Beroaldus iunior miro candore citra omnem ambitionem. Quod si nobis copia fuissest archetypus codicis Corbeiensis, quem Romae etiamnum existare puto Leoni X Pontifici Maximo dum viveret oblatum, fortassis plura cum meliora tum certiora adnotassemus erissemusque. Nunc labo-

rem qualemcumque aequi bonique consule, et nos vel de iuvandi studio ama.

Commentary. [Inc.]: *At Romae ruere in servitum consules, patres, eques, quanto quis ille lustrior* (I, 7). Hic non erat opus asterisco. Nam quod sequitur, *Neu tristior primordio*, refertur ad illud quod praecessit *Eques*, et subauditur, quisquam esset. . . . [After the notes to I–V (= VI), there is a dedicatory letter of Franciscus Puteolanus from his edition; then Beatus Rhenanus to the reader concerning the state of the text in *Annales XI–XVI*; the notes for each book are followed by the text of that book, *Annales XI–XXI* (= *Historiae V*)] . . . / . . . [Expl.]: *Specta iuvenis, et omen quod dii prohibeant* (XVI, 35). *Scripsimus, et omen quidem dii prohibeant.* Finis.

Editions:

1533, 1534, 1542 (Lyons), 1544, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 114–15.

3. Aemilius Ferrettus

His *Annotatiunculae*, which cover only the *Annales* and *Historiae*, date from a period of this jurisconsult's active life when he served the press of Gryphe at Lyons as corrector; they were published in 1541 and are often found in conjunction with the edition of the text published by that press in 1542. They constitute an exegetical commentary. In his preface to the 1542 text edition, Ferrettus identifies Sertinus only as his very good friend and a very learned man, who published notes Ferrettus had prepared for his own use; he adds two further notes on passages from *Annales I* and *II*.

Praefatio (ed. of Lyons, 1541). Thomas Sertinus Florentinus Lectori salutem plurimam dicit. [Inc.]: Quemadmodum nullum esse arbitror scriptorem rerum gestarum praferendum Cornelio Tacito, sive similitudine temporum nostrorum, sive gravitate sententiarum et peritia aulici regisque moris, ita nullus mihi videtur aut genere dicendi pressior ac difficilior, aut iniuria temporum hominumque corruptior atque contaminatior. Quam ob rem ut utilitate ad legendum ducamur, difficultate mediusfidius operis ac vitio codicum deterremur, quae me duae res, maxime cupidum illius, varie diutissimeque distracterunt. Cum autem, quanta est nostra amicitia multis confirmata mutuis officiis, rem de-

tulisse ad Aemilium Ferrettum, virum cum in iure civili doctissimum atque exercitatissimum, tum in ceteris bonis artibus per diligenter versatum, obtulit ille mihi annotatiunculas quasdam (ut ipse tunc dixit) non ostentui, sed utilitati iam diu veluti sibi ipsi paratas, quibus loca prope omnia difficilia explicavit; restituit multa, quae incuria librariorum foede erant depravata; atque nihil fere (ut summatim dicatur) omisit, quod remorari lectorem potuerit, nisi quae manca adeo et lacera erant ut sanari nulla ratione potuerint; de quibus tamen admonet lectorem, et sunt per pauca. Has igitur breves notas cum utiles vel potius necessarias iudicassem studiosis Cornelii, edi curavi; nihil magis invidiosum existimans, quam sibi ipsi consulentem hominum aut neglegere aut occultare utilitatem. Puto autem, lector candide, (si postquam has notas legeras, subibunt animum, quae prius aut plane inaccessa aut certe difficilia in Taciti Annalibus ad intelligendum loca iudicaveras) omnino futurum ut cognoscas me in iis edendis consuluisse communi commodo; cui non inservire Christianum hominem, proximum esse summo sceleri semper sum arbitratus.

Commentary. [Inc.]: *Adulatione deterrentur* (I, 1). Excitantur potius ingenia eorum, qui adulantur, facile mendacio sumministrante materiam scribendi; consumuntur tamen et exeduntur et corrumpuntur adulando. Itaque legendum arbitror *deterrentur*, vocabulo vulgo notissimo . . . / . . . [Expl.]: *Nisi contra instituta* (XVI, 28), Id est, nisi ex cive hostis proditorque palam factus sit.

Editions:

1541, 1542 (Lyons), 1543, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

Aemilius Ferretus (Emilio Ferretti), born Domenico, Italian jurist and diplomat, was born at Castelfranco di Sotto (S. Miniato) in 1489 and died at Avignon in 1552. He studied law at Pisa and Siena and earned the degree *iuris doctor* about 1508; after being briefly named professor of law at Rome, he was secretary to Cardinal Salviati and then to Pope Leo X, at which time he may have met Beroaldo and become interested in Tacitus. After a period of study in Tuscany (during which he seems to have examined the Codex Mediceus of Tacitus), he entered the service of the marquis de Montferrat; was professor of law at Valence (Marcus Vertranius

Maurus was one of his pupils), counselor to the parliament of Paris, and diplomat in the service of King Francis I and the marquis de Montferrat; worked for the printing house of Sebastian Gryphe at Lyons, 1541–42; practiced law in Florence; and was professor of law at Avignon until his death.

Works: *De rebus creditis*; *De signo et ratione*; *Opiniones*; *Responsa*; *Bartoli Everriculum*; *De armorum ratione*; *De perfecto doctore oratio*; *Praelectiones*; letters. He edited and annotated Cicero, Tacitus, and Justinian's *Institutiones*.

Bibliography: Cosenza, II, 1388–89, V, 701; *Encyclopedia italiana*, XV (1932), 63, s.v. Ferretti, Domenico (L. De Novellis); Hoefer, XVII, cols. 542–43; Michaud, XIV, 430 (B-I.); Etter, 31–33.

4. Vincentius Lupanus

The annotations of Lupanus cover the *Annales* and the *Historiae*. The commentary is essentially historical in nature and is intended to supplement the notes of Beroaldus, Alciatus, Rhenanus, and Ferretus. The preface is addressed to his patron, André Guillart, counselor to Henry II of France, and is dated 1554.

Praefatio (ed. of Paris, 1556). Andreea Guillard, Mortario a sanctioribus consiliis Henrici II Francorum Regis, Vincentius Lupanus salutem plurimam dicit. [Inc.]: Magnitudine tuorum erga me meritorum effecisti, Andrea Guilarde, ut vivam, et fortasse etiam moriturus sim, ingratus. Quae vero potest par referri gratia illi, qui, cum me ne de facie aut nomine quidem nosset, solo litterarum nomine se non modo fautorem, sed amplificatorem rerum atque fortunarum mearum ultro est professus? Quare ne quis existimaret tot tantaque tua in me beneficia male collocata, quibus etiam me in dies magis magisque cumulare non desinis, ab eo primum tempore, quo Carnutes tuo suffragio cum imperio migravi, omnem rationem mihi ineundam putavi, quo grati et memoris animi signum aliquod tibi ostenderem. Nolle enim ingratitudinis, cui (auctore Cicerone) omnia vitia insunt, notam ac ne minimam quidem suspicionem mihi inuri. Itaque constituta re familiari, diem ita sum partitus, ut eius meliorem partem negotia publica et forensia, deinde civilia studia sibi vindicarent. Reliquum temporis (quod ludo, somno et inertiae tribui solet) atque festos et intercisos dies lectioni et explicationi Cornelii Taciti im-

pertirer; adhibita tamen ea moderatione, ut val-
etudinis ratio a me semper sit habita. Quod certe
eo lubentius a me factum est, quod hominis vi-
tam vigiliam quandam esse sciebam, hocque
pluribus horis hominem vivere intelligebam,
quo plus temporis studiis impenderit, iisque
praesertim quae mores hominum cultiores red-
dunt. Quod cum ex aliis plurimis artibus, tum ex
historia vitae magistra potest colligi, ex cuius
observatione vitam mortalium fieri multo pru-
dentiorem nemo dubitat. Verum observavi dili-
genter, ut id tantum annotarem, quod a Philippo
Beroaldo, Andrea Alciato, Beato Rhenano, et
postremo ab ipso Aemilio Ferretto praeter-
missum videri poterat, ne actum agerem; nisi res
paulo ampliorem explicationem visa est de-
siderare, quod raro contigit, idque in studioso-
rum gratiam factum a me pro tua summa pruden-
tia considerabis, quando doctis simul et indoctis
serviendum est. Vale, et Lupanum eorum nu-
mero semper habe, qui nexu mancipioque tibi
sunt addictissimi. Carnutibus postridie Soterio-
rum, 1554.

*De Cornelii Taciti vita, et Annalium inscrip-
tione.* [Inc.]: Cornelius Tacitus orator clarissi-
mus, aequalis et familiaris C. Suetonii Tran-
quilli et Plinii Secundi fuit, cuius extant aliquot
elegantes ad ipsum Tacitum epistolae. Vitam non
in segni otio, sed administratione Reipublicae
transegit . . . / . . . [Expl.]: Potes colligere ex
ipsius Agricolae vita Cornelium Tacitum histo-
riam scripsisse Nervae, Traiani, Hadriani tem-
poribus, annos fere centum viginti post natum
ex Virgine Christum Deum et σωτῆρα.

Commentary. In Cornelii Taciti Annalium Li-
brum Primum, Vincentii Lupani Annotationes.
[Inc.]: *Consulem se ferens, et ad tuendam
plebem tribunitio iure contentum*, etc. (I, 2).
Appianus scribit Augustum misisse ad Cicero-
nem, ut pro se peteret consulatum; asserebatque
se consulis nomine dumtaxat contentum fore
. . . / . . . [Expl.]: *Et oratio principis per
quaestorem eius audita est* (XVI, 27). Libro I
explicuimus, qui dicerentur candidati principis.
Nunc superest dicere quaestores libris aut epis-
tolis principalibus legendis in senatu operam
olim dedisse. Suetonius in Augusto cap. 65 et in
Nerone cap. 15. Lampridius in Alexandro. Ius-
tinianus in tractatu Pandectarum de officio
quaestoris.

Editions:

1556, 1608. See Composite Editions.

Biography:

Vincentius Lupanus (de La Loupe) came from
La Loupe (near Chartres) and flourished ca.
1550–60. His works are dedicated to such
nobles as André Guillart, counselor to Henry II;
his son Charles Guillart, bishop of Chartres
(d. 1573); and Jacques d'Angennes, *seigneur de
Rambouillet* (d. 1562), captain of the bodyguard
of Francis I.

Works: *Commentarii . . . de magistratibus et
praefecturis Francorum* (also in French: *Des
dignitez, magistrats et offices du royaume de
France*), *Ptochotrophe urbis Carnutensis, id est,
Alendorum pauperum ratio . . .*; he annotated
Tacitus and the *Scriptores Historiae Augustae*.

Bibliography: Jöcher, II, 2605, Supplement,
IV, 168–69; Cioranescu, 12349–54.

Les bibliothèques de la Croix du Maine . . .
Nouvelle édition, ed. Rigoley de Juvigny, II
(Paris, 1772), 441–42; Jacques Lelong, *Biblio-
thèque historique de la France*, Nouvelle édi-
tion, I (Paris, 1768), 333; III (Paris, 1771), 127.

5. Marcus Vertranius Maurus

This historical commentary on the *Annales*
and the *Historiae* was the first to separate the two
works. In the prefatory letter, dated 1559,
Maurus praises the commentaries of his prede-
cessors, Alciatus, Ferrettus, and Rhenanus,
whose notes he has brought together with their
names indicated and to which he has added
his own.

Praefatio (ed. of Lyons, 1569). M. Vertranius
Maurus Ioanni Pugetio Fisci Regii Advocato
viro clarissimo salutem plurimam dicit. [Inc.]:
Cum post Idus Iunias e regia in Provinciam re-
dires, inter multa de Musis nostris quaesisti,
quibus hic in litteris otiarer, qui non forum aut
eius negotiosissimas occupationes, sed animi
libertatem secutus ad pallium a toga nonnullis
videor revertisse. Respondi tractasse me iam
Annales Cornelii Taciti, et eiusdem *Historiis*
tum temporis incumbere, neque moveri levissi-
morum hominum levi de me existimatione, qui
sine exemplo scribere me putent, qualia ante me
gravissimos et doctissimos homines scripsisse
debeant admirari. Et ego verear ne me non satis
deceat, quod decuit magnos Alciatum et Aemi-
lium Ferrettum? immo vero duces illos sequar,
saltem e longinquo, si non possum propioribus
vestigiis insistere. Uterque a Musis mansuetori-
bus e vestibulo in penetrale civilis Sapientiae

deductus, cum iuris intelligendi et optime dicendi mirificam societatem esse sensit, ita se libris civilibus tradidit, ut humanioribus partem studiorum tribueret et inter ceteros Cornelio nostro, quem emendavit hic, ille notis quibusdam illuminavit; cum utrisque praeluxisset Beatus Rhenanus, ingenio beatissimus et, nisi iuris ab eo prudentiam requiras, eminentissimus temporis sui. Hic manuscriptum Matthiae Corvini Pannoniae regis et Ferrettus Etruscum secuti multa restituerunt, et ex aliis auctoribus in Cornelio explicaverunt; sed quisque separatim et, quod incommodum, a Tacito remotissimas notas pauculis chartis scripsit, quas difficile sit inventire, vel diversis voluminibus excussas quererere, si quando sit opus, oporteat. Ex illis notis, addito cuiusque nomine, in unam concinnavi, quas lucem Cornelianis scriptis allaturas visum est; reliquias de industria praetermissi, quod renascentium litterarum, neque satis huic tempori convenienter, vel falsi nomine suspectae eruditis viderentur. Ceterum quae in aliis desideravi, et ea non pauca, supplevi de meo, si in numerato quid habui, vel magistra lectione ex libris Bibliothecae Vaticanae vel ex classicis auctoribus, observatum; contulique pleraque ex libris studii nostri, sine quibus haud facile Tacitus intelligi possit. Quid praestiterim, arguet nostrorum cum alienis comparatio, si iudices sortior illos, apud quos antiquitatis honor est et studiorum reverentia. Hoc certe in animo habui, ne quid a nobis in Cornelio ex litteris civilibus, militaribus moribusve Romanis ingeniosus desideraret. Quod si sum consecutus, mei tam otii a forensibus, quam negotii litterarii rationem constare tibi vehementer concupisco—tibi, inquam, Provinciae nostraes ornamento, qui studia colis illisque faves qui patriam ornare et amplificare admittuntur. Quo libentius Notas ad Cornelium, quas de meis hac epistola facio tuas, ad te mitto, ut si eiusmodi sint, quae impetrare aliquid a te saltem perituri temporis possint, eo gratius accipias et laetius, quod alicubi liber crevit, dum in origines nostras excessi. Manebit hoc, ut spero, vir clarissime, observantiae qua te colo perpetuum testimonium, his scriptum litteris, quibus me tibi ut animum virtuti consecravi. Vale. Lugduni Kalendas Septembbris. M. D. LIX.

Vita Taciti. P. Cornelii Taciti Vita per M. Vertranius Maurum conscripta. [Inc.]: Illustrum virorum facta moresque posteris tradere, vetustioribus usitatum, vel ipsis vitam suam narrare, ut senatoribus Rutilio et Scauro, principibus Au-

gusto, Claudio et M. Aurelio curae fuit . . . / . . . [Expl.]: ut scilicet illo facto dignissimi viri gloriam augeret, nomenque sibi cognominis viri clarissimi, senatoris et consularis ad immortalitatem consecraret.

Commentary. [Inc.]: *Urbem Romam* (I, 1). Scripturus annales libros P. Cornelius Tacitus ab Augusti morte cuiusque anni coepert ordinem observare, disquisitio facta est, sed in qua coniectatio non iniucunda videtur. . . . Haec sunt ad priores quinque Annalium Cornelii libros scriptae notae, respersae emendationibus, magis ex opinione et coniectura quam ex fide librorum, quos manuscripts nobis legendi facultas fuerit. Neque opinor exemplar, quocum excussi libri conferri possint, alibi quam Florentiae exstare; quo alter ex Mediceis Pontificibus Maximis bibliothecam dedicatur ex urbe transferri curavit, cum illud prius in coenobio Corbeiensi repertum e Saxonia quaestor quidam pontificius Romam ad Leonem X detulisset. Exinde in patria Aemilius Ferrettus archetypum illum relegit, cuius ad instar libri omnes impressi sunt; quo libentius annotationes eius exscripsi. Neque vero mihi Florentiam transeunti, visis quibusdam Pandectarum locis in Laurentii basilica, amplius quicquam per otium videre licuit. Ad librum XI. Cum Romam veni in Bibliotheca Palatina, ab undecimo Annalium Cornelii libro manuscriptum unum et alterum nactus exemplar, utrumque relegi aliquotque diebus otiose tractavi, et quae e republica litteraria fore credidi, suis locis ad libros sequentes accommodavi. In utroque sane chirographo acephalos liber hic est; eiusdemque auctoris de moribus Germanorum et de oratoribus libelli desiderantur . . . / . . . *Arriamque temptantem* (XVI, 34). Arriae uxori, quae filia fuit Arriae illustris feminae et Paeti Caecinnae. . . . [Expl.]: Valerio Turpiliano Thracala et Silio Italico consulibus; studiosus ex Dione et Suetonio historiae sitim explebit.

Editions:

1560, 1565, 1569, 1607 (Frankfort), 1608.
See Composite Editions.

Biography:

See CTC, IV, 479–80. Maurus is said to have studied law under Ferrettus at Valence and is known to have traveled in Italy to collate manuscripts. He was the first to separate the *Annales* from the *Historiae*.

Add to list of works: *Defiducia*.

Add to Bibliography: C. Bréghot du Lut, *Nouveaux mélanges biographiques et littéraires, pour servir à l'histoire de la ville de Lyon* (Lyons, 1829–31), 42–43, 57–58; Ruyschaert, 37–38; Etter, 32–33; Th. Simar, “Qui a le premier séparé, dans l’oeuvre historique de Tacite, les *Annales* des *Histoires?*” *Musée Belge*, XI (1907), 239–42.

6. Johannes Ferrerius

This commentary on sixty speeches from the *Annales* and *Historiae* was written in 1567–68, at the suggestion of Petrus Gondy and Johannes Moruillerius, but never published. For each speech the same formula is used: title, location, summary, text, and annotations.

Praefatio (Vatican Library, ms. Reg. lat. 906). Reverendissimo in Christo patri et D. D. Petro Gondy Episcopo et Duci Lingonensi [Langres?], pari Franciae, Domino suo ac patrino singulari, Johannes Ferrerius Pedemontanus salutem plurimam dicit. [Inc.]: In angusta pertenuique familia cum pauca sint reposita, quae depromas si res ipsa postulet, quid aliud facias quam illud poetae comicci, cum non possis quid vis, id maxime velis quod possis? Sanum mehercule paratumque consilium, et ad infinita prope negotia obeunda apprime conveniens. Nulla enim, ut arbitror, lex prohibet ut inopiae tuae succurras interdum ostentatione quadam copiae, quando aliter non suppetit quod agas. Audendum igitur in re maxime litteraria aliquid, et dum potiora meditamus, his utendum quae ad manum sunt. Nec vereri oportet, quasi iuxta paroemiam duos ex eadem fidelia parietes dealbare videamur. Absit hoc a nobis. Non enim id agimus. Tantum putamus id nobis licere in re non ita pridem per nos elaborata, quam viro amplissimo et clarissimo Domino Joanni Moruillerio nuncupavimus, ut tibi postulanti exemplo in altero morem geramus. Quid enim vetat, quod uni factum est proprium, si aliis etiam pluribus communicetur eiusdem usus, sine ulla tamen veri possessoris diminutione? Id perinde valet, si recte iudico, ac si de tuo lumine aliis accendas nullo tuo incommmodo. Sic enim quae bona sunt, quadam animi gratitudine propagari in multos subinde possunt, etiam cum laude eius, cuius in peculio maxime esse videntur. Et hoc ipsum nuper ut facere auderem, quaedam temporis angustia, quae a nova et peculiari commentatione nos arcebat, mihi facile persuasit. Nam cum satis familiariter nostroque more tuam Reveren-

tiam domi sua proxime de variis rebus alloquerer; et vicissim tu, quae tua est singularis humanitas, de me multa percontando videlicet de commodis et incommodis iam prope exactae vitae nostrae atque ingravescentis aetatis eliceres, de studiis quoque nostris non paucula sciscitaris. Ad quae singula ego simplicissime respondi, et nihil dissimulans mei pectoris universa, tamquam amico sincero et domino nostri amantissimo tibi uni reseravi. Ac cum inter alia pleraque tuae Reverentiae exposuissem me viri clarissimi hortatu contiones Cornelii Taciti ab auctore suo excerptas non ita dudum argumentis et annotationibus quibusdam et quidem obiter illustrasse, petiisti tandem ut id quicquid est lucubrationis meae tibi rursus quacumque manu descriptum impertiremus. Id ego protinus ac lubens, ut tuae morem gererem voluntati optimae, sum aggressus et perfeci. Et ubi primum occasio sese dederit (si quid tamen scriptitando possum) efficiam aliquo nostrae industriae munere cognoscas quantum tuo clarissimo illustri nomini et suavissimis tuae Reverentiae moribus me debere profitear. Interea precor ut fronde exorrecta haec qualiacumque a me tumultuanter congesta, nostra etiam manu crasse licet descripta, Joannis tui semper memor, in meliore partem accipias. Bene ac feliciter Vale. Lutetiae Parisiorum IV Nonas Januarias 1568.

Lectori. [Inc.]: Collegit olim vir doctissimus Joachimus Perionius summo studio T. Livii ex his libris qui supersunt contiones, quas non tantum argumentis et annotationibus illustravit, sed etiam, artificio rhetorico aliquoties indicato, studiosae iuventuti, quae in scholis ad praecepta artis exercetur, cognobiores effecit [ed. Paris, 1532; Basel, 1545]. Bene itaque Perionius et magna cum sua laude eum finem pertigit, quem sibi commentando proposuerat. Nos vero, in his Cornelii Taciti contionibus discutiendis et luce aliqua cumulandis, quiddam aliud spectabamus: nimur ut, graviora solum complectentes (omissis interea artis rhetorices elementis) uni viro amplissimo, qui nos ad hoc ipsum elaborandum invitaverat, decenter responderemus. Quod an simus adsecuti, alii iudicabunt. Hoc unum est, optime lector, quod te hic ignorare nolui, ne forsitan in his per me delibatis e Cornelii libris qui adhuc leguntur contionibus, id est (quemadmodum Fabius Quintilianus [III, 4] ex Aristotele scriptum reliquit) deliberationibus, ea requiras, quae nos consulto praeterita voluimus. Vale.

Dedication. Clarissimo sapientissimoque

viro Domino Joanni Moruillerio penitioris Caroli noni Regis Christianissimi consessus assessori humanissimo simul et vigilantissimo, Domino suo charissimo, humillimus eius cliens Johannes Ferrerius Pedemontanus salutem plurimam dicit. [Inc.]: Monuit me vir bonus et amabilis Dominus Johannes a Baugy, quasi suis verbis primum, sed, quod postea exerte [exserte?] significavit, tui clarissimi nominis hortatu praeemonitus, ut pressas ac nervosas contiones, quae in Cornelii Taciti Annalibus leguntur, a toto corpore seligerem et argumentis suis adornarem, quo penitus introspecti a contrectantibus possent. Substiti primum, rem totam apud me reputans et satis impeditam et maioris otii. Deinde, cum animadverterem et monitori et ei potissimum, a quo ipsa monitio proficiisci videbatur, hunc meum laborem ingratum haudquaquam futurum, me operi faciendo confidentius addixi. Ac obiter quidem duos priores Cornelii libros excussi, et eorundem contiones de medio exempti, quas nostris argumentis ad intelligendum cognobiliores (sic enim mihi persuadeo) reddidimus. Annotationes praeterea nonnullas adiecimus, quae lucem aliquam interiectis et simul obscuris historiis praeferrant. Ab artificio autem rhetorico nimis curiose scrutando in his contionibus, quae se ulti produnt in commendatione rerum et personarum, aut criminazione dilutioneque factorum, ac consultatione etiam quae monitiones, dehortationes, gratiarumque actiones complectitur, volens abstinui, ne forte in scirpo nodum quaerere viderer. Usus sum etiam hic tanta verborum parcimonia quanta maxime potui, ne ab auctore circumcisio et presso, quem terimus, longius discederem. Quem utinam imitari prorsus mihi hac in parte concessum fuisset, auctorem nimurum in scribenda historia nulli fere secundum. Sed de hac retota, alias forte commodius. Ad contiones has quasi nostras redeundum est nobis, quas praegustandas tuo nomini clarissimo damus, ut si coepit hunc laborem probaveris, quae deinceps facienda supersunt, per otium absolvere contendamus. Sin contra, ut hoc negotio deserto, quod reliquum est temporis, ad irritum ne nobis omnino effluat, rectius collocemus. Bene Vale. Parisiis Idibus Februariis 1567.

Commentary. [Inc.]: Argumentum verborum Germanici Caesaris in commendationem Augusti, Tiberii, Italiae simul et Galliarum; quae apud Cornelium Tacitum libro primo pagina 13 leguntur. Tiberius Caesar, defuncto Nolae Oc-

tatio Augusto, dissimulanter imperium arripit . . . ut sic melius quae responsurus sit arripiat. Germanicus Caesar ad Legiones: *Tunc a veneratione Augusti orsus . . . promptos ostentavere* (I, 34–35). Annotatio. Haec contio proprie dici non potest, sed potius contioni praeparata materia, quae veluti dialogismus in seditione haberi consuevit a militiae praefecto, ad strepitus et furentium in exercitu motus compescendos . . . / . . . Argumentum orationis Germanici Caesaris moribundi ad amicos, apud Corn. Tacitum lib. 2, pag. 49. Revocatus a Tiberio Germanicus Caesar ad vii. Kalen. Junias triumphavit. . . . Ubi finis aderat adstantes amicos in hunc modum alloquitur. *Si fato concederem . . . metum ex Tiberio* (II, 71–72). Annotatio. Neque multo post (inquit Corn.) extinguitur Germanicus. . . . [Expl.]: Bene ergo sex liberos commemorat Germanicus Caesar, quos cum moretetur superstites reliquit.

Dedication [after commentary on speeches of *Annales* I–II]. Ad eundem Dominum Joannem Moruillerum, etc. salutem. [Inc.]: Obiter quidem et quasi aliud agens, dum tuae singulari humanitati nominique clarissimo, Domino Joanne a Baugy viro tibi devinctissimo commidente, omnibus modis placere studeo, contiones primi et secundi libri Annalium Taciti quemadmodum potui in unum corpus collegi argumentisque nostris et quibusdam praeterea annotationibus illustravi. Eaque omnia, qualiacumque fuere, tuo gravissimo iudicio censenda tamen permisi. Quae, ubi accepissem tibi in primis non displicuisse, mihi animum addiderunt, ut eodem orationis filo universa contexerem, et quae restabant intrepide perseverer. Sic enim animatus, quamvis iustum ad tantam tamque magni momenti rem otium mihi vix suppeteret, non tamen destiti, quae nuper tuis auspiciis inceptaveram sursum deorsum agitare, quoque tandem Dei optimi maximi beneficio ad optatum finem perduxerim. Utinam iste meus conatus forsitan parum diligenter a me expressus, quem tamen optima sum complexus voluntate, tuae in omnibus gravissimis reipublicae Gallicae negotiis accuratissimae diligentiae placere aliqua ex parte possit. Id si nunc consequor, non me lusisse operam tantilla in re facile diiudicabo. Et quod est potissime in litteris probandum, isti [sic] tuo singulari de me praediicio factique nostri commendatione, non verebor et haec ipsa quae ad tuam Reverentiam iam mitto, ubi plus otii nactus fuero, aliquanto diligentius ad limam

revocare et auctiora purgatioraque in lucem efferre; atque alia quaedam maioris forsitan operis et commendationis aggredi me posse dijudicabo, quae si vita suppetet brevi tractanda suscipiam, et eadem absoluta sub tuo clarissimo et amplissimo nomine in publicum exire lubens permittam. Iam vero, cum nihil mihi pro suscepto argumento ad dicendum amplius supersit, nisi omnino velim ab eo auctore, quem hic sequimur, gravi et admodum circumciso, prolixa quadam verborum lascivia discedere, finem scribendi faciam, si primum a Deo optimo maximo supplex rogaverim, ut te nobis, ut suae catholicae ecclesiae atque isti Christianissimae reipublicae in longam aetatem vegeto semper corpore et sana mente praeservare dignetur. Feliciter vale. Parisiis, Kalendis Iulii, 1567.

Commentary. [Inc.]: Argumentum orationis Tiberii Caesaris in Senatu, cum de morte Germanici Caesaris quaereretur, apud Corn. Tacitum lib. 3, pag. 57. Tiberius, ut qui Cn. Pisonem secreto consilio ad spes Germanici coercendas delegerat. . . . Tiberii autem verba sunt quae sequuntur. *Patris sui legatum atque amicum Pisonem fuisse . . . si qua in nos adversa finguntur* (III, 12). Annotatio. Exin (inquit Cornelius) biduum criminibus obiciendis statuitur . . . / . . . Argumentum verborum Serviliae Sorani filiae, quibus se purgare contendit ab accusatione Torii Sabini, apud Cornelium Tacitum libro XVI, pagina 257. Torius Sabinus eques Romanus Bareae Sorani iam olim infensus ex quo proconsul Asiae fuerat, ut vetera quaedam obiecta magis gravaret, recens Serviliae factum patris discrimini coniungebat, quod pecuniam Magis dilargita esset. . . . Primum strata humi, longoque fletu et silentio, post, altaria et aram complexa, in hunc modum verba fecit: *Nulos ego impios deos . . . sola deliqui* (XVI, 31). Annotatio. Loquentis adhuc verba (inquit Cornelius) excipit Soranus pater proclamatque. . . . [Expl.]: Exitus autem huius accusationis fuit ut Sorano patri et Serviliae eius filiae daretur mortis arbitrium.

Manuscript:

Vatican Library, ms. Reg. lat. 906, s. XVI, 75 fols., autograph. Kristeller, *Iter*, II, 400.

Edition by R. M. Krill, "Annalium P. Cornelii Taciti ab excessu Augusti conciones, cum argumentis et annotationibus Joan. Ferrerii Pedemontani" (dissertation, St. Louis University, 1965).

Biography:

Johannes Ferrerius Pedemontanus (Giovanni Ferrero) was born ca. 1500 in Biella (Piedmont, Italy). He seems to have lived in Scotland ca. 1530; his earlier works were published in Paris between 1530 and 1540 and were dedicated to David Betoun, James V of Scotland, Robert Reid, and William Stewart.

Works: *De vera cometae significatione contra astrologorum omnium vanitatem*; *Auditum visu praestare contra vulgatum Aristotelis placitum . . . academica dissertatio*; *Cicerio poeta etiam elegans nedum ineptus fuisse contra vulgatam grammaticarum opinionem asseritur, inibique versiculus ille cantatissimus*, "O fortunatam natam me consule Romam," *diligenter expensis*; prefatory epistle (to Francesco Medulla) to *Platonis Phaedo Latine Marsilio Ficino interprete* (Paris, 1536); another to *Alexandri ab Alexandro . . . genialium dierum libri sex* (Paris, 1532, etc.); a continuation of the *Scotorum historiae* of Hector Boethius; *Academica de animorum immortalitate ex sexto M. T. Ciceronis de Republica libro enarratio*; *Historia Monasterii a Kenlos, ordinis Cisterciensis in Scotia*; *Historia Abbatum de Kynlos, una cum vita Thomae Chrystalli Abbatis*; *Proverbiorum collectanea* (in *Adagiorum D. Erasmi . . . chiliades quattuor . . .* Paris, 1579); *Entelechia*.

Bibliography: Cosenza, II, 1387, V, 184. L. Ferrari, *Onomasticon* (Milan, 1947), 305; L. Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, 6 vols. (New York, 1923–41), V, 293–96.

J. Durkan, "The Beginnings of Humanism in Scotland," *Inness Review* IV (1953), 5–24.

7. Justus Lipsius

Lipsius published his first edition of Tacitus' *Opera* at Antwerp in 1574, and to it he appended brief critical *Notae* which had been ready since 1572, when he was at Jena. At least as early as 1576, his printer and publisher, Plantinus, was expecting a full commentary on the works of Tacitus; the next edition of the text was ready in 1579, but by 1581 only the commentary on the *Annales* was complete, and thus the *Liber Commentarius* of April 1581 covers only that work. After Lipsius' move to Leiden, the editions from 1583 to 1590 were published at the Plantin press

in that city, but copies were also marketed with the Antwerp imprint. For the edition of 1584–85, new *Notae* covering the *Historiae* and the minor works were added after the revised reprint of the *Liber Commentarius*.

A new collection of notes comprised the *Curae Secundae* of 1588, supplementing rather than revising the earlier commentary; Lipsius received material for these notes in part from Josias Mercerus (see pp. 131–132) and Jerome Groslôt. In the 1589 edition, these notes were intercalated with the earlier ones; the commentary was still in two parts, *Ad Annales Cornelii Taciti Liber Commentarius* and *Ad Libros Historiarum Notae* (the latter title conceals the fact that the minor works are covered as well). This commentary appears again in the edition of 1600 with minor revisions (Lipsius refers to it in the Preface as *Tertiae Curae*).

In 1602 there appeared a pseudonymous attack on Lipsius' work in the form of a *Collatio* using readings from an alleged newly discovered manuscript (see pp. 132–134); Lipsius decided that he had to respond, and he published in the same year the *Dispunctio Notarum Mirandulani Codicis ad Cornelium Tacitum*, which was kept separate from the other commentary in its subsequent editions (1607, 1627, and 1648). In the edition (Antwerp, 1607) he was preparing at his death in 1606, the notes were printed at the bottom of the text pages, but some longer notes were separated and appended as *Excursus*; the appearance of Pichena's edition prompted and influenced this final revision.

His final address to the reader in 1605 included a sketch of his long involvement with the works of Tacitus, beginning thirty-six years before (ca. 1569) in Rome with the study of some fifteenth-century manuscripts, and the writing of the first notes while *in secessu* in Cologne from the religious disturbances of his homeland; the fuller commentary written *in secessu* again in Leiden; the praise and occasional attacks his work prompted; the aid he received from others (Mercerus, Pichena, Savillus), especially Pichena, who used the second Medicean manuscript for the first time; leading to the present edition, which he expected to be his last (see the text below, p. 119)—it was, but it continued to be reprinted for another century, and it profoundly influenced all readers of Tacitus for several centuries.

a. The *Notae* of 1574

Praefatio (ed. of Antwerp, 1574). Imperatori Caesari Maximiliano II Augusto Germanico Patri Patriae Pio Felici B. R. N. Iustus Lipsius D. N. M. Q. eius. [Inc.]: Historiam apte scribere, Imperator, maiorum temporibus non solum magna, sed etiam rara laus fuit. Utriusque causa a difficultate est: difficultas ex eo, quod quae aliis scientiis fere singula proponuntur, ea historiae legitimae universa. Poeta si adposite ad delectationem, orator ad fidem, philosophus ad vitam dicat, implesse munus suum videntur. Historiae scriptor nisi haec tria simul misceat ac temperet, frustra se iactet in singulis, neque adlegi aliter inter meliores illos et quasi patricios historicos a prudenti censore potest. Sed primum de tribus omnis historia habet, quia animos nostros nuda narratio, cuicuimodi illa, natura delectat; alterum desideramus non raro in Graecis; tertium etiam in nostris. Ut abstineam iudicare de antiquis illis Fabio Pictore, L. Cincio, M. Catone, Valerio Antiate, Gellio, Licinio Macro, aliisque quorum scripta vixerunt; ex iis qui superant, C. Caesar laudatur in primis. Si ut disertus narrator, libens assentio; est enim eius viri pura oratio sine fuso ac calamistris ornata, vel Romanis vel Atticis Musis dignissima. Sin ut perfectus historicus, dubitare me dicam, cum et nonnulli fidem eius in historia civili requirant, et tertium illud ἡθικὸν καὶ πολιτικόν totum ei desit. Itaque ipse Caesar, ceteroqui minime sui contemptor, Commentarios inscripsit non Historias, et hoc ipso laudem veram meruit quod falsam affectare contempsit. Iam vero princeps historicorum auditur Livius. Si magnitudinem operis et varietatem rerum spectamus, recte; sed tamen (quod more maiorum liceat) a Livii lectione semper commotior surrexi, non semper melior aut ad vitae casus instructior. Sallustius unus ex tribus viris illis est qui feliciter consecutus videtur haec omnia, et quem, si mei arbitrii res sit, in hoc lustro principem Senatus historicici legere non dubitem. Nam ceteri deinceps minorum quasi gentium historici quantum a superiorum aetate, tantum et a laude afuerunt. Nisi quod admirabile est quantum inter istos unus excellat, imitator Sallustii Cornelius Tacitus, omni virtute antiquis proximus, longo quidem intervallo, sed tamen proximus; et si linguae Latinae esset eadem puritas, cetera sic perfectus, ut vocare illos ipsos antiquos in certamen possit dignitatis. Acer scriptor, di boni, et prudens; et quem si umquam in manibus hominum

versari utile fuit, his certe temporibus et hac scena rerum expeditat. Non ille Hannibal is funestas Rom[anis] victorias, non speciosam Lucretiae necem, non vatum prodigia aut Etrusca portenta recenset, et quae alia sunt oblectandi magis quam instruendi lectoris; hic mihi quisque principum aulas, principum interiorem vitam, consilia, iussa, facta consideret, et obvia in plerisque nostrorum temporum similitudine ab iisdem causis pares exitus animo praecipiat. Invenies sub Tyrannide adulaciones, delationes, non ignota huic saeculo mala; nihil sincerum, nihil simplex, et nec apud amicos tutam fidem; frequentatas accusationes maiestatis, unicum crimen eorum qui crimine vacabant; cumulatas illustrium virorum neces, et pacem quovis bello saeviorem. Tristia ex iis pleraque, fateor, et legentibus maesta; sed singulis nostrum a Thrasea iam moriente dictum putemus, *Specta, iuvenis, et omen quidem dii prohibeant, ceterum in ea tempora natus es ut [sic] firmare animum expeditat constantibus exemplis* (*Annales XVI*, 35). Accedit genus ipsum sermonis minime soridum aut vulgare, distinctum crebris et nescio unde ex abdito erutis sententiis, quas vel veritate vel brevitate vicem oraculi possis accipere. Hunc igitur talem tantumque scriptorem, Imperator, meis laboribus qua meliorem qua illustriorem redditum Augusto nomini tuo inscripsi et, quae antiqua formula votorum est, libens merito donavi dedicavi. Libens inquam, propter memoriam delati mihi nuper a Maiestate tua beneficii; meritissime autem, propter divinas in omni genere virtutes tuas. Omitto illam heroicam fortitudinem in periculis, iustitiam in cognitionibus, constantiam in dubiis, prudentiam in consiliis; tantam et tam admirabilem clementiam, quantam experimur, quis umquam in Principe vidit, legit, audivit? Novem circiter anni sunt cum te imperio orbis terrae publica felicitas admovit; toto hoc tempore gladium, nisi in hostem, strictum non vidimus. Nec defuerunt irritamenta severitatis tuae aut semina civilis motus; sed videlicet prudenti moderatione quae vulnerata erant sanasti potius quam recidisti, et quaedam dissimulans nec in omnia anxie inquirens maluisti videri invenisse bonos quam fecisse. Turpis illa tyrannorum vox, et quam utinam hodie nemo aemularetur, *Oderint dum metuant; at tua, quam factis cottidie promis, quam praeclara! Ne metuant dum diligent, et Malo vereri quam timeri me a meis. Praeclare.* Non est enim, Caesar, maiestas timeri, sed im-

manitas; neque ullum contra vim munimentum tutius est quam munimento non egere. Iam vero quanta illa tua est in subditos comitas dicam? an humanitas? an novae atque inaudite virtuti quaerendum novum nomen sit? Nihil gratiae causa loquar; sed, Deus bone, quae vidi ipse Viennae! Admittebantur ad sacros sermones tuos privati cum principibus, pagani cum militibus, viri cum feminis, senes paene dicam cum pueris intermixtis. Querelas aut desideria sua promebant, non solum patienter audiente te, sed interdum manu et vultu ipso, si quos forte insolitus ille splendor percusserat, ut auderent, invitante. Et iam audebant; finemque sermoni suus cuiusque pudor, non fastidium tuum faciebat. O virtutem magnam et iam demum caelo delapsam! Hoc est vere principem esse, hoc patriae patrem; et principem curis publicis praeferre, patrem privatis. Itaque, Caesar, his novis virtutibus hoc novum consecutus es, ut cum alias Caesares a morte demum caelum receperit, te iam nunc omnes habeant tamquam praeiens et salutare numen; et inaudita quadam felicitate virtuti tuae non comitetur immortalitas gloriae, sed praecurrat. Atque hae quidem virtutes quamquam a caelesti natura tua sunt, tamen vel augeri vel ornari aliquam partem videntur a studiis doctrinae. Quae quanti aestimes hinc discimus, quod una Viennensis aula tua plures eruditos habeat, quam aliorum tota regna. Quibus et bibliothecam iam instruxisti sic adfluentem omni genere monumentorum ut certamine cum Philadelpho et Pergamenis regibus instituto vel superare eos posse videaris vel certe aequare. In qua tanta magnificentia nescio magis mirari animum Maiestatis tuae an Fortunam debeam: animum excelsum, quod colligere tam multa voluerit; Fortunam, quod potuerit. In quorum tam felicium monumentorum numero si erit ut hic Tacitus meus censeatur, ne ille multo beatior, meo iudicio, fuerit, quam olim cum eum Imperator M. Claudius Tacitus describi et collocari in omnibus bibliothecis iussit. Siquidem ille vitam ad exiguum tempus dare potuit, quae nunc paene eum defecerat; tuae Maiestatis iudicio probatus Tacitus, ut poeta vetus loquitur, *Canescet saeclis innumerabilibus* [*Cic., Leg. I, 1, 2*].

Vita Taciti. C. Cornelii Taciti vita, res gestae, et scripta. [*Inc.*]: C. Cornelius Tacitus, cui vulgo P. praenomen faciunt, non illa patricia Cornelia gente sed equestri loco Romae natus est, mediis, ut opinio mea fert, Tiberii Claudi Imperatoris temporibus . . . / . . . [*Expl.*]:

Quod si, ut ratio temporum fere colligit, sexto aut septimo Imperii Claudiani anno eum natum ponamus, ad initium Hadriani vixerit annos ad XXX.

Testimonia. Veterum scriptorum de Tacito testimonia vel eiusdem fragmenta. [Inc.]: Plinius libro VII Naturalis Historiae capitulo XVI: *Ipsius pridem vidimus eadem omnia . . . / . . .* [Expl.]: Idem [Sidonius] in Epigrammatibus: *Et te, qui brevitate, Crispe, polles, Et qui pro ingenio fluente nulli, Cornelii Tacite, es tacendus ori.*

[There follow the texts of the *Historiae* and *Annales*, a Preface to the *Germania*, *Agricola*, and *Dialogus* (see below, p. 153), and a Preface to Lipsius' *Notae* on the *Historiae* (see below, p. 169), which precede the *Notae* on the *Annales*.]

Commentary. Iusti Lipsii in C. Cornelii Taciti Annalium librum I Notae. [Inc.]: Monendum mihi initio Lector es, in hos quinque priores libros observationes meas paucas futuras, et eas ipsas ab ingenio omnes, non a libris . . . nam mihi inspiciundi eius occasio non fuit, et, ut vere dicam, post alios ne cupiditas quidem. Ad rem igitur . . . *Ultra biennium* (I, 1). Nihil mutandum censeo. Quamvis enim Taciti ratio exacta non sit, (quippe constat ex Livio et Dionysio decemviros in magnam partem anni tertii imperium tenuisse) . . . / . . . *Obversis in Demetrium* (XVI, 35) . . . [Expl.]: Vindicis motum, et initia Galbae sit complexus. Restant autem dicendi anni duo, DCCCXX et DCCCXXI, quo Nero manus attulit sibi ipse.

Editions:

1574 (Antwerp), 1576. See Composite Editions.

b. The *Liber Commentarius* of 1581

Praefatio (ed. of Antwerp, 1581). Ordinibus Bataviae Iustus Lipsius dedicat consecratque. [Inc.]: *Historiae, Amplissimi Ordines, magna dignitas est, magnus fructus. Memorias legere prisci aevi, bella inter summos reges, populorum casus et occasus, dignitatem cum voluptate habet; nec pascitur solum ea lectione animus, sed adsurgit. Notarę autem in historia varietates exemplorum, causas eventorum, et ex iis fontibus praecpta derivare ad vitam privatam communemque, utilitas est; qua haud scio an maior esse possit ex ullo genere litterarum. Et privata nunc omitto; reipublicae quidem et populorum sana gubernatio, non ab alia magistra. Ut in navi dirigenda respectus habendus est ad Cynosuram, sic in publica administratione ad*

facta prioris aevi. Prudentia enim certe est quae respublicas constituit, servat, auget; ea autem ab eventu rerum, et eventus non nisi ab historia, aut ab usu. Sed ab usu leviter; quoniam in hoc angusto vitae circo, citius fere ad metam pervenimus quam observare oculis licitum varios et reciprocos humanae rei fluxus. Historia autem non unius aetatis regionisque finibus circumscripta, sed omnium saeculorum gentiumque res gestas cum fide tibi ostendet, velut in tabella. Quapropter in omni gente, in omni aevo, iure culta historia; et antiquissimas litteras non nisi in memoria rerum propaganda consumptas reperietis. Hanc Hebraei, hanc Graeci, hanc Barbari sibi vindicant; nec ulla gens tam aliena ab humanitate fuit, cui non simulacrum aliquod historiae et cura rerum tradendarum. Sed ea tamen non uniusmodi; et pro gentium populorumque ritu, varia (ut sic dicam) historiae facies et quasi forma. Est enim quae bella plurimum et militiam narret, est quae togam induat et pacis actiones. Quaedam in optimatum aut populi statu occupata est, alia sub regibus dynastisque res gestas contextit. Nec utiles omnes nobis pari gradu; ea, ut censeo, maxime, in qua similitudo et imago plurima temporum nostrorum. Ut in pictura faciem praevisam facilius agnoscimus, sic in historia noti moris exempla. Cuius generis si ulla est fuitque inter Graecos aut Latinos, eam esse Cornelii Taciti Historiam adfirmate apud vos dico, Ordines Illustres. Non adfert ille vobis speciosa bella aut triumphos, quorum finis sola voluptas legentis sit, non seditiones aut contiones tribunicias, agrarias frumentariasve leges, quae nihil ad saeculi huius usum; reges ecce vobis et monarchas, et velut theatrum hodiernae vitae. Video alibi principem in leges et iura, subditosque in principem insurgentes. Invenio artes machinasque opprimendae et infelicem impetum recipiendae libertatis. Lego iterum eversos prostratosque tyrannos, et infidam semper potentiam cum nimia est. Nec absunt etiam reciperatae libertatis mala, confusio, aemulatioque inter pares, avaritia, rapinae, et ex publico non in publicum quaesitae opes. Utilem magnumque scriptorem, deus bone! et quem in manibus eorum esse expediat, in quorum manu gubernaculum et reipublicae clavus. Quem ego ut protraherem magis magisque in lucem, visum mihi, sicubi is obscurior breviorque, commentario illustrare, et hunc laborem meum, Amplissimi Ordines, dare, dicare vobis. Merito vobis, sive mea, sive Taciti causa. Mea, quia privatim

benefici in me fuistis, et publice in omne nomen litterarum, instituta nuper schola, et revocatis iis artibus quas superiorum temporum vel calamitas, vel calliditas potius reieceret. Scilicet nolabant locum esse huic Soli, qui tenebras illustraret caliginosi illius et varia opinionum nube involuti aevi—Taciti causa, quia revera is peculiaris quodammodo et proprius gentis vestrae scriptor. Scriptor autem? immo cultor et amator. Ite ad eius libros; nullam gentem reperietis inter externas, cuius res uberiori stilo, fideliore cura, benigniori testimonio prosecutus sit. Veram vetustamque Bataviae descriptionem debetis illi; illi Chattos, et originem vestri; illi uni Civilem, et cum principe terrarum populo gesta bella, quae etiamnunc cum invidia leguntur, et fidem vix inveniunt etsi scripta ex fide. Macti hac laude, o Batavi, quod angulus unus Europae provocare olim Romanum imperium et quindecim legiones ausi sitis; non sine occulta lege fati, iam tunc vindices et adsertores publicae libertatis. Et tamen perierat vobis seges illa aeternae gloriae, si periisset hic scriptor. Quem iure amate, colite; et una hunc commentarium meum, qui etsi Taciti causa scriptus, non nihil fortasse vestrae meaeque (verum omen sit) aeternitati serviet.

Ad Lectorem. [Inc.]: Habes commentarium meum, Lector, opinione tua et promisso meo fortasse tardius. Nec mirum; quia serio opus adgressus, eiusmodi comperi, ut properandum in eo mihi fuerit, non festinandum. Multa in Annalium libris rara, recondita, et paucitate scriptorum eius aevi obscura; multa etiam ex non vulgatis ritibus et vetustissimo iure haurienda. Nec dux mihi alias ad hoc iter. Primi, inquam, hanc viam ingredimur, Ferretto, Alciato, Vertranio visam potius quam tritam. Denique scripsi hos commentarios, non exscripsi; et meo remigio, ut ille ait, rem gessi. Correctiones aliquot veteres firmavi, novas addidi. Neutrum ambitione; quia certe peccamus iam nos critici in hanc partem; et ut olim vitiis, sic nunc remedii laboratur. Quaedam etiam in aliis scriptoribus passim animadversa, non quia adfectarim, sed quia dabant se sub manum. Ut in segete flores quidam internascuntur sua sponte, sic in his scriptis alieni generis notae. Historiae et moribus, cum opus fuit, praetuli facem, sed non nisi cum opus. Nam vulgata quaedam, et a Dione Suetonioque in loco prompta adspergere, cui rei? Fanaticorum est et eorum qui exierunt e potestate, mero meridie accendere lucernam. Et

tamen, scio, facilia quaedam mihi visa, quae obscura aliis. Sed quid? iam ante testor me nec pueris ista elaborasse (quid enim iis cum Tacito?) nec detortis quibusdam varisque iudiciis, quibus nusquam liquet aut lucet. Inveni tam fatuum, qui rectissimos Taciti locos inverteret, et optimum quemque eius sensum. Brevitas etiam mea fortasse quibusdam non ad gustum. Quid faciam? ita natura mea et iudicium est; et tractari malo, quam semel adspici et tangi. Aquam maris dulciores in imo esse aiunt, quam in summo; sic fortasse suaviora tibi ista cum penetraveris. Aut si magis protrita tibi sapiunt et vulgata, abi, mi homo, non ego cymbalum ad tuas aures. A te, serie et erudite Lector, peto ut sicubi lapsus sum aut siquid mihi elapsum, corrugas, non culpes. Quia revera in tanto opere nec unus omnia pervidi, et in quibusdam alludo potius ad sententiam fortasse, quam tango. Politica non attigi. Sive enim peritis, sive imperitis, frustra: illi sponte eligere possunt, hi nec electis recte uti. Et audio iam esse, quibus proprie ea cura. Ego quod potui, id feci; nec impedio, si quis in eodem Circo curret ad palmam. Vale, et, si merui, fave Lector.

Dedicatory poems.

Ad Phoebum de Iusto Lipsio Oda Iani Lernutii [Inc.]:

Sic textum capit is rosa

Incendat rutilans, temporaque ardeant
... / ... [Expl.]: (line 61)

Pro me carmina concinens

Ipsum crede tuum dicere te Linum.

In Iusti Lipsi Restitutum Tacitum

Epigramma. [Inc.]:

Fleverat Eurydicen demissam in tartara
Vates

Credulus infernas stare adamante domos.

... / ... [Expl.]: (line 15)

Felix nate Dea Lipsi, felicior Orpheo,
Qui miser erepta bis caret Eurydice. Nic.

Dalius I. C. Ultraiect. Patr. opt. L. M. P.

In Cornelium Tacitum ab Iusto Lipsio denuo recognitum Commentariisque illustratum.
[Inc.]:

Lipsi, quod Tacitum prius tacentem,
Quodve intelligenter minus, loquentem,

... / ... [Expl.]: (line 16)

Non neglexerit ille; quippe factum

Qui numquam tacitus tuum tacebit.

In eundem Tacitum, ad Lectorem. [Inc.]:

Primorum Tacitus cluebat olim

Princeps, historiae nihil tacendo

. . . / . . . [Expl.]: (line 15)

Fecit cum Tacito; ille te beatum

Cui fas alterius frui labore. I. Grotius.

Commentary. Iusti Lipsi ad Librum I Anna-
lium Commentarius. [Inc.]: *C. Cornelii Taciti.*
Id verum huic scriptori praenomen. Sidonius
libro IV ad Polemum epistola: *Caius Tacitus e
maioribus unus tuis* . . . / . . . [Expl.]: *Obversis
in Demetrium* (XVI, 35). Multa et libro huic et
Neronianae historiae deesse clarum. Duo anni
dicendi supersunt, in quibus de adventu Terida-
tis, de coniuratione Viniciana, de motu Vindicis
aliaque, digna quae a magno auctore tradita leg-
eremus, si Fatis ita visum fuisse. Finis.

Dedication Poems.

In Iusti Lipsi Tacitum Gasparis Scheurmanni
Ode Monocolos Asclepiadea. Tacitus loquitur.
[Inc.]:

Eheu quod licitum vivere nemini

Ne quicquam placitis sit sibi moribus:

. . . / . . . [Expl.]: (line 35)

Laudabor, relegar. Denique, vivere

Me coges Tacitum iam tacite minus. Lugd.
Bat.

In Tacitum Iusti Lipsii Francisci Modii B.

Elegia. [Inc.]:

Vellem ut vis, Lipsi; sed me mea consilia
virtus

Terret, te ut possim dicere digna satis.

. . . / . . . [Expl.]: (line 75)

Magnum posse Deum facere est; sed
maximum, in uno

Et facere et fieri tempore posse Deum est.

Iani Gulielmi Elegia. [Inc.]:

Mnemosides divae, nostros quis detuli
amores,

A puero vestris deditus in studiis

. . . / . . . [Expl.]: (line 49)

At vos Mnemosides, Iustus, si iusta paciscor,
Perficite, ut coeat foedera, et ut valeat.

Editions:

1581, Antverpiae (Antwerp): ex officina
Christophori Plantini. Contains notes on the *An-
nales* only. Schweiger, II, 999; Ruelens and De
Backer, *Annales Plantiniennes*, 224; *Bibl. Bel-
gica*, V, 290–91; Voet, III, 1561, pp. 1389–90;
NUC s.v. Lipsius. BN; (NjP; CtY).

1585 (Antwerp), 1585 (Lyons), 1585 (Lei-
den), 1598. See Composite Editions.

c. The *Curae Secundae* of 1588

Praefatio (ed. of Antwerp, 1588). Illustri viro
Henrico Ranzovio, Vicario Regis Daniae, Iustus
Lipsius haec dedicat. [Inc.]: Ad Tacitum meum
quae nuper adtexui, vir illustris, brevem et velut
alterum commentarium, ea vulgo sub tutela no-
minis tui. Non improbabis, spero. Quia munus
etsi per se haud magnum, tamen ad magnum
scriptorem pertinet, et qui unus veterum claris-
simam lucem dedit Germaniae vestrae. Merito
igitur ad te mitto, qui inter proceres Germano-
rum emines, sive stirpem sive opes video, sive
magis virtutem et doctrinam. Beneficiis iam
multis me devinxisti; neque haec exigua ut
solvam mitto, sed ut agnoscam. Quae tamen ista
sunt? Notae aliquot meliores, quas olim cum
plenum illum meum commentarium dedi, aut
non vidi aut paulo sequius vidi. Multa enim in-
terea propria lectio et dies me docuit, nonnullis
aliorum suggestio; quibus gratiam rettuli, cui-
que in suo loco. Sed et quaedam priora mea aut
explicavi aut firmavi aut etiam (nec pudet) recan-
tavi. Quidni? *Ego me mortalem esse*, ut ille ait,
et hominum officia [sic] *fungi*, probe scio; igitur
impingere, labi, caecutire. Paenitendum si quid
dixi, paenitet; et ideo paene non dixi. Apud ve-
teres si quis iudicum sententiam spontanea morte
praevenisset, bona servabat et famam. Tale ali-
quid in me sit, qui confessione praeverto de-
cretorum stilum. Prosit hoc si non ad sapientiae,
saltem ad modestiae famam; quam non minus
appetere me fateor quam illam. Abi a me scien-
tia quae tumefacit et inflas; ego istam volo, quae
coercet et ostendit me mihi. Haec quidem con-
tracta, brevia, nec suavia nisi ruminanti, an
vulgo probabo, nescio; voti mei summa est ut
tibi, et paucis qui serio amant serum hunc scrip-
torem et civilis prudentiae ipsum fontem. Vale,
vir illustris.

Dedication Poems.

Iani Dousae Nordovicis ad virum clarum
Iustum Lipsium Elegia. [Inc.]:

Si scalpi tibi cura, novus Lysippus habendus:
Si pingi, solo dignus Apelle fores.

. . . / . . . [Expl.]: (line 75)

Scilicet obsequii relicta est gloria nobis;
Iudicium soli Di tribuere tibi.

In Tacitum viri clari Iusti Lipsi cura res-
titutum, eiusque curas secundas, oda. [Inc.]:

Caii ac Neronis saevitiam trucem,
Et Claudiorum funera, nec minus
. . . / . . [Expl.]: (line 51)
Quod longa non disperdat aetas
Nec Stygiam metuat paludem. Ianus Dousa
I. F.

Commentary. Iusti Lipsi Curae Secundae. Ad Librum I Annalium. [Inc.]: Ad ea quae notavi Commentarii pagina 3 de Caii et Lucii morte (I, 3), addi velim Suetonii locum, *Tiberius* capitulo 15: *Caio et Lucio intra triennium* . . . / . . . *Arriam* (XVI, 34): Quam ille idem (sive etiam alius, nec pugno) Scholiastes in vita Persii notat fuisse ei cognatam . . . [Expl.]: Utinam hodie sic commentemur! Debemus eum P. Pithoeo Iurisconsulto viro doctrinae, iudicii, vitae directae.

Additio [after the notes on the *Agricola*]. Lib. II Annalium. [Inc.]: *Classis Amisiae relicta laevo amne erratumque . . . absumpti* (II, 8). Locus mihi ambiguae sententiae et perplexae. Vidi qui sic vellet: Classem relictam in ripa citeriore (aspectu Galliae dico) . . . / . . . [Expl.]: Peccatum tamen a Germanico, quod humilibus et humentibus illis locis militem exposuerit (debuisset subvehere): in quibus transeundis, opus pontium structura. His ipsis Curis meis, pagina 18 [?] obhaereo in verbis, *Penetratumque ad amnem Visurgim* (I, 70). Nam veritas amnem Amisiam vult. Transfert me vir magnus et e magnis, qui Visurgim pravum glossematum censem, et scripsisse Tacitum: *Penetratumque ad amnem, quo Caesar. Assentior. Finis.*

Editions:

1588 (Antwerp), 1588 (Leiden). See Composite Editions.

1589 (Antwerp), 1589 (Leiden). See Composite Editions.

The *Curae Secundae* are intercalated with the *Liber Commentarius*, 2d ed. of 1585. The *Monitio ad Lectorem* is as follows: [Inc.]: Ut fidei et industriae nostrae ratio tibi constet, scire te cupio, Lector, haec pauca. Libris Romae scriptis usi sumus tribus: Vaticanis duobus, altero sane bono; tertio e Farnesiana Bibliotheca, suggestente nobis humanissimo Fulvio Ursino. Misit et amicus noster Andreas Schottus ex Hispaniis excerpta quaedam sive notulas e codice scripto viri illustris Antonii Covarruviae, quibus rarenter sumus usi. Nec enim codex ille fuisse videtur optimae rei. Habuimus et Rodolphi Agricolae docti viri iudicia sive coniecturas in aliquot locis, quae misit transcripta ad nos ex ipso

Rodolphi codice Franciscus noster Modius. Aliquod etiam adiumentum nobis a Romana editione prisca, plurimum proba. Siquid aliud aliunde habuimus, moneo id suis locis. Ceterum universe commentarium istum pleniores meliorisque aliis scito; cui inseruimus e Curis Secundis, suis quaeque locis. Quod si quid in iis tale, quod cohaerere cum priori nota parum apte posset (puta, siquid ambigerem, mutarem, firmarem, refellerem), haec sub ipsam notam disiunctim paulum subtexi iussimus cum signo isto *, quod moneat te illud adtextum esse e posterioribus Curis. Observa, et vale.

1590, 1595, 1598, 1599. See Composite Editions.

1600 (Antwerp), 1600 (Leiden). See Composite Editions. The commentary has been further revised. The prefatory *Ad lectorem* is the following:

[Inc.]: Saepius iam una cum Tacito hic commentarius liber prodiit, atque adeo non semel etiam politus vel auctus. Scilicet ut pictores magno operi manum identidem admovent, atque aegre de tabula eam tollunt, sic mihi evenire libens fateor in scriptore optimo prudentissimoque et quem Dei providentia orbi servavit, per eum docendo et dirigendo. Itaque ante annos duodecim [1588] Curas Secundas dederam; et easdem postea operi iniunxeram, ut suis quaeque locis et ordine possent legi. At nunc denique Tertias etiam damus et, nisi fallor, ultimas. Quia et occupatio alia me abstrahit, et sine culpa fortasse non sit (certe sine laude) assiduum hoc satagere in re et scriptore uno. Vale ergo mi Cornelii, et per me, audacter dicam, notior et illustrior orbem perambula; amande ab eo, quamdui boni honestique amor erit. Lovanii [Louvain], VI Idus Februarias MDC.

1606. See Composite Editions.

1607 (Antwerp). See Composite Editions. Lipsius' last revision of the commentary; from the *Ad Lectorem Allocutio iterata et novissima*: . . . Sed de auctore omitto (et satis ille se laudat); de opera mea dicam. Iam anni triginta sex sunt, cum adolescens Romae animum huc intendi, et libros veteres comparavi, ut melior illustriorque per me prodiret. Grande opus, in illa aetate; sed animus vel Deus impulit et idem dedit, etsi gradatim, perfecisse. Nam primum notis illustravi, Coloniensi [Cologne] secessu a nostris turbis; largius deinde, et pleno commentario, Lugduni in Batavis [Leiden], iterum secessu. Nam dicere, si non queri, liceat; aetas

mea in hoc aevi patriaeque turbidum incidit, ut pacem et quietem nomine magis quam re noverim; et inter assiduos fluctus aut pericula ab adolescente pervenerim ad senectutem. In Batavis igitur Commentarium dedi, et non displicuisse passim in Europa vidi. . . . Non, inquam, displicuisse; et multos deinde, quasi muscas, ad odorem bonae famae convolasse, et in eodem mustaceo, quod dicitur, lauream quaesivisse. Quosdam ex iis modestos, bonae frugis, et qui pro parte symbolam contulerunt; quosdam alios, et qui illudere aut inequitare studium haberent et alienae famae *μῶμον* (ut ille ait) ἀνάψαι (maculam inurere). Illos amavi, hos tuli . . . Gaudent pugna; et sicut Symplegades olim assidue collisae, sic inter se isti. Non enim mecum hercules, non; cavi sedulo, et magis hoc studui, industria in scribendo, modestia in tractando, extra ambitum, nec extra gloriam esse. Quod si quis non dicam meliora, sed paria aut probabilia saltem attulit, ego ille fui, qui libens sustuli, qui ostentavi, et scripta mea haec ipsa dicent. Neque enim negamus, alios utiliter allaborasse, et quamquam nos primi aut praecipui viam munivimus, illos etiam adiuuisse ad complanandum aut emuniendum. Hoc in paucis sed bonis notis e Gallia Iosias Mercerus fecit, hoc Curtius Pichena ab Italia; sed et e Britannia contulit Savillus. Pichena tamen super omnes, adiutus a Florentino bonae notae codice, qui in Medicaea bibliotheca asservatur, et qui centenis circiter locis coniecturas nostras (quod gaudemus) confirmavit. His talibus, et pluribus a me adiumentis, nunc postremam hanc Taciti editionem damus; nec aliam a me exspecta, sive quia animus alio vocat, sive quia valetudo ab omni tali opera removet . . . tu scito me hic et textum longe meliorem scitiusque distinctum dedisse, et ipsis commentariis multa addidisse coniecturas aut scholia, atque etiam in Historias notis. Quaedam tamen et subduxisse, aut certe seposuisse in finem commentarii, quo interdum remitteris sub excussum voce. Quid ii sunt? Uberiores notae aut dissertatiunculae, olim insertae, super ritu aliquo veteri aut facto; quae etsi ad Tacitum, tamen turbatura nunc instituti nostri ordinem videbantur, neque textui apte sic innecti aut subiungi. Igitur abiungere et ad ea remittere Lectorem satis nobis visum, praesertim cum invenire ac legere promptum volenti esset. In istis aut aliis additio interdum adiicitur; quae significat e curis secundis hoc esse, quas olim dedimus seorsim. Sed et bona fide quaedam

ieicimus, id est correximus, aut sententiam mutavimus.

1608, 1619, 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

d. The *Dispunctio Notarum Mirandulani Codicis* of 1602

Praefatio (ed. of Antwerp, 1602). Illustrissimo et excellentissimo Principi Carolo Duci Croiio et Arschotano, Principi Sancti Imperii, Equiti Aurei Velleris. [Inc.]: Et hunc libellum, illustrissime princeps, audeo ad te mittere? Audebo. Non quia ipse magnitudine tua dignus, sed quia Tacitus, cui labor hic facit. Homo ab Italia protervus me petivit, immo per meum latus ipsum Tacitum, scriptorem illum vobis principibus proprium et velut consecratum. Iniuria affecit depravando; vindicem iterum me sensit; ut ego te, contra id genus petulantes, animo rogo, illustrissime Princeps. Enimvero ille nugas suas (iudicio, non affectu, sic appello) viro principi inscribere ausus est; ego verear iustissimam meam, et publice profuturam, defensionem? Inscribo, te patronum operi et auctori adopto, Herculem in eiusmodi monstra. Lovanii [Lovain], VIII Kalendas Iulias, MDCII. Excellentiae tuae perpetuus cliens Iustus Lipsius.

Ad Lectorem. [Inc.]: En, praeter opinionem meam, Lector, adversarium hoc scriptum, atque adeo praeter morem. Evidem languebam nunc, et ut ovis in meridie iacebam; ecce iste protervus incurrit, et longo conviciorum carmine me excitavit. Contemnerem? Soleo, et generoso silentio me vindicare; sed hic aliud amici suadebant, et res ipsa impellebat. Nec enim mea solum causa, sed Taciti agebatur, in quem ille iniquus aequatque in me iniurius fuit. Depravando, interpolando, interpretando vitium intulit optimo scriptori; et medicus plus nocuit quam morbus. Corde miseratus sum, cum vidi; et qua excusatione silerem, qui Tacitum tutelae meae iure duco? Fabius in senatu olim animose (Livius libro I): *Quam arborem conseruisse, sub ea legere alium fructum, indignum esse;* de fructu non ego dicam. Legant, immo ideo olim sata et a nobis rigata est; sed defringi aut detruncari qui patiemur? Evidem respondi, et proterviam sive inscitiam hominis, illam repressi, hanc produxi. Expedit hoc iuventuti, quae ignara iudicandi in fraudem facile inducatur, et spretis melioribus vana haec adhaereat et amplectatur. Causa etiam privata me movit. Age, Zenone sim modestior; tamen istud tintinnabulum me ex-

citet, et linguam ad iustissimam defensionem laxet. Homo impotens, moris communis et pudoris (paene sensus dicam) expers, Campana quadam superbia me proterit; atque odio, non ambitione solum, impugnat. Sileam? Illum aliosque attollam ac provocem, et scopum me faciam petulantiae atque invidiae telis. Immo cum poeta, τάχα δή με διαρράσοντι καὶ αὐτόν (cito et ipsum me ore vorabunt), Ergo respondi et repressi, fidei, famae, quietis causa; sed id ipsum quiete, nec magno animi motu. Non enim si ille sui, ego mei oblitus sum; nec furere cum cerrito libuit, aut mergi, ut sic dicam, cum mergente. Ioulos adspersi tantum et tenues istas epulas velut sale aliquo condivi dictorum. Quid enim aliud facere mihi fuit aut scribere? Materies exigua aut scabra, critica tantum; nec ea polita aut distincta testimoniis aut productione aliqua scriptorum veterum; verba eius nuda, fatua, et *Aes Dodonaeum*. Itaque amoenitates sive argutias alibi a me miscui, et conviciis eius iocos opposui; cur non iure factum? Poetaphilosophus olim scripsit: σώφρων καθ' ἡμᾶς, σώφρον' ἀντιλήψεται· θυμούμενος δὲ τεύξεται θυμούμενον [Euripides, *Andromache* 741–42] (modestus in nos invicem modestiam, intemperans intemperantiam feret); etsi postremum hoc abnuo, atque etiam incitatus in me non sentiet incitatum. Aspera aut acerba a stilo, ut a natura, absint. Sed ut culicem moleste circumstrepentem, levi manu et sine ira dispellimus; idem liceat et deceat in istis, qui innoxiam quietem nostram turbant. Fecimus, atque ita ut omnibus appareat, illam magis quam vindictam procuratam, et veritatem quam victoriam quae-sitam. Haec de causa et modo scripti; de ipsa renunc vide. Scito, Lector, Codicem Mirandulanum adsidue hic advocari, tamquam de caelo testem; et quid nisi fucum, fraudem, et quem falso nobis (ad exhibendum provoco) obtrudunt? Quaesitus, aut non erit in rerum natura, aut oblatus se reteget nec aevi nec pretii alicuius esse. O ludos, quos nobis, immo nos, faciunt! Itane fungos haberi, ut distinguere et arbitrari inter germanum falsumque Codicem non possumus? Errant, possumus; fecimus ante, facimus hic, et faciemus. Et tamen esto. Reipsa, non titulo, codex aliquis vetus ex angulo eruitur, et aliqua praeter nos prodit. Quae hic culpa mea sit? Evidem qui nobiles fuere, quosque nancisci nostra aut amicorum gratia licuit, nacti sumus; eos industrie et fideliter contulimus, nec pauca a nobis eruimus, bonis laudanda, aliis invidenda.

Tu e Codice abstruso aliquid amplius: quid iactas aut carpis? Gratare sorti tuae, immo publicae, et sine livre aut insultatione haec profer. Quid si a te etiam aliqua? Non magnum facies; ego prior centena aut millena. Nec sum tamen ille Potitius, qui putem unum me litare in hoc sacro; alii ad aram veniant, faciant, bono et proprio Hercule illo Musageta. Sicut vinitori scopus est, in vindemiando obvios et grandiores racemos legere, fraudi non est minores aut latentes transisse; de nobis sic arbitrentur. Columellae apposita verba: *Ut in magna silva boni venatoris est, feras indaganter quam plurimas capere, nec cuiquam culpeae fuit non omnes cepisse*; idem hic est. Atqui et error, aut somnus, nos alibi habet. Itane mirum in homine? 'Αλλ' οὐ γάρ πως ἐστίν ἀντιπνοις ἔμμεναι αἰέν / 'Ανθρώποις (At non fas homines vigilantes perpetuo esse) dixit poeta omnis aevi sapientissimus. Sed nos alibi nempe lapsi; heus tu, tu ille, qui cum maxime me carpis, in centenis his aut circiter Notis, tres aut quattuor probabiles, non dicam probas habes? Tamen nos pedibus trahis, et omnia nostra *nihil ad Parmenonis hanc suem*. Unus Lucius, *Subtilis veteranum iudex et callidus audit*. Ridemus; tu facies Lector, cum legeris, et vero bonoque, ut soles, favebis. Et simul scies, semel atque universe toti huic generi responsum. Sint alii qui incurvant, qui scribant: *Dis pietas mea / Et Musa cordi est*. Tibi veritas, et sic salve. Lovanii [Louvain], postridie Kalendas Maias MDCII.

Commentary. Iusti Lipsi Dispunctio Notarum Mirandulani Codicis ad Cornelium Tacitum. [*Inc.*]: Vidimus librum, sive libellum tuum, Luci, avide (fatebor hoc) exspectatum. Titulus inducebat, *Notae in Cornelium Tacitum e manuscripto codice Mirandulano*. Amamus, ut scis, auctorem illum, bene ei fecimus; et amamus hoc quoque, ut alii; eoque, ut dixi, avide exspectabamus. Quid autem nisi mira, *e Mirandulano codice*; magna a civi Romano? Sed fefellisti nos, ut rem dicam, et verbo veteri, thesaurus cineres fuere . . . / . . . Ad Librum I. Annalium. *Gnavum id Caesari* (I, 5). Nos feceramus, *Gnarum id Caesari*, optime ad sensum et ductum scripturae priscae; sed et pro Taciti pharsi . . . / . . . *Et quantum misericordiae saevitia accusationis meruerat* (XVI, 32). Tu miraris et abnus . . . [*Expl.*]: Adverso aestu ferris, et Tacito palam obniteris; quid si et Latinitati? Nam, *se invicem accusantes*, non quod tu vis, sed planissime contra signat, quod mutuo se accusarint.

[At the end of the *Dispunctio*, which covers all

the *Opera* except *Dialogus*, there is a brief *Approbatio* by G. F. Noviomagus, the censor, and letters of Lipsius to Balthasar and Johannes Moretus.]

Editions:

1602 (Antwerp), 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 40. Add to list of works: *De Magnitudine Hebraea; Monita et Exempla Politica de Re Militari*.

Add to Bibliography: *La correspondance de Juste Lipse conservée au Musée Plantin-Moretus*, ed. A. Gerlo et al. (Antwerp, 1966), with additional bibliography; *Bibliographie de l'humanisme des anciens Pays-Bas*, ed. A. Gerlo and H. D. L. Vervliet (Brussels, 1972), 388–90; *Iusti Lipsi Epistolae*, ed. A. Gerlo et al. (Brussels, 1978), with introduction and bibliographical references; J. Ruysschaert, “Juste Lipse, éditeur de Tacite,” in *Atti del Colloquio “La Fortuna di Tacito dal Sec. XV ad Oggi”*, ed. F. Gori and C. Questa (Urbino, 1979), 47–61.

8. Claudius Chiffletius

His critical and historical notes on the *Annales* and *Historiae*, composed ca. 1575, were shared with Lipsius and were left in manuscript at Chifflet's death; they were edited and augmented by his brother Jean as if for publication, but despite the encouragement of Muretus they were never published. The hand is difficult and in many places impossible to read.

Vita Chiffletii (Besançon, Bibliothèque Municipale, Collection Chifflet, ms. 144) [hand of Jean Chifflet]. [Inc.]: (fol. 2) Claudius Chiffletius, iurisconsultus, Laurentii filius, in Academia Dolana Regius Antecessor, nascitur Vesontione [Besançon] anno MDXLI. Civilem prudentiam hausit Avarici Biturigum [Bourges] ab ipso Cuiacio, tanta studiorum fama, ut cum Ferdinandus Imperator Vesontione anno MDLXIV Universitatem seu Academiam erexisset, ad eam Cuiacius invitatus responderit confidenter: Habetis alterum me Claudiu Chiffletium . . . sed et notas suas in Tacitum Lipsio amicissime communicavit Chiffletius, creditumque a multis illum merito conqueri potuisse, tamquam permulta in Tacito illustrando et corrigendo ab eo Lipsius fuisse mutuatus, nec unde habuisset indicaret, nisi semel dumtaxat ad librum XI Annalium, adeo frequens utriusque consensus in interpre-

tando, in emendando. Uter utri contulerit non inquiero. Hoc probe scio non recte inferri: Ego id ante praeverideram, ergo ille mihi praeripuit. Apage hoc ab ore erudito, sunt enim argumenta potius magni utrimque iudicii et indefessae lectionis. . . . [There is further mention of Lipsius, Giselin, and Muretus.] . . . Multa certe in notis Chifletianis scio superesse digna luce, quae optandum foret redigi in ordinem, ac magno utique rei litterariae bono publicari quadringentos et amplius Taciti locos. . . . [He quotes from a memorial inscription, a poem by Ludovicus Lau-tius, and letters of Johannes Matalius Metellus, Muretus, Lipsius, and Johannes Morelotus.] . . . [Expl.]: (fol. 6v) Fuit tamen, qui eius laudi non faveret, atque hanc eius disquisitionem refelleret, sed inepte, Johannes Suarez de Men-doza in commentariis ad L. Aquiliam, qui prodierunt Salmanticae MDCXL.

Letter of Muretus [Ibid., autograph; ed. J. Ruysschaert, “Le séjour de Juste Lipse à Rome . . . ,” *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, XXIV (1947–48), 190–91]. M. Antonius Muretus Ioanni Chiffletio salutem dicit. [Inc.]: (fol. 7) Multa obstiterunt, ne tam cito responderim ad tuas litteras quam par erat, quibus commemorandis, quaeso te, patere me abstinere, ut primus hic quasi congressus noster in rebus utilioribus, et utrius nostrum iucundioribus consumatur. Ac primum scito magno mihi dolori fuisse, quae audivi de praepropera Claudi fratri tui morte. Cuius labores, quamvis extrema eis manus ab ipso imposita non est, noli quaeso suppressere sed opera ac diligentia tua non collectos modo, verum etiam excultos et expolitos in publicum emitte. Consules et fraternae gloriae, et tuae, et omnes, qui delectantur hoc genere studiorum, gratissimo munere tibi devincies. Valde autem a te peto ut quod ad me scribis, ventosum illum laudum suorum praecomen [Lipsium] saepe ibi fassum esse de multis Taciti locis, quorum emendationem a me accepisset, id vel tuis, vel fratri tui verbis alicubi publice testatum relinquas, si forte ei pudor incuti possit. Eo autem id libentius facere debes, quod in ipsum quoque fratrem tuum idem fuit, qui in me fuerat. Sed et alios sane eruditos viros eodem modo de illo audivi conquerentes. Ego quoque edam notas ad Tacitum, multa enim supersunt, quae emendatione indigeant. Sed mirifice cupio, prius prodire vigilias fratri tui, quae fortassis labore me levabunt. In libris qui Romae editi sunt pleraque a me emendata sunt, sed

plura corrupta per negligentiam librariorum. Quae mihi cum illo vaniloquidoro communia sunt, ille a me acceperat. De loco illo, CLARIOR PAENE CAELO, puto verum esse quod ab illo repositum est, CLARO REPENTE CAELO. Quod libro tertio SOLATIA mutabat frater tuus in SILENTIA: ignosce, mihi quidem non probatur. Qui maerent, et dolori suo indulgent, solatum quaerunt ex eo, secundum illud Ovidianum, est quaedam flere voluptas. Expletur lacrimis egeriturque dolor. At hoc recenti tantum dolori permittendum, non etiam diu facitandum ait Tiberius. Neque tamen repugno si malueris SILENTIA. Et ut hic potissimum desinam, si ad me denuo scripseris, pro certo habeto, SILENTIA mea tam diurna non fore. Bene Vale Chiffleti, vir eruditissime, et me ut facis amare perge. Nonis Iulii MDLXXXII ex Urbe.

Vita Taciti [hand of Claude Chifflet, crossed out]. [Inc.]: (fol. 8) Corneliorum familiae Romae illustres multae fuerunt. Ad quam vero pertinuerit Tacitus noster, incertum. . . . [Expl.]: (fol. 8) *Quamquam et forensis artes*. In forum deinde perductus forensia stipendia diutissime fecisse vidi.

[There follow some rough notes on the *DIALOGUS* (fol. 9) and several blank folios (10, 11, 12r).]

Praefatio [hand of Jean Chifflet]. [Inc.]: (fol. 12v) Annotationes nostras notabimus *. Ceterae sunt fratris [Claude]. Secutus sum editionem Gryphianam in-8 Ferretti. [Hand of Jean-Jacques, son of Jean] Hasce notas collegit Ioannes Chiffletius ex adversariis Claudii, vivente Lipsio. Idcirco saepissime parcit eius nomini; sed sane ubique nominandus et fulta eius indicanda; sunt Claudio Chiffletio, Ferretto, Vertranio et aliis, ut indicavit Claudius in margine Lipsianarum notarum primae editionis.

a. The redaction of Johannes Chiffletius

Commentary. [Inc.]: (fol. 13) *P. Cornelii Taciti*. Recte atque ordine fecit Vertranius Maurus, qui varietatem praenominis Cornelii Taciti maliuit ex Sidonio notare quam receptui revertere . . . / . . . nisi Cladius Capitonem recte inteligit, de quo e Plinii libro 6 epistolarum. *Annalium Liber Primus*. De partitione librorum Cornelii Taciti nihil melius aptiusve dici potest quam quod vir doctissimus Vertranius Maurus conscripsit, qui primus, adductus Tertulliani, Plinii Secundi, Flavii Vopisci, et Vaticani libri

auctoritate annales ab historiis secrevit . . . / . . . *nomina principis sub imperium accepit* (I, 1). Legendum *sub nomine principis vel nomine sub principis* . . . / . . . *Per idem tempus L. Piso pontifex* (VI, 10). Non levidense facinus librarii agnosco qui praefectum urbi in pontificem mutat. . . . [Expl.]: (fol. 86v) Cuius in libris superioribus crebra mentio. Sed plura de eo Seneca Epistula 84, correctius in editione Gryphiana quam in ceteris.

[There follow notes on the *Historiae*.]

b. The redaction of Claudio Chiffletius

Commentary. [Inc.]: (fol. 112) *Livia gravis in rem publicam mater* (I, 10). Gravius domui Caesarum. Quaeri [?] debet utrum [?] crescente malo gravior . . . / . . . [Expl.]: (fol. 145v) *quibus firmare animum expedit constantibus exemplis* (XVI, 35). Fere simile Seneca, epistula 84 [= 83.13]: *instruenda est vita exemplis inlustribus*.

Manuscript:

Besançon, Bibliothèque Municipale, Collection Chifflet ms. 144, s. XVI. (*Cat. gen. Fr. Dept. Octavo*, XXXIII, 656–57; Ruyschaert, 48–52; Th. Simar, “Qui a le premier séparé, dans l’oeuvre historique de Tacite, les Annales des Histoires?” *Musée Belge*, XI [1907], 239–42.) I am indebted to P. O. Kristeller for help in the reading of this difficult manuscript.

Biography:

Claudius Chiffletius (Claude Chifflet), French jurisconsult, was born at Besançon in 1541 of a distinguished family, and died at Dôle in 1580. He studied law at Bourges under Jacques Cujas, was professor of law at Dôle, and wrote works of criticism and jurisprudence.

Works: *Eorum quae de iure pars prior, in qua continentur De substitutionibus . . . De portionibus legitimis . . . De iure fideicommissorum . . . De secundo capite legis Aquilae nova et accurata disquisitio; De numismate antiquo liber posthumus; De Ammiani Marcellini vita et libris rerum gestarum, item status reipublicae Romanae sub Constantino magno et filiis; Tractatus de legitima*.

He annotated Tacitus and is said to have left commentaries on Ammianus Marcellinus, Horace, Vegetius, and the *Institutes* of Justinian.

Bibliography: *Dictionnaire de biographie française*, VIII (1959), col. 1143 (M. Prevost);

Hoefer, IX, col. 299; Michaud, VIII, 380; Emile Fourquet, *Les hommes célèbres et les personnalités marquantes de Franche-Comté du IVe siècle à nos jours* (Besançon, 1929), 86; *Dictionnaire des lettres françaises: Le seizième siècle* (Paris, 1951), 178–79; Ruysschaert, “Le séjour”; Simar, *Musée Belge*.

9. Carolus Paschalius

His notes on the first four books of the *Annales* have been called the first political commentary on Tacitus; they are among his earlier works but already reflect the political interests of a man whose life was spent in diplomatic service. In the address to the reader, he inveighs strongly against the narrowly grammatical focus of previous commentators and suggests that he has been the target of criticism for his approach. Lipsius apparently knew of his work before it was published, and the commentary of Scotus is based upon it. The title is sometimes given as *Gnomae seu axiomata politica e Tacito*.

Praefatio (ed. of Paris, 1581). Serenissimo Carolo Emanueli, Dei gratia Duci Allobrogum, Italiae Subalpinae Principi, etc., Carolus Paschalius Cuneas salutem plurimam dicit. [Inc.]: Qui multa experientia magnisque laboribus exercitus est, Carole Serenissime Princeps, ceteris mortalibus loco praescii et praecipui numinis est. Nempe optimi reipublicae status auctor, legum sanctor, solidae quietis firmator, denique generis humani rector hactenus est, ut ad eum unum omnia deferri, quibus publica salus continetur, et possint et debeant. Ceterum qui ad hunc sapientiae gradum nititur per compendia praceptorum persaepe assequitur eum, qui longum experimentorum iter pergit. His unis fere praceptis quia divina Cornelii Taciti scripta contexta sunt, ceteros historiae scriptores Graecos pariter ac Romanos infra huius magnitudinem iacere existimo. Quippe unus omnium veterum in rerum obscurissimarum veritatem penetravit; in intimum callidissimorum hominum pectus inspexit; vera aestimatione quanti quidque sit, perpendit; mixta cum principatu morientis vestigia libertatis, cum falsis vera, cum ludibriis seria, cum adumbratis solida, consociatum cum fide obsequium servile, cum virtutibus fallaces species virtutibus similes, denique cum rebus rerum imitamenta introspexit, discrevit, et signa, quibus singula dinoscantur, impressit. Ceterum, nullam hic prodigam verborum copiam, nullas pusillas, suspiciosas, su-

pervacuas sententias; nihil falsum, otiosum, compositum in ostentationem in se habet concinnitas haec valida sensibus, in qua nec verba nec periodos numeres, sed singula aestimes et expendas; nec sonum inanis, fractae et enervatae orationis exaudias, sed robur adstrictae et collectae sentias, ac maiestatem validissimae ac sapientissimae eloquentiae, quae tota ex gravissimis verissimisque sensibus exundat, admirare. Iam vero nec virtutes nec vitia silentur; neutrum in maius effertur; sed ea moderatione merito laus tribuitur, qua peccatum nonasperatur. Nec est quod vereare, quicquam hic supra imitationem esse positum, aut in miracula corruptum. Omnia sunt obvia, ante pedes, in communi usu posita; nimirum, priscis verbis hodierna facta ostenduntur. Denique is Tacitus est, qui nonnisi ei placere potis est quem erudit; nec quemquam erudit, nisi qui ex propriis, non alienis experimentis tantum prudentiae collegit, ut hoc duce honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis discernere possit. Usque eo omnia instrumenta, quibus ad omnes vitae status subsidia parantur, ex hoc sacrario promi possunt; nempe illa, quarum ope futura praevideri, imminentia vitari, secunda temperari, dubia prudenter tractari possunt. Alios nescio; me quidem exquisitissimum hoc solidae doctrinae genus ita cepit, ut non mihi ipse prius satisfecerim, quam ex quattuor prioribus Annalium libris, omnium accuratissime scriptis, quibus, scilicet, continentur praecipua rerum agitata sub cautissima Tiberii senectute, verissima axiomata collegi. Nimirum adnisus sum, ut in ima huius scriptoris sensa descenderem eaque perspicere et quae perspexisse videor veluti in locos communes conicerem, et in rationes praeceptionis redigerem; atque has, quomodo in omni vita explicari debeant, tamquam digito demonstrarem. Quam ad rem equidem non adhibui orationem comptam et sollicitam et, quam unam plus aequo multi admirantur, verborum iactantium, qui satis intelligam, haec me animis non auribus scribere; neque supervacua et odiosa multae lectionis ostentatione (quod hodie usitatissimum est) verissimos Taciti sensus praetexere volui, una auctoris dignitate et magnitudine contentus. Denique id sedulo egi, ne falsis lectori imponerem eumve inanibus morarer. Porro etsi mihi haec seposueram, tamen non licuit obfirmare me. Quippe iis mos gerendus fuit, qui me ut ea emitterem impense rogarunt. Itaque dantur in hominum conspectum; sed ea lege dantur, ut in tuo nomine appa-

reant, Carole Serenissime Princeps, ut omnes gentes, et ipse te, hoc est eminentes virtutes, sine quibus haud quisquam Dei vice in terris fungi potest, quarum potissimas Tacitus exsequitur, quibus es instructissimus, veluti in speculum inspiceres. Etsi quantum illae possint, a prudentissimo quoque iam diu praesumptum, ex publica felicitate, quae nunc est, homines perspiciunt . . . / . . . [Expl.]: Ipse quidem in publica laetitia facere non potui, quin observantiam in te meam aliquo argumento testatam facerem. Nec alio consilio meis hisce in Tacitum observationibus nomen tuum inscripsi. Quo genere monumentorum si delectabere, et exiguum hoc munus, ab optimo tamen animo profectum, solita comitate exceperis, me tu quidem non exiguo beneficio devinxeris, atque ad maiora nitenti et animum et robur addideris. Parisiis Pridie Idus Maii MDLXXXI.

Lectori. [Inc.]: Non fuit consilium ea persequi quae ad grammaticam rationem pertinent, etsi hoc unum nec praeterea quicquam admirantur quidam, qui hodie litterarum et litteratorum arbitros agunt; quibus vetera adeo non placent, ut totos dies conspiciantur ultro et citro cursantes ac rogiantes, ecquid novi in lucem prodierit. Quippe qui Graecum aut Latinum scriptorem vix ullum perlegerunt, recentes, quae est hominum audacia, censorio supercilios probant, improbant, extollunt, deprimunt. Ex illo grege unum nominarem, si esset ut modestia temeritatem insectari posset. Hic, quod illa quae ad rerum investigationem, magis quam quae ad verborum interpretationem pertinent, sectatus sum, vix una aut altera mearum observationum linea perfecta, quicquid operae hic a me positum est, vituperavit. Cui ego, et si qui alii ita sentiunt, etsi respondere possum, non haec me ideo scripsisse, ut ipsis placerem, sed ut, quid mihi placeret, ostenderem; tamen illud addam: me, ac praeter me quidem eos omnes, quibus pectus sapit, non parum dolere, quod ad cetera nostri saeculi mala et hoc accessit, quod pro supervacuis mire sudamus, nec vitae, sed scholae discimus; et quod merum instrumentum est, in hoc tamquam in opere perfecto acquiescimus. Haec sunt inania verborum, in quibus qui sollicite versantur; hi, quae aliorum est facilitas, ne dicam imperitia, de litteris optime meriti existimantur. Pudet in hoc genere exsequi nostrorum grammaticorum triumphos, qui sibi pulchri videntur, si e vetusto codice aut e fragmine lapidis dicerint, sive pro seu, Quintum pro Sexto esse

reponendum; et huiusmodi gerras germanas, et λήρους λήρων, non modo usque ad satietatem, sed usque ad fastidium ogganiunt. Quae tamen ineptiae et litterarum dedecora ferri aliquo pacto possent, si non saepius antiquam veramque lectionem perverterent, ac liquidis sensibus tenebras obducerent. Horum mihi ratio ac totum literaturae genus ut numquam probari potuit, ita iis assentior, qui non alio consilio Graece et Latine discunt, quam ut, quae ex veterum monumentis utilia excerpti et colligi possunt, ad suum usum seponant. Neque tamen sum nescius, e scriptoribus priscis alios dictionis potius quam rerum gratia legendos esse; apud alios sibi adversus fortuita quaerendum esse praesidium; ac sine illorum ope hos adiri non posse, hos, inquam, gravissimos et sapientissimos vitae moderatores, Senecam et hunc nostrum. Sed optima rerum studiose in his investigantem etiam verborum difficultatibus passim attineri et eorum rudem esse, quae prius didicisse oportuit, hoc vero totum puerile, ineptum, praeposterum esse aio. Ceterum nego ei, qui bonos Latinitatis autores per voluntarit, Taciti verba et genus dictionis videri fractum, arduum, praeruptum, atque adeo haud satis candidum, ut quosdam falso existimare video; praeter admodum pauca, quae et rerum, quas scripsit, et aulae et saeculi propria fuere; nempe genus dicendi, ut ait Seneca, imitatur publicos mores. Quae tamen huiusmodi sunt, ut, quem illa semel advertere, huic non modo propria, sed singularia, significantia, nervosa, eademque plana et aequabilia, ut sunt, ita videantur. Quicquid hic inest difficultatis, quod haud parum est, id abditis ac reconditis sensibus continetur. Hos introspicere atque, ut ita dicam, perrumpere laudabilis operae pretium est. Hic me sudasse fateor. An hoc arduum evaserim, integris sapientum animis diiudicandum relinquo. Nonnulla forte levia gravissimis inserta videbuntur; sed qui eo consilio hoc opus aggressus sim, ut singula, prout series contextus postulat, perseverer, malui libero cuiusque iudicio quid studiose amplectendum, quid item in levi habendum putet, committere, quam quicquam negligere quod merito desiderari posset. Quamquam et illa ipsa quae primo aspectu levia fortasse videri possunt, illis, quibus iamdiu sunt cognita, hoc ipso gratiora fore puto, quod Taciti auctoritate firmantur. Neque vero improbo conatus illorum, qui dictionum et historiae ambigua distinguunt, implicita solvunt, obscura illustrant, abdita recludent. Quin, ut hos laudo, ita

singulos hortor, ut quantum quisque diligentia et doctrina valet, in commune consulat. Me quidem nec difficultia saepe interpretari, et meas coniecturas, sicubi contextus est mutilus aut depravatus, proferre, atque alia huiusmodi, quae ad verborum interpretationem pertinent, ex ipso potissimum Tacito excerpta cursim persequi, et in arctiore libri marginem coartare non piguit, ut et hac in parte studiosis Taciti satisfacerem. Haec, lector, scire te volui, ut instituti mei rationem cognosceres; simulque apud te iis responderem, qui quod sciunt nihil, omnia se scire putant; nec ullo merito suo, sed aliena contumelia splendent. Vale.

Commentary. C. Cornelii Taciti ab excessu divi Augusti Annalium liber primus et in hunc observationes Caroli Paschali Cuneatis. [Inc.]: *Urbem Romam a principio reges habuere* (I, 1). Libertatis nomine continentur omnes reipublicae formae, extra unam monarchiam. *sine ira, et studio* (I, 1). Satis constat, esse quosdam historiae scriptores, quos verius μυθογράφους appelles, qui vel infensi, vel obnoxii multa offensae, multa gratiae dant . . . / . . . *quibus infaustae amicitiae gravis exitus imminebat* (IV, 74). Persaepe falluntur aulici, qui nihil non agunt, dummodo amicitia illius digni censeantur . . . [Expl.]: nam quicumque casus illum manet, idem quoque amicos et sectatores illius complectitur.

Bibliography:

A. Momigliano, "The First Political Commentary on Tacitus," *Journal of Roman Studies*, XXXVII (1947), 91–101 (with bibliography).

Editions:

1581, Parisiis (Paris): apud Robertum Colombellum . . . in Aldina Bibliotheca. A. A. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Alde*, 3d ed. (Paris, 1834), 299–300; John Rylands Library, *Catalogue of the Printed Books and Manuscripts*, 3 vols. (Manchester, 1899), III, 1772; Adams T-44; NUC. BL (CtY; MH).

1608. See Composite Editions.

Biography:

Carolus Paschalius (Pasquali), a Piedmontese noble who lived and worked in France as diplomat, scholar, and political writer, was born at Cuneo (Piedmont, Italy) in 1547 and died at La Queue (Abbeville) in 1625. His early education was at Geneva, where he is listed among Piedmontese students in the "Livre du Recteur" in

1559 and 1563; his father, a Reformed clergyman, was in prison, and the boy was entrusted to the care of Galeazzo Caracciolo. Margherita of Savoy interceded with the Genevan authorities on his behalf in 1567 to allow his use of funds placed in trust for him. He studied law at Paris and entered government service in France, serving as ambassador in various capacities, 1576–1604, was ambassador of Henry IV to the Grisons in Switzerland, 1604–14, then part of the council of state during the minority of Louis XIII; he later suffered partial paralysis and retired to his estate at La Queue.

Works: *Vita Fabri Pibrachii, Elogium Eliae Vineti, De optimo genere elocutionis, Legatus, Censura animi ingratii, Christianarum precum libri II, Coronae opus s. libri X de coronis, Virtutum et vitiorum definitiones, Legatio Rhaetica, Oratio in mortem Margaretha Valesiae, Traité des Vertus royales, Ad Henricum III Franciae regem oratio.*

Bibliography: Cosenza, III, 2618, V, 1334; Hoefer, XXXIX, 294–95; Jöcher, III, 1278, Supplement, V, col. 1618; T. Bozza, *Scrittori politici italiani dal 1550 al 1650* (Rome, 1949), 56–57; Cioranescu, 17136–47.

10. Marcus Antonius Muretus

Muretus' notes on *Annales* I–VI were composed during the last period of his teaching career at the papal university in Rome (professor of rhetoric, 1572–84). In 1574 he was contemplating an edition of Tacitus, but only in 1580–81 did he produce a text of *Annales* I–II for his students. He began to teach Tacitus in 1580, against opposition, and the notes seem to have been written at that time. There are a draft of a commentary on Book II, and a full commentary on I–VI, the latter preserved in conjunction with his inaugural lectures. In a letter to Johannes Chiffletius in 1582 (see above, p. 121), he speaks of publishing them, but this was not accomplished until nearly two decades after his death; there are several extant manuscript copies in addition to the autograph.

a. The early draft of a commentary on Book II

Commentary. Finis [?]. In Librum Secundum. [Inc.]: Primo libro Tacitus res per biennum, post Augusti excessum, gestas complexus est. Hic secundus ea quae proximo triennio con-

secuta sunt continebit. *Sisenna. St. T. L. Lib. Cos.* (II, 1). Eorum integra nomina haec sunt: T. Statilius T. F. Sisenna Taurus. L. Scribonius L. F. Libo. Utriusque pater consul fuerat triumviratus tempore. Statilius quidem cum Agrippa, suffectus in locum L. Caninii, Libo autem cum M. Antonio II consule (Panvinius). Historia autem regnorum orientis paulo altius repetenda est; ut quae hic paucis perstringit Tacitus, commodius intelligantur . . . / . . . [Expl.]: 106. Monogamia (II, 85–86?) apud ethnicos in summo honore est, ut et virginibus legitime nubentibus univira pronuba adhibeatur; et item in quibusdam sollemnibus et auspiciis prior sit univirae locus. Certe flaminica non nisi univira est, quae et flaminī lex est. Nam duo ipsi pontifici maximo iterare matrimonia non licet, quae monogamiae gloria est (Tertullianus in exhortatione ad castitatem [13]). Catullus: *Vos viris senibus bonae / cognitae bene feminae / collocate puerolae [sic]* [61.179–81]. Idem testatus et Festus. 107. Gellius cap. 8 lib. 3 [Qua gloria aequabat se Tiberius priscis imperatoribus . . .].

Manuscript:

Rome, Biblioteca Nazionale, 71.3.D.32: *C. Cornelii Taciti Annalium Ab Excessu D. Augusti usque ad imperium Galbae Liber Secundus a M. Antonio Mureto emendatus*. Permissu superiorum. Romae, ex typographia Vincentii Accoltii. MDLXXXI. The printed text has ms. notes in the margins; the autograph ms. of the commentary is bound after this, fols. 15v–32. Ruysschaert, 44.

b. The commentary on Books I–VI

Praefatio (ed. of Ingolstadt, 1604). Illustrissimo Domino Philippo Princi ac Comiti Arenbergio, Baroni Sevenbergae [?], etc. [Inc.]: Adfero tibi, Illustrissime Comes, M. Antonium Muretum. Nec periculum est fore ut quaeras: Quid hominis Muretus? Iniuriam tibi facerem, si Muretum adeo tibi ignotum existimarem. Ceterum, quia non desunt a litteris amoenioribus et politioribus Musis tam aversi, ut Muretum vix de nomine norint; et quia clarissimorum virorum memoria ad posteros quoque propaganda est, ideo committere non possum, quominus hic in tuam aliorumque gratiam publice proponam illam tabellam, in qua Mureti vitam et ingenium iam olim dextre et artificiose depinxit Andreas Schottus Antverpianus, Societatis Iesu sacerdos, qui pleraque opera Mureti, necdum in lu-

cem edita, post excessum auctoris ex ipsius adversariis eruit et ut conservarentur effecit. Ita igitur Schottus:

Magnum ingenium M. Antonii Mureti, magna optimarum artium doctrina, et ingens liberisque homine digna cognitio; quas artes bonas ad iuris civilis tractationem adolescens attulit, claruitque dum vixit, in Galliae et Italiae gymnasiis, eloquentiae laude, historiarum, philosophiae, Graecarum litterarum, Romani denique iuris antiqui peritia floruit. Adeo vero celeriter ingenii gloria exsplendescere coepit, ut admodum adolescens aequales omnes longo post se intervallo reliquerit; et prius docere alios ipse inceperit, quam per aetatem alii in litteris videre aliquid consueverint. Sic enim ille testatum reliquit (cui enim potius fides habeatur?) ad Muretum fratris filium, quem patruus et moribus et disciplinis informandum susceperebat, ita scribens: “Mihi puer,” inquit, “cum alia multa, tum praceptoribus defuerunt; hoc enim affirmare possum, post annum aetatis meae duodecimum, nullo me ad ullam artem neque privatum neque publice praceptoribus usum esse. Quamquam enim Pictavii [Poitiers], quo me parentes ad excolendum ingenium miserant, ibam interdum ad eos, qui ius civile profitebantur, perraro tamen id faciebam, neque tam ut quicquam ex eis discerem, quam ut meis animum explorerem, qui me ei studio addixerant. Eveniebat id mihi indomita quadam perversitate ac pervicacia ingenii, ut nullum doctorem triduum ferre possem. Cuius improbitatis valde me postea ac diu paenituit paenitetque.” Haec ille. Nimirum luxuriant saepenumero praestantia et praecocia illa ingenia, quae veluti flumine extra alveum ferri solent, et incredibilis illa vis ingenii cancellis contineri, donec maturescat crescatque cum aetate iudicium, aegre potest.

Tali praeditus ingenio Muretus, non aequales modo, sed et doctores suos facile superat: πολλοὶ γὰρ μαθηταὶ κρείττονες διδασκάλων; ut qui ad illum audiendum confluenter, ob singularem eius tum indolem spemque doctrinae et morum elegantiam, plurimi in Aquitaniae Scholis reperirentur; e quo quidem ludo, tamquam ex equo Troiano priscis illis temporibus (ut Ausonius et D. Hieronymus memoriae prodiderunt) diserti viri extiterunt. Nec angustis illis finibus M. Antonius contentus, Italiam disciplinarum parentem adire constituit. Venetas itaque simul attigit discipulorum numero clarus carusque patriciis, in Patavinum Gymnasium honoris gratia

missus, eloquentiae ibi de superiori loco doctoris personam sustinuit; ut quasi Hercules alter Gallicus apta ex ore catena, in quam vellet cumque partem raperet auditores. Inde ab Hippolyto Cardinali Estensi, post hominum memoriam amplissimo doctorumque hominum peramante, Romam ductus est vixitque in urbis et orbis luce, principis illius beneficentia, post etiam Gregorii XIII Pontificis Maximi vereque ingeniorum parentis liberalitate. Docentem iuventus, non ut exterum hominem (ut alias solet) exsibilare ausa, sed ut caelo delapsum hominem ob singularem coniunctam doctrinae morumque facilitati eloquentiam suspicere attenteque audire solita. Orantem diserte in purpuratorum patrum consessu sic placuisse accepimus plausumque meruisse, ut disertum sermonem dicendique venustatem mirarentur senatores; populus etiam Romanae civitatis iure donaret. Erat enim maior in eo Latini sermonis puritas et in affectata elegantia, quam a Transalpino homine cives exspectarent. Iam enim a puero comicorum principem et Latinitatis optimum auctorem, ut nomine ipso iubebatur, manibus triverat edidiceratque feliciter. M. vero Tullium eloquentiae parentem de manibus numquam depositus, et in scholis ut regnaret constanter suasit. Philosophos in sinu gestabat; in oculis vero peripateticae scholae antistitem Aristotelem, quem et saepenumero lingua sua loquentem publice explanavit; interdum et ad Platonem ipsum respectum habuit. Carmen quoque ita pangere, si Musae afflarent, ut utro magis ceteris aevi sui antecelleret, pedestrine an prosa oratione, incertum sit; quod Maroni et Tullio negatum ferunt, quorum ille numeris vincita tantum oratione delectatus, a soluta abstinuit; huius vero carmina Martialis et Iuvenalis salibus atque dicteriis risum debere videntur.

At natu iam grandior, quae lubricae aetatis lasciva poemata exciderant, adeo damnavit, ut uno, si fieri posset, igne extingui spongiaque deleri optaret, quae iuvenis liberius lusisset; ad sacros hymnos Deo Divisque concinendos animum cogitationemque convertit; ratus, id quod erat, hunc unum esse Christiani poetae finem scopumque; obscura vero poemata, ut impura ingeniorum ludibria, temporis simul et mentis bonae scribenti iuxta ac legenti iacturam afferre. Quid? Graecas litteras adeo diligenter e fontibus hauserat, lectitando assidue et memoriter pronunciando, ut par in utriusque orationis facultate evaserit; versibus etiam Graecis luderet inter-

dum, vitaeque salubria paecepta, quae in manibus sunt, Graece traderet epistolaque conscriberet. Hic enim animi sensus illius fuit, ut non contentus in ludo, tamquam in scaena, et orchestra placuisse plaususque tulisse, ut de posteritate etiam excuso animo cogitaret; vivusque etiamnum interesse posteris, colloquendo, commentando, beneque de omnibus merendo, scriptis ad aeternitatem monumentis exoptaret. Quod et consecutus est, non paucis vivente ipso; aliis autem post mortem publicatis.

En. Illustrissime Comes, talis ac tantus vir fuit Muretus; inter saeculi nostri ornamenta ex praecipuis unum, cuius in Tacitum et Sallustium commentarios vel potius notas et observationes nunc tandem in publicum proferimus post tot a funere auctoris annos; quae longe meliores, ornatores, uberiores et locupletiores in manus eruditorum venissent, si Mureto diuturnior vita obtigisset. Qualescumque tamen sint, dignae non erant diutius latere; multo minus perire. Sat splendoris et ornatus habent vel ab ipso Mureti clarissimo nomine. Adiunget et tuum, Illustrissime Domine, non parum dignitatis et lucis, quod postumis hisce praescripsimus, ut tibi adventum ad hanc Academiam publice gratularemur, aliisque etiam, qui in has lucubrationes incident, Academiae solem hunc Arenbergicum feliciter exoriri optarent, post tot alios principes, qui Lyceum hoc praesentia et diligentia sua celebrius effecerunt, inter quos illustrissimus quoque parens tuus in albo academico eminet, cuius tu nunc vestigia ingressus, ea praeclarae indolis das documenta, ut nullius negotii sit praecipere, quantas aliquando Reipublicae Christianae al-laturus sis utilitates, praesertim si virtutes illas, quae hoc florente aevo in te eluescunt, ita habeas et tractes, ut aucta aetate pariter augescant et ipsae; inter quas familiam dicit insignis illa tua erga Deum caelitesque pietas veraeque religionis amor ac studium. Nec parum etiam amabilem in te iudico moderationem illam, vel potius modestiam in tanto dignitatis culmine opumque affluentia, cum summa comitate, conspicuo Comitis (ut sic dicam) monili, coniunctam. Quibus, quod honestissimarum artium cognitionem adiungis, itaque diversas terras lustras et obis, ut a libris numquam abeas, recte ac praeclare facis. Probitatis enim atque eruditiois quasi biga inventus recta veheris et fereris, cum ad nominis perennem famam et gloriam, tum ad immortalem illam vitam, omnis virtutis unice expetendum praemium cursusque huius et pere-

grinationis supremum terminum. Vale. Ingolstadii. Kalendis Aprilis. MDCIV.

Dedicatory poems.

Illustrissimo Principi, Domino Philippo ab Arenberg, Baroni a Sevenberg, Domino Suo observandissimo. [Inc.]:

Virum quae faciunt beatiorem,
Prudentemque hominem, catumque reddunt:
. . . / . . . [Expl.]: (line 24)

Te Virum facient beatiorem

Prudentemque hominem catumque reddent.

Iacobus Delacourt, T. Illust. Dom. a
Cubiculo.

In Notas M. Antonii Mureti ad Sallustium, Illustrissimo Principi Comiti Philippo Arenbergico. [Inc.]:

Musis nate Philippe Gratiisque,
Flos inter Comitesque Principesque;
. . . / . . . [Expl.]: (line 18)

Crispo parcite Tullioque linguae,
Sentiitis bene convenire nobis.

Inaugural lectures. M. Antonii Mureti cum Annales Taciti explicandos suscepisset oratio [1580]. [Inc.]: Neque pars ulla studiorum humanitatis aut amoenior est aut fructuosior quam historia . . . / . . . [Expl.]: quaeso obtestorque vos ne oblatam vobis hoc tempore evolvendi praestantissimi scriptoris occasionem frustra eam fortassis olim desideraturi amittatis.

Commentary. M. Antonii Mureti in primum librum Annalium Cornelii Taciti Commentarius. [Inc.]: In Cornelii Taciti Annalibus explicandis hanc rationem tenere constitui: ut in iis quae quotidie interpretanda sumam, primum quidem ea quae ad historiam pertinebunt accuratissime ac subtilissime persequar, efficiamque, quoad potero, ne quid illorum intelligentiam vestram, si me attente audietis, effugiat . . . / . . . Cuius rei ut gustum iam nunc capere aliquem liceat, agendum, principium hoc, quo reddendam rationem consilii sui viamque sibi ad id quod instituerat praemuniendam censuit, mecum una considerate. *Urbem Romam* et cetera usque ad illud *Postquam Bruto* (I, 1). Exponit quae causa fuerit cur Romanam historiam scripturus extremis potissimum Augusti temporibus sibi exordiendum putaverit . . . / . . . [Expl.]: Sic Tiberius finivit, octavo et septuagesimo aetatis anno (VI, 50). Plinius vixisse illum ait annos septuaginta octo, menses quattuor. Dio septuagintaseptem annos, quattuor menses, et novem dies. Finis.

Manuscripts:

Vatican City: Vatican Library, ms. Barb. lat. 1959 (XXX 321, olim 1424), misc. Fols. 1–72. Lectures and commentary to *Lacrimas gaudio*, etc. (I, 7) . . . corrupte legitur. (Kristeller, *Iter*, II, 448.)

Vatican City: Vatican Library, ms. Ross. 913 (XI, 63). 85 fols. Lectures and commentary to *Lacrimas gaudio*, etc. (I, 7) . . . corrupte legitur. (Kristeller, *Iter*, II, 467.)

Vatican City: Vatican Library, ms. Vat. lat. 11593, misc. works of Muretus, autograph; see description by Ruysschaert, *Bibl. Apost. Vat. Cod. Man. Script. Recensiti . . . 11414–709* (Rome, 1959). Fols. 1–29, 34–60, 77–81. Lectures and commentary, ending: *Honoresque* (V, 2?). ut mulieres anus lugerent. Arcum quod nulli ante mulieri. Nomen matris patriae. Dic quomo^d eluserit quod decretum erat de arcu. Fols. 169–71 contain a third lecture, delivered 3 Non. November 1581 as a preface to *Annales III*: [Inc.]: Quotannis mihi evenire consuevit, auditores, ut cum post illam sollemnem quattuor mensium vacationem, quae nobis ob aestivos calores tribui solet, redeundum est ad munia . . . / . . . [Expl.]: Urnam feralem cum cineribus in urbem Agrippina uxori in sinu ferens navem etsi alienissimo tempore concendit. Fol. 172 contains a single note not in the published version of the commentary: [Inc.]: Simulat Tiberius se dare velle Seiano tribuniciam potestatem . . . / . . . [Expl.]: Multi se animose defenderunt. Multi damnationem voluntaria morte p^{rae}venerunt. *Caesar due* [?].

Rome: Biblioteca Nazionale, Fondo Vittorio Emmanuele 570, sec. XVII, cart. 209 fols. Contains Boccalini's commentary in Italian on *Annales* V–VI and Muretus' lectures and commentary, ending: Multi se animose defendorunt, multi damnationem voluntaria morte p^{rae}venerunt. [There follow two excursuses: *Ad Locum de Foenore*, *De Phoenice*.] (Kristeller, *Iter*, II, 122.)

Douai: Bibliothèque Municipale, ms. 1243. Fols. 1–78. Lectures and commentary, as in the preceding manuscript. [There follows a letter, Alciatinus Episcopo Comensi, fols. 79–81.] *Catalogue Général, Départements* vol. XLI (1903), 206.

Vatican City: Vatican Library, ms. Fondo Boncompagni L.7. Contains a list of *castigationes* (fols. 3–18, 19–20) or textual corrections (also found in Parma, Biblioteca Palatina, ms. Palatino 986-V [Pacco 47.T.7mo]); lectures

and commentary and letter as in the preceding manuscript (fols. 23–103). (Kristeller, *Iter*, II, 38).

Editions:

1604, 1608. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, I, 105.

Add to Bibliography: Cioranescu, 16388–461; *Dictionnaire des lettres françaises*, II, 531–33 (H. Chamard).

II. Hannibal Scotus

Apparently the reading of Tacitus made a great impression on Scotus in his youth, and the commentary was begun later, for his own use, when at the ages of twenty to twenty-five he was in diplomatic service and saw the connection between his experience and Tacitus' history; it was expanded and published still later, when he was in the service of Pope Sixtus V, and he apparently died while preparing it for the press. It is dependent upon the work of Paschalius, and it covers the *Annales* and *Historiae*, being much abbreviated after *Annales VI*.

Praefatio (ed. of Rome, 1589). Beatissimo Patri Sixto Quinto Pontifici Maximo Annibal Scotus. [Inc.]: Etsi quae de Catholicae fidei disciplina et bonis moribus a te decernuntur, divino suggerente spiritu, et dirigi et haud posse a recta via deflectere, nemo est qui credere non debeat, Pater Beatissime; tantam tamen ceterae omnes, quae a te in Catholicae Ecclesiae gubernatione prodeunt actiones, prae se ferunt et consilii praestantiam et paeclarum in excogitando ingenii acumen palam ostendunt, ut non alio modo posse orbem hunc terrarum scite regi et probe gubernari politicis rationibus prudentes omnes et intueantur et simul clare fateantur . . . / . . . Et, ut in epistolae huius initio dixi, clare testabuntur neminem umquam ex vetustioribus seu philosophis seu imperatoribus tam perfectam et exactam regendi doctrinam reliquisse, quin multo melius tu eam in pontificatu tuo et exercueris hactenus et quotidie exerceas. Verum inter hos, qui artem bene regendi respuplicas et docuerunt paeceptis et exemplis illustrarunt (ut omittam Platonem, Aristotelem, Xenophontem, et alios, qui potius ideas finixerunt recti principatus, quam illas reipsa expresserint), mirum est, Pater Beatissime, quantum omnes antecellat et valde emineat P. Cornelius Tacitus, summus Romanae historiae et gravissimus scriptor. Cuius de laudibus, cetera quae dici possent

praetermittendo, hoc tantum in praesenti dicam: illius scripta a gravissimis ac sapientissimis principibus tanti habita et aestimata fuisse, ut paucos dies inter gravissimas etiam regiminis curas praeterire sinerent, quin illum studiose legerent, et in rerum suarum usum converterent, adnotationibus, observationibus manu etiam sua insigniores eius auctoris locos illustrando ac sibi seponendo. Hac de causa ego adductus, dierum canicularium proxime elapsorum horis subsicivis (quibus graviora studia intermittere vetus est etiam in gymnasiis consuetudo) in ipsius auctoris (quem semper ego plurimi feci et quam accuratissime pervolutavi) *Annales* et *Historias* hos breves commentarios confeci; quos nunc humiliter Beatitudini Tuae dono ac dedico; ut si quando a laboriosissimis tuis curis, quibus hanc universi faciem temperas ac custodis, tempus supersit, in his brevibus auctoris huius celebrimi ac prudentissimi flosculis tuam intueri, velut in vero ac proprio speculo, prudentiam possis, ac recte gubernandi scientiam. Fateor equidem hoc tibi, cui a Deo maior sapientia infunditur, supervacaneum esse; et me forsitan temeritatis et imprudentiae nomine accusari posse, non infinitas eo. Tua tamen summa animi magnitudo et me ab hoc timore tutum reddit, ut quae non rem datam sed animum dantis aestimare solet; et eiusdem etiam animi tui benignitas hoc tibi acceptum fore munus autumat; haud aliter te mihi laetum promittens, quod in his angustis notis immensa tua sapientia describatur ac figuretur, quam summus ille, cuius in hoc interiori globo munia sustines, omnium opifex Deus, in lignea tabella et quidem exigua aut vili cera, divinam effigiem suam fingi ac palam ostendi non illibenter e caelo intuetur. Servet interim ad multos annos te incolumem idem Deus Optimus Maximus, quem etiam Ecclesiae suae tam difficile ac periculo tempore paeesse voluit ac disposuit.

Ad Lectorem. [Inc.]: Paucis tecum agam, amice Lector, tum ut mei consilii causam rationemque cognoscas, tum vero huius suscepti operis ordinem facilis negotio intelligas. Cum ab ineunte aetate permagno semper liberalium studiorum amore flagrarem, omne id tempus, quod mihi a iurisprudentiae ac philosophiae studiis supererat, quibus finem feci vigesimum annum agens, historicis legendis transmittendum curavi; atque inter historicos tam Graecos quam Latinos P. Cornelium Tacitum mirum in modum probavi. Et quamquam experientia vel minima pollerem (nam quae esse poterat in adolescente,

vigesimum adhuc annum agente?), adeo tamen tanti auctoris lectione capiebar, ut quo magis eum legebam, eo maiori legendi cupiditate incitarer. Ex illo enim non modo doctrinam, quae unicuique iucundissima esse solet, sed etiam vivendi quandam rationem animique constantiam percipere videbar, qua possem adversum quoscumque casus imminentes praemuniri. Curriculo tandem studiorum absoluto, domum redii; ubi, etsi nullo umquam tempore studia intermitterem, honesto tamen otio fruebar. Verum Octavius Farnesius Placentiae et Parmae Dux serenissimus, cuius humanitas et amor in meam familiam ac praecipue in me fuit semper eximius, eo tempore mea opera usus est non parum. Quare quinque annis quos domi consumpsi, cum ab eo modo ad hunc, modo ad illum principem mitterer, maximam nactus sum occasionem plures principum aulas tam Italorum quam exterritorum videndi illorumque observandi vitae ac regiminis rationem. Quae omnia ad nostrum Tacitum conferebam, eiusque praecepta ad usum et consuetudinem nostrae aetatis omnino deducere conabar; eo tamen consilio, ut huiusmodi observationes mihi tantum usui essent, et numquam ederentur in lucem. Ut vero Romam veni, cum in numerum cubiculariorum intimorum Sixti V adscriptus essem, atque experientia rerum magistra in dies magis edoctus, multa alia coepi animadvertere; ex quo maiorem annotationum silvam comparavi. Quarum cum multi magno desiderio tenerentur, eas tandem in annum induxi prodere, ut eorum servirem voluntati aliquisque studiosis qualemcumque utilitatem afferrem. Compendiosa autem via in hoc opere usus sum: totus enim in eo fui, ut principes et aulicos praecipue alloquerer; praesertim cum auctor id maxime spectasse videatur. Quare ex Tacito tantum ea hausi, quae ad politicam et aulas ut plurimum conferunt, ceteris fere omissis, quae ad grammaticam vel historiarum seriem referuntur. In eo tamen elaboravi, ut ista, quando occasio sese offerebat, exemplis viorum insignium illustrarem; quae non solum ex veteribus peterentur, verum etiam ex iis, qui nostra tempestate et doctrina et morum probitate vel denique peculiari aliquo virtutum genere fluerunt. Quae omnia boni aequique consulas, oro. Vale.

Commentary. Annibal Scoti Placentini in P. Cornelii Taciti Annales Commentarii. Ad Beatissimum Dominum nostrum Sextum V Pontificem Optimum Maximum. [Inc.]: Ex libro I

Annalium P. Cornelii Taciti. *Urbem Romam* (I, 1). Urbium et civitatum nomine continentur communiones civium, teste Aristotele I. Polit., et differunt civitas et domus inter se non solum multitudine et paucitate, sed etiam specie: . . . / . . . In sequentibus tam Annalium, quam Historiarum libris, admonere volumus lectorem, nos aliquanto breviores et pressiores futuros, quam in his praecedentibus [I–VI] non fuimus. Idque duabus de causis eveniet. Quarum prima est, quod in Tiberii principatu multa scitu digna et observanda affuerunt, quae in reliquis principatibus non acciderunt; et sic messis illa uberior fuit, quam haec non erit. Alter ratio est, quia multoties, licet sub aliis verbis, eadem sententiae ab auctore nostro referentur in sequentibus libris. Quas sententias, etsi nos pro virili parte nostra excerpere et adnotare studebimus, tamen non adeo copiose erunt et exemplis et ratiocinationibus referta, ut superius fuerunt, ne acta (ut est in adagio) agere videamur . . . / . . . [Expl.]: *Post lentitudine exitus graves cruciatus efferente, obversis in Demetrium* (XVI, 35). Quantum huic libro et historiae desit, vide Lipsium hic in Commentariis. Ea magis deflere quam restituere possumus. Commentariorum in librum XVI Annalium P. Cornelii Taciti Finis.

Poem. In Annibalem Scotum Comitem Placentinum Sixti V Pontificis Maximi Cubicularium Intimum Guilielmi Planci Iunioris Albiensis Iurisconsulti eius amici et collegae Epitaphium. [Inc.]:

Dum vigilat Scotus longas ex ordine noctes,
Ut librum in lucem proferat ipse suum,
Mortuus obdormit, qui plus vigilaverat
aequo,
Dumque diem quaerit, concidit ante diem.
Ac veluti nascens occidit viperam matrem,
Patre suo natus sic moriente liber.
Sed vitam enectae non reddit viperam matri,
Auctori vitam reddidit iste suo.

Editions:
1589 (Rome), 1592. See Composite Editions.

Biography:

Hannibal Scotus, who has the title *conte*, was born at Piacenza and died in Rome ca. 1589. He says that he did diplomatic service for Ottavio Farnese, duke of Piacenza and Parma, before going to Rome and entering the service of Pope Sixtus V.

Works: only the Tacitus commentary is known.

Bibliography: Cosenza, V, 421; T. Bozza, *Scrittori politici italiani dal 1550 al 1650* (Rome, 1949), 72–73.

F. Ramorino, *Cornelio Tacito nella Storia della Cultura*, 2d ed. (Milan, 1898), 45; A. Momigliano, "The First Political Commentary on Tacitus," *Journal of Roman Studies*, XXXVII (1947), 93–95.

12. Valens Acidalius

This young scholar's *Notae* ("intercurrentibus et Marci Antonii Mureti"), covering all of the *Opera* of Tacitus, were published by his brother Christian Acidalius (professor of medicine at Altdorf) in 1607, twelve years after Valens' untimely death at the age of twenty-nine; as is suggested by the title, notes (variant readings) of Muretus on all of the *Opera* are cited by the commentator. The commentary only occasionally goes beyond the correction of the text.

Praefatio (ed. of Hanau, 1607). Nobilissimis viris, Domino Ioanni a Bredow, in Cremmen et Velefantz etc. [sic] hereditario; Domino Alessandro Hake, in Machenow et Blanckenfeldt etc. hereditario, equitibus Marchicis, Maecenatibus suis observandis. [Inc.]: Plures iam sunt anni, nobilissimi viri, Maecenates magni, ex quo in aere vestro primum esse coepi . . . / . . . [Expl.]: Tu, nobilissime Bredovi, cui quam serio condoleam aliis litteris satis ostendi, in hoc tristividuitatis tuae otio scriptorem hunc [Tacitum], quem maximi semper fecisti, age cum Notis hisce relege, et hinc vel delenimentum saltem quoddam doloris acerbissimi pete, animum a meditatione infortunii tui subinde deflectendo. Cui ut ne succumbas, et opem tibi et solatia a Deo ter Optimo Maximo ex animo precor, ut et utrumque ab eodem ineuntem hunc annum cum perenni felicitate laetissimum voveo. Bene valete, Germanae nobilitatis et patriae nostrae egregia lumina, et favorem mihi vestrum porro servate. Altiorii Noricorum [Altdorf], Idibus Ianuariis. MDCVII. Christianus Acidalius.

Commentary. Valentis Acidalii *Notae*. In C. Cornelii Taciti Annalium Librum I. Numerus paginarum refertur ad editionem Lipsii quintam, ex officina Plantiniana Anno MDLXXXIX in folio, capitum vero ad Iani Gruteri editionem, et novissimam Curtii Pichenae. [Inc.]: *Urbem Romanam a principio reges habuere* (I, 1). 'Quin-

tilianus non deditatus est monere Livium opus suum incepisse ab hexametri exordio: *Facturusne opera pretium sim*. Tacitus noster incipit ab integro versu . . . / . . . [Expl.]: *obversis in Demetrium* (XVI, 35). Indubie *obversus* scriendum. Sed quid hoc auxilii?

Editions:

1607 (Hanau), 1608. See Composite Editions.

Biography:

Valens Acidalius (Havekenthal or Hauckenthal), German philologist and student of literature and medicine, was born at Wittstock in 1567 and died at Neisse May 25, 1595. He studied at Rostock and Greifswald, followed his teacher J. Caselius to Helmstedt in 1589, and went to Bologna in 1590 with Daniel Bucretius (Rindfleisch). He published philological work on Velleius Paterculus at Padua in 1590 and received the doctorate in philosophy and medicine at Bologna. In 1593 he went with Bucretius to Breslau, and he published notes on Quintus Curtius at Frankfort in 1594. At the invitation of J. M. Wacker v. Wakkenfels he went to Neisse (Nysa), where he soon died of a fever, said to have been aggravated by furor over his publication of a work entitled *Mulieres non esse homines*, which he had found in manuscript. He seems to have been named rector of the Gymnasium at Neisse shortly before his death.

Works: Poems and letters. He annotated Velleius Paterculus, Quintus Curtius, the *Panegyrici veteres*, Ausonius, Apuleius, Symmachus, Aulus Gellius, Plautus, and Tacitus.

Bibliography: Michaud, I (1821), 124–25; Jöcher, I, 65 (B. Teiss), Supplement, I, 163–65 (J. C. Adelung); Hoefer, I (1855), 190; *Allgemeine deutsche Biographie*, I (1875), 31–33 (Halm); *Neue deutsche Biographie*, I (1952), 34 (A. Dihle).

Th. Odebrecht, "Zur Erinnerung an den Märkischen Dichter Valens Acidalius," *Märkische Forschungen*, VII (1861), 210–16.

13. Josias Mercerus

Mercerus had been contributing conjectures on the text of Tacitus since at least 1581, in correspondence with Lipsius and apparently while working with him at Leiden. The separately published notes, which first appeared in 1599 and are dedicated to Jacobus Augustus Thuanus, do in some cases go beyond the purely

textual commentary that is their starting point. They cover all of the works except the *Germania*.

Praefatio (ed. of Paris, 1599). Clarissimo viro Iacobo Augusto Thuano, Sacri Consistorii Consiliario et Senatus Parisiensis Praesidi, Iosias Mercerus salutem. [Inc.]: Quae in Tacito mihi observata, multa moverunt ut publicarem sub auspiciis clarissimi nominis tui: praecipuum, quod in hac dignitate, quae te ad maiores curas quotidie vocat, tu tamen assiduus in litteris; et qui in rebus publicis probitate ac prudentia supra ceteros, idem in omnibus studiis doctrina ac iudicio etiam supra eos, quibus propria haec cura. Itaque ivi ad censorem, non ad defensorem. Neque enim defensionem paro adversus eos qui in universum genus hoc litterarum criminantur quod non intelligunt; neque eos moror qui culpabunt ausum aliquid in hunc scriptorem post tot clarorum virorum lumina; qui si Tacitum non ex umbilicis et indicibus neverint, scient profecto esse adhuc plura quae doctorem querant, et in tanto auctore superesse magnam messem magnis ingenii. Excusem potius omnibus, quod tam pauca, tam levia animadverterim; et ex tantis vulneribus sanaverim minus maligna, atque haec luci dare sustineam; excusem tibi, quod tam levem operam proponere ausim sub illustri nomine. Sed illa amicorum culpa, qui haec studiis privatis notata voluerunt dari in publicum; haec propria mea est, qui hoc qualemcumque est non ambitione sed iudicio volui exstare monumentum eius admirationis, eius affectus, quo prosequar dum vivam singularem hanc eruditioinem, integritatem, humanitatem tuam. Salve. A. d. VI Idus Decembbris MDLXXXVIII.

Commentary. Iosiae Merceri ad Cornelium Tacitum aliquot Notae. [Inc.]: Libro I Annalium pagina 25. *Largitio differebatur in hiberna cuiusquam* (I, 37). Vitium huius lectionis animadversum viris doctis. Medicinam tentavere, quae facillima fuit, observato more militiae. Aestiva castra plures legiones habuerunt intra idem vallum, paratas hosti; ubi hiems ingruebat, abibant in hiberna, quae saepius intra urbes aut proxime eas . . . / . . . [Expl.]: *Dum rem familiarem eius acriter requirit* (XVI, 17). Quomodo id? et nonne damnati publicata bona? scilicet verum esse quod scribit Eusebius in *Chronico*, restituta ea patri a Nerone: Lucius Annaeus Mela Senecae frater et Gallionis bona Lucani filii sui a Nerone promeretur.

Editions:

1590, 1599, 1606. See Composite Editions.

1607 (Frankfort). See Composite Editions. This contains, curiously, two versions of Mercerus' notes, the second slightly expanded.

1608. See Composite Editions.

Biography:

Josias Mercerus (Mercier, sieur des Bordes et de Grigny), French humanist and son of the Hebrew scholar Jean Mercier, was born at Uzès (near Nîmes) ca. 1560 and died at Paris in 1626. He is said to have been with Lipsius at Leiden while the latter was working on the 1585 edition of Tacitus. He was active as a Protestant, especially in the period 1598–1615, and later retired to private life and devoted himself to literary study.

Works: *Petri Pithoei Iurisconsulti vita; Praelectiones ad titulum de usuris* (?); *Adversaria* (?); and letters; he edited, translated, and annotated the *Epistolae* of Aristaenetus; edited and annotated Nonius Marcellus, *De proprietate sermonis*, Dictys Cretensis, and Apuleius, *De Deo Socratis*; and annotated Tacitus and Tertullian (?).

Bibliography: Adrien Baillet, *Jugemens des savans*, II (Paris, 1725), 213–14; Jöcher, III, 455; Michaud, XXVIII (1821), 342 (V. S. I.); Eug. and Em. Haag, *La France Protestante* (Paris, 1846–59), VII, 331–32; Hoefer, XXXV (1861), 15.

Ruysschaert, 39–40.

14. Pompeius Lampugnarus [pseud.]

This challenge to the authority of Lipsius came from a scholar, apparently Hippolytus à Collibus, who deceitfully claimed to be relying on the authority of a new manuscript of Tacitus; in the preface, he presents the commentary as retaliation for Lipsius' attacks on the work of other scholars, especially Petrus Bembus. All the works of Tacitus except the *Dialogus* are covered; it was published under the name of a Milanese legal scholar in 1600 or 1602, and Lipsius responded vigorously in the latter year (see above, p. 119).

Praefatio (ed. of Bergamo, 1600/1602). Galeoto Mirandulae Comiti Concordiaeque Principi illustrissimo salutem plurimam. [Inc.]: Ita plane est ut Titianus noster [Roberto Titi (1551–1609), professor at Bologna and Pisa] in consessu pomeridiano nuper dicebat, immani paucorum, qui se criticos nuncupant, licentia eo ventum ut si Latinae linguae auctores reduces

audire daretur, quae vere sint sua, adeo pro cuiuslibet libidine mutilata, sublata, addita, mutata inventuros, ut nulla ratione pro suis agnitiuri sint. Id (ne longius abeamus) Tacito evenisse et quidem ab eo ipso, qui satyram in nostri aevi criticos scripsit, excerpta haec tui manuscripti codicis, pauca e quamplurimis, perspicue docebunt: quot ibi hominis frigidas coniecturas, quot sine causa proterve reiecta, quot ineptas emendationes, quibus non verba tantum mutata, sed sensum inversum comperies. Moderationem autem adhibui, quamvis veteris legis auctoritate me, alia etiam via, tueri potuissem. Enimvero quot scriptis suis spicula in Lambinum, in Hospitalium, in Muretum contorsit? quot pigmenta cum suis myrotheciis in Rhenanum, in Sambicum, in Sigonium, in Longolium profudit? In populos denique totos, eosque Europae praecipuos. *Gallia languescit, pauci admodum in ea viri docti; in Italia nullus post extinctum Sigonium, qui reliquum in ea gente decus. O Italia, Italia; in Germania doctrina humanior, ut antiqui loquebantur, delinquit.* In Vestphalia semihomines, et meri Suili, Porci, Scrophae. In Europa reliqua iacent litterae. Nonne haec cum audis, Galeote Princeps, illud tibi Apuleianum in mentem venit, et tunc quidem totarum mulierum secta moresque de asini pendebant iudicio [Metamorphoses VII, 10, 12]? Nihil hercle intolerabilius ea epistola, qua Petrum Bembum, columen illud litterarum, tam scuriliter explodit; in meris, quas notavit, nugis livor elucet undique, et undique malignitas. Dubit at initio num tanti sit Bembus, ut ipse, criticorum scilicet dictator, de eo verba faciat; procedente dein sermone, vocat hominem supinum, puerilem, vanum, sine fronte, impie loquentem, quasi vixisset in Gentilium secta, stultissimum, qui adeo affectate et improbe scripserit, ut in puero vix id ferendum. Obsecro te; haecne modesti aut hominis sunt philosophi? Miror, miror; sed magis indignor. Et tua fide, Galeote Princeps, quis non indignetur paedagogi audaciam eo usque crevisse? At in libero scribendi genere liber, aiunt, cuique sensus, dissensus, immo et lingua. Esto sane; sed cum modestia. Si reprehendere animus erat, at saltem seni de Republica benemerito, at familiae illustrissimae, tot herorum parenti, at Suae Sanctitatis sedi Apostolicae pepercisset, cuius Bembus Cardinalis ea dignitate vixit, ut si ante eum Paulus Pontifex Maximus mortem obiisset, huic ipsum subrogatum iri plerique compertum haberent. Sed quid tandem causae, inquires, quod pudoris

oblitus tantum virum tam hostiliter invaserit? Audi. Bembus historiam Venetam scripsit, quam ad aevum priscum formavit, ideo senatum patres vocat conscriptos; Venetas urbem simpliciter—magnum scilicet crimen; Duces reges dixit—enorme scelus. Alia omitto, quae vix digna relatu, ut illud hircorum castratorum, de quibus quaerit risu cachinnabili, an per delicias in Italia exsecetur. Iuvenis adhuc, bone vir, lanios adire nos tres debuisses, et mirari cachinnarie desineres. Hic reproto me, et tibi, Princeps amplissime, auctor sum, ut codicem illum tuum Mirandulanum, omnium dubio procul qui exstant emendatissimum, et quem non sine causa unam de tabulis naufragii paterni nominare soles, Titiano nostro viro eruditissimo credas; is correctoribus istis personam detrahet, castumque nobis dabit Tacitum, aut nullus. Vale humanissime Princeps, et observantiae ac studii, quod tibi summum debeo, signum hoc qualemque, non ex se, sed ex amore in me tuo, metire. Romae, III. Id. Iunii. IIIC.

Commentary. Ad Librum I. C. Cornelii Taciti Annalium. [Inc.]: *Quod Maximum uxori Martiae aperuisse. illam Liviae, C. Nauum id Caesari* (I, 5). Ex Lipsii conjectura quam sponsa cariorem habet, legendum *Gnarum id Caesari*, quod Naui nulla persona in hoc actu: . . . / . . . *Et quantum misericordiae saevitia accusationis permoverat* (XVI, 32) . . . [Expl.]: et quilibet seipsum accusaret, id est, culpam in se reiceret, ab altero amoveret, id significant illa verba *se invicem accusantes*.

[After the notes on the other works of Tacitus, there follows a final note and poem: [Inc.]: Haec libuit conferre, et collata notare; ex quibus incredibile criticorum principis acumen apparent ut non immerito vates de eo cecinerit:

Et quot Roma tulit et quot Achaia doctos,
Praelatos nostri temporis ingeniis.
A sole exoriente Maeotidis usque paludes
Nemo est, qui IVSTO se aequiparare
queat. FINIS.

Tacito usi sumus quem Fr. Raphelingus Lugduni Batavorum in Octavo edidit, prout eum Lipsius quintum recensuit MDVC.]

[There follows a poem in Italian in defense of Bembus.]

Editions:

1600/1602 (Bergamo), 1608. See Composite Editions.

Biography:

Pompeius Lampugnanus, though the name of a real Milanese jurisconsult (1575–1617?), is almost certainly the pseudonym of Hippolytus à Collibus, legal scholar, born at Zurich of an Italian family February 20, 1561, who died at Heidelberg February 2, 1612. He studied in Italy, received a law degree at Basel in 1583, and taught there, 1584–86; taught at Heidelberg, 1586–89 (prorector 1588); was syndicus subsequently at Basel. He filled diplomatic posts in the service of Christian I of Anhalt-Bernburg, 1591–93, then for the court at Heidelberg until his death. Some of his political writings were published under pseudonyms, such as Sinibaldus Ubaldus, Johann Werner Gebhart, and Pompeius Lampugnanus.

Works: *Fürstliche Tischreden;* *Commentarius ad tit. D. de diversis regulis iuris antiqui;* *Harpocrates sive de recta silendi ratione;* *Incrementa urbium, sive de causis magnitudinis urbium;* *Princeps;* *Consiliarius;* *Palatinus, sive Aulicus;* and *Nobilis;* poems and letters. The commentary on Tacitus is his only known philosophical work.

Bibliography: Jöcher, I (1750), 2014; *Allgemeine deutsche Biographie*, IV (1876), 405–6 s.v. Colli (Steffenhagen); J. F. Jugler, *Beiträge zur juristischen Biographie*, III (1777), 195–206.

Ruysschaert, 15 and n. 5.

15. Julius Salinerius

His annotations, covering all the works of Tacitus, were published in 1602. In the preface, he defends the author against charges of being anti-Christian; and in his address to the reader, he gives his opinion that previous commentators have wrongly altered the received text because of erroneous preconceptions about Tacitus' style.

Praefatio (ed. of Genoa, 1602). Dominico Pinello Cardinali amplissimo Iulius Salinerius. [Inc.]: Non me fugerat, Cardinalis humanissime, te (qui subeas tot graves pro re Christiana curas) vix ullum tibi tempus remittere iam posse; sciebam rursus quam libenter negotia sacris et aliquando profanis litteris interpellares, quas nec Paulus ipse in tempore deditur; unde enim praeterquam inde haec in eius scriptis habemus? Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν [Acts 17.28]. unde sequentia? Κρῆτες ᾧ εἰ ψεῦσται κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαῖ [Titus 1.12].

Proinde non est quod quisquam modum in me velit, si tuis nunc oculis ea subicio, quae in optimi scriptoris gratiam concinnavi; dignus equidem Cornelius Tacitus est, ut vel ab antistitum doctissimo nonnumquam legatur et ameretur. At impias effudit voces adversus nostram religionem; fateor, sed odiis sic apertis, ut nemini iam imponere valeat. Verum enim vero cur ea praetereamus, quibus ille pro nobis in acie stetit et adversus gentes viriliter dimicavit? Efferebant sese impii, miraculisque Servatoris remedia Vespasiani praecedere postulabant; quid ad illa noster? Aperit imposturas: *medici varie disserere, huic non exesam vim luminis . . . posse integrari* [*Historiae* IV, 81]. Is etiam adversus pervicaces Hebraeorum (licet adulazione ad Flavios trahat) attestatur, Christum a prophetis promissum eo ipso saeculo in Iudea ortum esse. *Pluribus persuasio inerat antiquis sacerdotum litteris contineri, . . . quae ambages Vespasianum ac Titum praedixerat* [V, 13]. Ceterum ne amplius in publica peccem commoda, haec mea qualiacumque sint legas oro, quae mnemosynon tot beneficiorum sunt, quibus tu me semper ultro affecisti.

Ad Lectorem. Iulius Salinerius ingenuo lectori. [Inc.]: Non ignorabam, candide lector, plerosque arrogantiae daturos, me post viros eruditissimos manus a Tacito non abstinuisse; quapropter pretium fore duxi, si ante rem nonnulla praefarer, quibus mei consilii rationem penitus aperirem. Ego semper in ea fui sententia, libros aliquando maculis aspersos circumferri; verum non iis facile manus dedi, quibus omnia polluta sunt, quibusque in agro litterario *infelix lolium et steriles dominantur avenae* [Vergil, G. I, 154]. Non damno tamen, immo in oculis fero, qui parca manu iugulat monstra lectionum, quique *inutilesque falce ramos amputans, feliores inserit* [Horace, *Epos.* II, 13–14]. Quamobrem quid mirum si sic animatus, interdum non magni pleraque feci, quae ipsi nimis abunde nobis emendarunt? Non enim raro Glaucum imitantur: *χρύσεα χαλκείων, ἔκατόμβοι’ ἐννεαβοίων* (aurea aereis, quae centum, cum iis quae novem bobus parata sunt). Res non me fefellerat, sed eorum deterrebar auctoritate; Iustinianus tandem impulit his verbis: *cum possit unius forsitan et deterioris sententia et multos ac maiores aliqua in parte superare.* Qua de re cum versarem Tacitum, delicias nostras, miratus sum doctissimos viros nimis indulsisse genio criticorum, idque tam in prioribus

eius libris Mediceae Bibliothecae quam in ceteris, licet non eiusdem nec integritatis nec antiquitatis. Errori assignant isti, quod Taciti laudi ascribere debebant; eaque delent, quae noster post Sallustium (ambo Thucydidis exemplo) molitus est; quae certe ab iis intacta nunc haberemus, si ad ea respicere voluissent, ad quae aspirant magniloquentiae sectatores, qui serio despiciunt usitatum dictionis modum, sive quod *novitas cotidiani et semper eodem modo formati sermonis fastidium levet, et nos a vulgato dicendi genere defendat*; sive quod solum ab eruditis perlegi velint, et vulgus desiderent sermonum. . . . / . . . [Expl.]: Haec sunt, amice lector, quae te scire volui, quaeque delibasse sufficiat; nam quaecumque alia magnitudini noster dederit, additis quae mihi digna visa sunt animadversione, suis in locis opportunius referetur. Ceterum libentius ab omnibus impetratum velim, ne maligne pro se dictum quis putet, si invitatus ab eo dissentire suaque refellere coactus sum. Sensus enim meos ingenue depromere soleo; neque mihi sum conscientius, me laudem meam in alterius umquam dedecus quaesitum isse. Valeas, optime lector, et (si non magna posco) faveas nostro labori.

Commentary. [Inc.]: *Dictatura ad tempus sumebantur* (I, 1). Mire in Tacitum conveniunt, quae de Thucydide scripsit Marcellinus . . . proinde ne quis mihi hunc legat perfuntorie, nec in eo indiligerent sit, sed ad minima quaeque animum attendat; alioqui frustra Cornelium tractabit, qui solum doctis (ut Graecus) concinnavit suas lucubrationes . . . / . . . *Aequitate deum, erga bona malaque documenta* (XVI, 33). Si sic distinguas, clara et integra sunt: . . . [Expl.]: Eodem die (Tacitus ait) habuimus egregii et pessimi facinoris documentum; nam Publius Egnatius Celer testimonio perculit amicum Baream Soranum, quem aperte Cassius fovit, officiisque meruit iram Neronis. De Egnatio (*Iuvenalis Satyr. 3* [116–17]): *Stoicus occidit Baream delator amicum / discipulumque senex*. Eadem noster (Lib. 4[, 10] Hist.): *quippe Sorani sancta memoria . . . magistrum ferebat*.

Edition:

1602 (Genoa). See Composite Editions.

Biography:

Iulius Salinerius (Giulio Salinero, Salinieri, or Salinero) (1564–1612) was a native of Savona (Italy), a poet and legal scholar.

Works: *Vita S. Caroli Borromei; Apparitio Virginis Mariae a Misericordia* (in Greek, Latin, Hebrew, and French); *Paraphrasis in Iobum; De quibusdam Venetorum legibus*; plays and poems.

Bibliography: Jöcher, IV, 57; F. A. Eckstein, *Nomenclator philologorum* (Leipzig, 1821), 491; Ferrari, *Onomasticon*, 601.

16. Christophorus Colerus

Colerus presumably worked on the notes to all the works of Tacitus save the *Dialogus* immediately after completion of the notes on the *Germania*, which were published in 1602, two years before his death. In the preface, dated April 1603, he speaks with praise of Mercerus and his contribution to the text of Tacitus. Colerus has but a few notes on each book of the *Annales*.

Praefatio (ed. of Hanau, 1603). Illustri ac magnifico viro Iohanni Matthaeo Wackherio a Wackenfelsa, Sacrae Caesariae Maiestatis a Consiliis Imperialibus, salutem dicit Christophorus Colerus. [Inc.]: Enimvero, Magnifice Domine, satius erat penitus silere, quam brevissimi libelli dedicatione merita tua perstringere. Libelli faciem inspexisti, pondus librasti. Neutrum scilicet tanti erat, quod se incluti nominis tui titulo vindicaret. Sed est tanta erga me benevolentia tua, tanta erga studia et egregium publicum iudicii tui sinceritas, ut hanc qualem qualem editionem fraudi mihi nequam fore duceres, et insuper etiam eiusmodi observatiunculas frugi aestimares. Ac si ego tuam in hisce litteris ἀκρίβειαν bene novi, ea de Cornelio Tacito sententia tua est, ut in eo scriptore emaculando vel minutissimum praeterire non hominis modo negligentis esse putas, sed arrogantis etiam. Possim me et exemplo Iosiae Merceri (licet non paulo me acutioris) tueri, qui superioribus annis non multo plura, quam his pagellis ego inlevi, non imi subsellii virorum sed summae caveae plausu vulgavit. Verum quid ego causor? In tua nuda voluntate plus mihi bonae spei ac fidei positum est, quam in huius vel illius cerebello aut sinistro iudicio timoris. Vale, O lumen aulae Caesariae micans. Pragae XIV Aprilis M.D.CIII.

Commentary. Ad Librum I Annalium. [Inc.]: *Nec multo post Granium Marcellum . . . maiestatis postulavit* (I, 74). *Praetorem* vocat quem *Proconsulem* debebat. Notavit hoc bene Mercerus, vir acutissimus. Quid igitur dicam? . . . / . . . [Expl.]: *Movetur tamen primo civilis dis-*

sidi specie (XIV, 60). Non dubie legendum *discidii*, id est, *divortii* . . . Glossarium vetus *Discidium Διαχωρισμός, χωρισμός*. Apud Suetonium quoque in Domitiano cap. 3 lege *Impatiens discidii*.

Editions:

1603, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

Christophorus Colerus (Christoph Coler), German jurisconsult and philologist, was born in Kitzingen (Würzburg), and died in Austria in 1604. (He is not to be confused with another scholar of the same name, professor at Breslau, who died in 1658.) He matriculated at the university in Altdorf (Nuremberg) in 1596 and taught there in 1597–98 but had no permanent position; he matriculated in 1600 in Heidelberg and traveled to Cracow and Prague in search of a teaching position, which he said he finally won (we do not know where) by becoming a Catholic. His published writings date from 1592 to 1603.

Works. *Erotemata Prosodiae graecae; Sententiae ex utroque Iure collectae . . . ; Declamatio in obitum Iani Dousae; Quaestiones Vaudi et Costani Ienae editae; Diatribe de ratione docendi ius civile; Epistola ad Stanislaum Zellenium Vitellium de Zelancka; Epistola de studio Politico recte ordinando; Tractatus de Iulii Caesaris magnitudine et militia; Parerga ad varios Pandectarum et Institutionum iuris locos; Epigrammata varia; Daphnis transalpinus, carmen pastorale . . . ; Sallustius, sive de Historia vetere oratio; letters.*

He edited and annotated Alessandro degli Alessandri (*Geniales dies*), Martial, ps. Sallust (*Epistolae duae ad Caesarem*), Sallust, Valerius Maximus, Terence, and Tacitus.

Bibliography: *Allgemeine deutsche Biographie*, IV (1876), 400 (Halm); Jöcher, I, 2005–6; Sigismund Jacob Apinus, *Vitae professorum philosophiae . . .* (Nuremberg and Altdorf, 1728), 83–87; Georg Andreas Will, *Nürnbergisches Gelehrten-lexicon . . .* (Nuremberg and Altdorf, 1755–58), I (1755), 214–16; Elias von Steinmeyer, ed., *Die Matrikel der Universität Altdorf* (Würzburg, 1912), II, 114.

E. W. Braun, "Eine Nürnberger Renaissancegeschüttel von 1536 mit dem Porträt des Patriziers Christoph Coler," *Der Cicerone*, XV

(1923), 112–15; Braun, "Ein Porträt des Nürnberger Patriziers Christoph Coler von Georg Pencz," *Belvedere*, I (1922), 117–18 and Pl. 53; "Ein ungedruckter Brief Veit Dietrichs an Christoph Coler," *Literarisches Museum*, II (1780), 309–16, 477–79.

17. Marcellus Donatus

His notes on the works of Tacitus (omitting the *Dialogus*) form part of a collection of notes on ancient historians, during the printing of which he died; Casaubon (in notes on Suetonius' *Julius Caesar*) and Barth (in notes on Statius' *Silvae*) were critical of his work but affirmed his learning. The *Scholia sive Dilucidationes* were seen through the press by a relative, Federicus Donatus.

Praefatio (ed. of Venice, 1604). Serenissimis Francisco, Ferdinando atque Vincentio Mantuae et Montis Ferrati Principibus, Federicus Donatus humillimus eorum servus salutem atque perpetuam precatur felicitatem. [Inc.]: En, Amplissimi Principes, Marcelli Donati Ponzani Comitis Dilucidationum Historicarum Opus, quod studiis vestris dicatum ipse prelo cudentum tradiderat, sed improvisa morte correptus cussum videre non potuit. Ego, licet illi quarto agnationis gradu coniunctus, summa tamen eiusdem in me munificentia et paterna affectione universalis ex asse successor, inter complura erga illum pietatis et grati animi debita mihi officia, in hoc praecipue duxi elaborandum, hasce qualescumque eius lucubrationes, quibus senio confectus supremam manum imponere non potuit, quam primum edi curare, editasque vobis Optimis Principibus offerre, postremum antiquae ipsius defuncti in Serenissimam familiam Gonzagiam servitutis atque observantiae indicium, primum vero meae non solum hereditariae, sed etiam peculiaris ac propriae. Etenim (ut cetera omittam) indissolubili erga vos omnes obligationis nexu me obstringunt, quae a Serenissimo Duce Vincentio Patre, et a te Serenissimo Principe Francisco eius filio accepi beneficia, ab illo quidem, qui me Corigii ortum, Florentia vero oriundum, cum reliquis agnatis meis, Mantuana civitate donare dignatus est; a te vero, qui Ioannem Baptistam primogenitum meum a sacro fonte levando, utrumque nostrum spiritualis affinitatis vinculo perpetuum Celitidini tuae servum devinxisti. Ego certe quicquid in me erit (quod tamen pro summis meritis vestris ac mearum virium tenuitate minimum

fore doleo), illud omne in utraque palaestra, et I. V. D. et S. Stephani Eques Commendatorius, pro uno quoque vestrum usque ad sanguinis effusionem quam lubentissime praestabo. Illum vero ab incunabulis tanto munere decoratum omnesque meos filios sub eadem disciplina educando curabo. Ita vos Deus Optimus Maximus laetos atque felices diutissime servet, saeculi nostri decus et ornamentum. Datum Mantuae Nonis Octobris MDCIII.

Praefatio (of the author). Serenissimis Francisco, Ferdinando ac Vincentio, Mantuae et Montis Ferrati Principibus, Marcellus Donatus salutem dicit. [Inc.]: Bonarum artium ac disciplinarum nulla est (unam excipio theologiam) quae ad bene beateque vitam traducendam aequa conducat ac historiarum cognitio, utpote quae insignem utilitatem cum plurima voluptate illius studiosis afferat. Historia enim nobis res alias gestas exponit, testis est temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis, ac denique magistra vitae, atque rerum gestarum cum laude aut vituperatione narratio. Unde fit, ut multarum rerum exemplis cum optimis quosque ob laudis nominisque immortalem gloriam ad praeclera quaeque facinora accendat, tum pravos quosque perpetuae infamiae metu a vitiis deterreat. Nam quae multarum rerum experientia variis cum laboribus periculisque procul ipsi ab omni discrimine gesta legimus, nos admonent maxime quid conferat ad vitam bene transigendam; ideoque sapientissimus habitus inter heroas Ulysses ab Homero, quod πολλῶν ἀνθρώπων ἵδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω, hoc est *multorum mores hominum cognovit et urbes*. Ex eadem quoque nobis alia accedit utilitas, si quidem efficit ut praeteritis non minus videamus interfuisse quam praesentibus, illisque perinde uti posse ac nostris; unde merito sacerdos Aegyptius Solonem et Graecos, qui recordationem priscae memoriae non tenerent, pueros appellavit. Historia si adsit, ex pueris facit senes, sin absit, ex senibus pueros. Denique historia diversos homines temporibus ac locis disiunctos ac distantes coniungit, ac sub uno quasi aspectu eorum omnium acta constituit ac veluti in quadam tabula picta spectanda proponit. Nec historiae lectio nobis dumtaxat hasce utilitates affert, sed et nos delectatione non modica afficit, dum varia rerum multarum cognitione oblectamur, dumque scelestos homines, uti Neronem, Caligulam, Heliogabalum, Commodum, et alios consimiles, dignas sceleratis factis indomitusque

moribus poenas luisse cognoscimus; e contra, Traianum, Antoninos duos, Alexandrum, laudibus a scriptoribus omnibus cumulatos. Quid? quod et historia immortales homines reddit; ob id Cicero ad L. Lucceum scribens petit, sui ut rumores illius monumentis commendentur. Et Plinius iunior optat Cornelii Taciti inseri historiis, quod immortales eas futuras auguraretur. Et refert Cicero in Archia, Ilium profectum Alexandrum Achillis statuam coronantem “O te felicem” dixisse, “cui vivo talis amicus, mortuo talis contigit praeco,” de Patroclo loquens et Homero. Et Silius Italicus sic cecinit [XIII, 796–97]: *Felix Aeacide, cui tali contigit ore / gentibus ostendi, crevit tua carmine virtus*. Nihil itaque optabilius magisve expetendum historia, nihil utilius iucundiusque excogitari potest in humanae vitae theatro, quod historia partibus omnibus mire instructum habet, quam sedentem periculis aliorum, sine suo periculo, cautum sapientemque te fieri, et exempla capere omnigena, quae ad usum proprium utiliter qualibet in re traducas. Quae profecto cum vera sint et cuiusvis conditionis homini proficia, nihilominus magis ad principes viros spectant, quibus Reipublicae administranda cura demandata ac populorum regimen commissum, atque ob id hī scientiam civitatum regendarum optime callere debent, quam Aristoteles ἀρχιτεκτονικήν et κυριωτάτην, hoc est omnium aliarum artium humanarum principem, primariam ac imperatricem appellavit; cui cum philosophia et historia maximo sint adiumento probeque opitulentur, quis amabo historiae libros a principibus viris prae manibus quotidie haberi et assidue perlegi maxime necessarium esse negabit? In quem usum Romanae historiae scriptores praecipue trahendos nemo ambigit, utpote in quibus ob dominationis magnitudinem et diurnitatem quam plurimi rerum eventus sint repositi. In horum lectione quandoque fastidiri legentesque remorari ob dicti quarundam et particularum difficultatem occurrentem cum animadverterem, me operae pretium facturum existimavi, ac optime eorundem volumina per volventibus consulturum, si huius generis voces et loca enarrare ac dilucidare satagerem. Qua in re quid quantumve profecerim, erit studiosorum iudicium. Ex quibus nonnullorum consilio eas in lucem edere persuasus, sub cuius tutela ac protectione id facere dum cogito, occurristis vos Principes, Serenissimi Dux Domini mei filii, ad quos cum aliquando populorum amplissi-

morum regendorum cura perventura sit, vos enixe ad historiae libros legendos hortor. Utinam exorare idque a vobis obtainere liceat; futurum enim auguror, si id perfeceritis, uti in optimos gentium moderatores evadatis, eamque utilitatem percepturi sitis, quam de historica lectione Leoni filio Basilius Imperator, in libro cui titulus *κεφάλαια παρανετικά*, his verbis spopondit: "Per veteres historias ire ne recusa; ibi enim reperies sine labore, quae alii cum labore collegerunt, atque illinc hauries et bonorum virtutes et improborum vitia, varias humanae vitae mutationes et rerum in ea conversiones, mundi huius instabilitatem et imperiorum praecipites casus, et (ut in uno verbo complectar) malorum facinorum poenas et bonorum praemia, quorum illa fugies, ne in divinae iustitiae manus incidas, haec amplecteris, ut praemiis, quae ea comitantur, potiaris." Ego sane iam ingravescens aetatis postremos annos ago, nec in quo tot beneficia a Serenissimis parentibus vestris in me collata rependam eisdemque grati animi specimen praebeam habeo, nisi vos fideli consilio ac monumentis adiuven. Vos itaque hilari fronte has meas elucubrationes accipite, et aliquando ablegatis aulae voluptatibus, nempe venatu, morionibus, et lusu, serio historiarum lectioni vacate, siquidem, ut dixit Thucydides, ea perpetua possessio est, quae semper fructus edit uberrimos. Valete et diu vivite felices.

Ad lectorem. Candido Lectori. [Inc.]: In Latinis historicis (quorum lectione mirifice oblectatus sum) pervolvendis, quidam obscuriores occurrere loci, quos clariores reddere professus sum, at non omnes; quosdam enim ab aliis illustratos consulto omisi, nonnullos vero licet minori difficultate scatentes, tamen subobscuros, etiam dilucidare conatus sum, quod penitus ab expositoribus praetermissos vel vix tactos cognoscerem. Haec te haud ignorare volui, ne me negligentiae arguas aut nimiae sedulitatis insimules. Ceterum, si aliqua minus recte scripta reperies, memento humanum esse errare, et in longiori scriptura doctiores quoque aliquando lapsos. Quod si et mihi non semel contigisse inveneris, ingenii mei acumen, magis ac magis in dies provectioni aetate hebescens, excusato. Me profecto alienis laboribus in scribendo plurimum adiutum non diffiteor, sed ea certe lege, ne cornicis instar pavonis pennis exornatae speciosiorem pompam ederem, sed potius ut apis exemplo ex variis floribus roridum succum exsugentis, quo cellulas suas conficiat melleque

et cera replete, pleraque hinc inde collegi, quae scriptio nostrae valde commoda et perutilia visa sunt. Multa tamen ex nostro penu (ut ita dicam) deprompta nostraque dictante Minerva litteris mandavimus. Tu quaeso (quae tua erit humanitas) haec omnia aequi boni consulito, et in magnis voluisse sat esse cogitato. Interim valeto. [There follows a poem of four lines by Fabius Paulinus.]

Commentary. In Cornelium Tacitum Dilucidationes Marcelli Donati. Cornelius Tacitus Libro I. [Inc.]: *Neque mortem nepoti . . . caudem festinavisse* (I, 6). Abiit in proverbium "novercale odium," et pro insigni malo "noverca"; sic scriptum: "Dies quandoque parens quandoque noverca" [Diogen. II, 76 = Hesiod, *Erga* 825] . . . / . . . *Aequitate deum erga bona malaque documenta* (XVI, 33). Iustus Lipsius in notis ad hunc locum scribit: "Depravatio manifesta . . ." . . . [Expl.]: malum siquidem exhibuit exemplum Egnatius, bonum vero Cassius. Quibus deorum eadem aequitate ultio et gratia habita.

Editions:

1604, 1605, 1602–34, 1608. See Composite Editions.

Biography:

Marcellus Donatus (Marcello Donati), an Italian physician, antiquarian, and counselor to the dukes of Mantua, was born in Mantua or Correggio in 1538 and died in Florence (?) in 1602. He studied medicine at Padua and practiced medicine in Venice before moving to Mantua, where he continued his medical studies and entered the service of the duke (he was made count of Ponzane and a member of the newly formed Accademia degli Invaghiti).

Works: *De variolis et morbillis tractatus*; *De Medica Historia mirabili*; *Scholia, sive dilucidationes in Latinos plerosque Historiae Romanae Scriptores* (Livy, Tacitus, Suetonius, Ammianus Marcellinus, *Scriptores Historiae Augustae*); *De radice purgante quam Mechican vocant liber*.

Bibliography: Cosenza, II, 1256; Hoefer, XIII, 537; Girolamo Colleoni, *Notizia degli Scrittori più celebri che hanno illustrati la patria loro di Correggio . . .* (n.p., n.d.; ded. dated 1775); Ferrari, *Onomasticon*, 280.

Luigi Francesco Castellani, *Vita del celebre medico mantovano Marcello Donati . . .* (Man-

tua, 1788); [Luigi Pungileoni], *Lettere sopra Marcello Donati* (Parma, 1818); Attilio Zanca, *Notizie sulla vita e sulle opere di Marcello Donati da Mantova (1538–1603), medico, umanista, uomo di stato, Scientia veterum . . . , 60* (Pisa, 1964).

18. Janus Gruterus

Gruterus' selection of long notes (*Varii Discursus*) on various sentences from all the works of Tacitus (save *Dialogus*) was first published in 1604, soon after he became librarian of the Palatine library in Heidelberg; the sentences are taken in random order, and there are nineteen notes in Part One, 1604, twenty in Part Two, 1605 (in which there are references to Onosander as well). A second edition of these notes was published in 1627, with a change in the lead text of one note and the addition of seventeen notes, only seven of which are on sentences from Tacitus, although Tacitus figures importantly in the discussion.

In 1607 he appended notes (*Schediasmata*) on Tacitus to his edition of Tacitus' works *cum notis variorum*.

a. The *Varii Discursus* of 1604–5

Praefatio (ed. of Heidelberg, 1604–5). Amplissimo nobilissimoque viro Domino Jacobo Bongarsio, Domino de Chesnaye etc., Christianissimi Galliarum Regis Consiliario atque in Germaniam Exlegato, Janus Gruterus. [*Inc.*]: Debeo et hoc inter alia redditui tuo e Galliis, Bongarsi desideratissime; quod si pagellis his requirerem Melititen Dioscoridis, quo se eruditorum populo longe lateque facerent favorabiles, non excutiendae eis venirent magnetum dactyliothecae . . . / . . . [*Expl.*]: nihil equidem minus possum, quam ut vicissim prothymiae huius extraordinariae prolixe meminerim, ac saltem grates laudesque tibi dicam animo ore stylo, easque ista qualquali publici praeconii penna permittam per orbem Europae cultiorem; *monumentum*, utique si meritum tuum, si voluntatem meam posteri probe examinarint, *sempiternum*.

Commentary. Iani Gruteri vari discursus. [*Inc.*]: *Pleraque in summa fortunae auspiciis ac consiliis, quam telis ac manibus geri*, Lib. XIII Annal. Tacitus (XIII, 6). Nescio an non innotuerit Isocrati maiestatis vis longe lateque dominantis; etiam cum uno eodemque se tenet

loco . . . [notes on *Annales* I, III, IV, XII, XIII, XIV, *Historiae* I, II, IV, V, and one each on *Germania* and *Agricola*] / . . . *Inopi quanto longiorem vitam, tanto plus supplicii fore* etc., Lib. XII Annal. (XII, 20). Parum consulunt famae suae principes . . . / . . . [*Expl.*]: Severe D. Gregorius. Cordate vero [Ioannes] Damascenus cap. XXXV [?] de Barlaam et Iosaphat [Migne, PG, XCVI]: *Qui magnam potentiam nactus est, . . . obedientiam praestat* etc. Finis.

Commentary (Pars altera, 1605). [*Inc.*]: *Sueti adversus fortuita aspectu principis refoveri*, Lib. XV Annalium (XV, 36). Sribit Aristoteles lib. IX Ethicorum cap. XI [1171a–b]: 'Αυτὸ μὲν γέ [sic] τὸ ὄραν τοὺς φίλους . . . : Amicorum enim conspectus . . . si sit commodus et urbanus. Quae numquam lego, quin etiam exemplo recorder versuum Philemonis . . . [notes on *Annales* I, II, III, IV, VI, XII, XV, XVI; *Historiae* I, II, IV, V; *Germania* and *Agricola*] / . . . [last note on *Annales*]: *Simul iuvenem urbano luxu lascivientem melius in castris haberi Tiberius*, etc., Lib. II Annalium (II, 44). Refert de Theodosio iuniore Socrates lib. VII Eccles. Hist. cap. XXII: Πρῶτον μὲν γὰρ ἐν βασιλείᾳ τεχθεῖσ, . . . / . . . Ita sane. Nihil igitur reliquum, nisi ut extrudantur ubi harum rerum annona nulla aut admodum rara. Generose enim Theodericus rex lib. I Variarum cap. XXIV: Quod in iuventute non discitur, in matura aetate nescitur . . . [*Expl.*]: ut tales debeant existere, de quibus possit pietas materna praesumere.

Editions:

1604–5. See Composite Editions.

1627 (Frankfort). See Composite Editions. Additional notes are based on sentences from *Annales* III, XII, XIII, XV; *Historiae* II, IV; and *Germania*.

1679. See Composite Editions.

b. The *Schediasmata* of 1607

Dedicatio (ed. of Frankfort, 1607). Nobilissimo amplissimoque viro Dn. Dn. Georgio Ludovico ab Hutten, Serenissimo Electori Palatino ad Rhenum Consiliariorum intimo, Praefecto Mosbachensi, etc. Ianus Gruterus salutem plurimam. [*Inc.*]: Iam non anni modo sunt, sed lustra, virorum summe, ex quo Annaeum Florum producere ausus . . . / . . . ecce tibi, Tacitum nostrum, comitatum aliquot officiosis, quorum studio ac virtute ut quondam e tenebris caput eruit, sic et nunc quoque Europam omnem perambulat securior, quem ipsum scriptorem,

cum ex illustri vestra nobilitate, nemo praeter te aut aestimat magis, aut intelligit . . . [Expl.]: supremum illud numen nostrum, serio veneror. Vale, *O et praesidium et dulce decus meum*. E Bibliotheca Palatina, die 1. Augusti Anno MDCVI.

Commentary. Iani Gruteri Schediasma ad Librum I Annalium Taciti cap. 4. [Inc.]: *Quo pluribus munimenta [sic] insisteret* (I, 3). Iure vapulat Lipsii manu Vertranius; cuius animus alibi fuerit oportet quam circa libros cum ei non veniret in mentem, auctoribus classicis, liberos esse familiae etiam privatae . . . / . . . [Expl.]: *Ut ad externa rumoribus intestinum scelus obscuraretur* (XVI, 23). Verosimile est, relictum primitus a Tacito, *ut ad externa rumorum intestinum*.

Editions:
1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:
See CTC, IV, 288–89.

II. *DE ORIGINE ET SITU GERMANORUM (GERMANIA)*

COMMENTARIES

I. Andreas Alciatus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see p. 102, above. There are only a few notes on the *Germania*.

Commentary (ed. of Milan, 1517). In libello Germanorum. [Inc.]: *Danubius praecipiti et ex celso montis Arbonae iugo oritur [sic]* (1). Austronius ignotum Danubii fontem esse scribit: *Danubius penitus caput occultatus in oris . . . / . . .* [Expl.]: *Langobardi* (40). Christianos aetate sua fuisse Procopius non uno in loco est auctor; cum recentiores omnes in Italia suscepisse fidei rudimenta perquam incuriose scripserint.

Editions:
1517, 1519, 1520, 1533, 1534, 1542 (Lyons), 1544, 1546–49, 1548, 1557–58, 1560, 1571, 1582, 1607 (Frankfort), 1608, 1616–17. See Composite Editions.

Biography:
See above, p. 104.

2. Beatus Rhenanus

His first work on Tacitus, prompted by the editing of the *Germania* for the Froben press, was a “commentariolus” on the ancient and modern names of German peoples, published with the edition of the *Germania* by Froben in 1519 and, since the author was not named, attributed erroneously to Henricus Glareanus in later composite editions.

Notes on the *Germania* were subsequently included in Rhenanus’ commentary on all of Tacitus’ works; for the date and circumstances of the composition of that commentary, see above, p. 105.

a. The *Commentariolus* of 1519.

Praefatio (ed. of Basel, 1519). Ioannes Frobenius Zinglio suo salutem dicit. [Inc.]: Cum libellum Publili Cornelii Taciti de moribus et situ Germaniae populorum typis nostris excudere coepissemus, commodum ex amicis nostris quidam commentariolum nobis exhibuit in quo paucis aperitur quorum veterum populorum, qui novi populi sedes hodie teneant. Evidem mihi sic videtur, eos qui priscae illius antiquitatis scriptores dumtaxat legunt, praeteritis iis qui medium antiquitatem scriptis suis complexi sunt, in multis rebus necessario labi. Nam quantas in [i.e., tu] rerum mutationes a morte Iulii Caesaris factas arbitraris? Ut concedere cogamus non tam illius commentariorum, qui certe et fide et stilo summam laudem merentur, quam Spartiani, Vopisci, Trebellii Pollionis, Ammiani Marcellini, Eutropii Procopique lectionem esse necessariam. Quod si rediret ex inferis hodie Caesar, nihil hic propemodum agnosceret; adeo gens genti mixta est, populi partim penitus deleti, partim alio translati et, ut summatim dicam, mutata omnia. Proinde eum commentariolum studiosis usui futurum tibi volui dicare, qui norim te hoc genus deliciis animum oblectare solere, quoties ex altioribus studiis obrepstis fastidium. Hanc eandem rem agunt, ut antiquitati lucem afferant, duo Helvetiarum decora, Henricus Glareanus summus amicus noster et Ioachimus Vadianus, praecipue in commentariis suis in Pomponium Melam, quos doctis omnibus probari magnopere gaudeo. Bene vale.

Commentary. Commentariolus, vetusta Germaniae populorum vocabula paucis explicans, et obiter alia quaedam. [Inc.]: In primis admonendum lectorem putamus, in veterum descriptionibus non ad vivum, quod aiunt, omnia statim

esse exigenda . . . magnopere te senties in historiis adiutum. *Germania omnis* (1). Mirum cuiquam videri possit, quod hic astruit Cornelius, Germaniam videlicet a Galliis Rheno separari, cum tamen ipse fateatur [28] Vangiones, Tribocos, Nemetes haud dubie Germanorum populos ipsam colere Rheni ripam, quin etiam Treviros et Nervios Germanicam originem affectare . . . *Rheticarum Alpium* (1). Ut studiosi iuventur ac melius historicos intelligere possint, opportunum visum est hoc loco referre quae de variis Alpium vocabulis Andreas Alciatus Mediolanensis, vir impense doctus, in annotationibus suis in Tacitum scribit, his quidem verbis . . . *Hellusios* (43). Hellusii videri possint, quos Plinius Hellevioros vocat. Insulares populi sunt. Historiae. Hactenus Germaniae populos utcumque explicuimus una atque altera hora dictantes per lusum, non sribentes. Et animus erat nihil ultra attingere. Sed quando formularius questus fuit non esse sibi satis annotationum, quo pagellas omnes impleret, adiecimus velut auctarium de historiis, quarum Cornelius meminit in hoc libello, pauca quaedam. *Sexcentesi. et XL* (37). De hoc tempore, Tacito Velleius astipulatur sic sribens: Tum Cimbri et Teutoni transcendere Rhenum . . . / . . . [Expl.]: *C. Caesaris* (37). Caligulam intellegit, cuius expeditionem in Germanos stultam, et contra Oceanum magis ridiculam, ne Crassus quidem ille agelastus citra risum legat apud [Suetonium] Tranquillum spectatissimae fidei scriptorem. Commentarioli finis. In epistula Frobenii ad Zinglum versu 14 lege: Nam quantas tu rerum.

Editions:

1519, Basileae (Basel): J. Froben. With an edition of the text of the *Germania*. *Briefwechsel des Beatus Rhenanus*, ed. Adalbert Horawitz and Karl Hartfelder (Leipzig, 1886), 607; Paul Joachimsen, "Tacitus im Deutschen Humanismus," *Neue Jahrbücher für das Altertum, Geschichte und Deutsche Literatur*, XXVII (1911), 708–10; Schweiger, II, 1010; Panzer, VI, 212, 283; NUC. BN; (MH; CtY; CU).

N.d., n.p. (Leipzig?). Joachimsen, "Tacitus im Deutschen Humanismus," 709; Schweiger, II, 1010. BN?; (CtY).

1574 (Basel), 1579. See Composite Editions.

b. The *Castigationes* of 1533.

Ad Lectorem (ed. of Basel, 1533). [Inc.]: Denuo relegi hoc de Germanis opusculum, quod anno 1519 contuleram cum exemplari non

scripto, sed impresso tantum. Id tum communicavit mihi Hieronymus Artolpus medicae rei consultus, et profuit locis non paucis. Addidi rursum quaedam ex annotationibus illis collati quondam codicis, de quibus hic statim admonebitur lector. Nec in aliis sententiam meam celabo. Fuissem autem paulo prolixior, ni iuvenis eruditus Andreas Althamerus hunc libellum propriis commentariolis, ut audio, nuper illustrasset. Ergo observandum hoc in primis, quod quum Tacitus tam exacte Germaniam descriperit Germaniaeque populos, nusquam tamen vel Francorum vel Toringorum facta mentione, verisimile sit in Chaucis Francos, in Suevis olim Toringos latuisse, nec tam insignes tum extitisse quam fuerunt postea. Siquidem fieri non potuit, ut istos ignoraret Tacitus, quem ferunt Belgicam Galliam curasse, et in Germaniis provinciis, hoc est prima et secunda fuisse constat. Id quod ipse de se testatur in hoc opusculo, quum inquit, Vidimus sub divo Vespasiano Velledam diu apud plerosque numinis loco habitam. At in Bructeris habitabat Velleda ad amnem Luppiam. Porro nobiliores tantum populos enumerat Tacitus, ut quum latissime patere Lygiorum nomen scribit in plures civitates diffusum, subdit, Valentissimas nominasse sufficiet. Et alibi inquit, Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgibini et Chasuari cludunt, aliaeque gentes haud perinde memoratae. Sed de his in nostris rerum Germanicarum libellis plura.

Commentary (ed. of Basel, 1533). [Inc.]: *Latos sinus et insularum immensa spatia complectens* (1). Hae insulae et hi sinus Francos nobis dedere et Saxones. Aliasque gentes quasdam quae ex litoralibus et insularibus mediterraneae factae sunt . . . / . . . [Expl.]: *Ut illis ne voto quidem opus esset* (46). Scripsimus, *opus sit*. Nam vetus editio cum qua nostram conferebamus manifeste habebat *ut*. Quid si Tacitus scripsit, *ut illis ne voto quidem opus*. Sed cetera iam fabulosa. Finis.

Editions:

1533, 1534, 1542 (Lyons), 1544, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 114–15.

3. Andreas Althamerus

His *Scholia* on the *Germania* of Tacitus, which may have had their origin in his youthful studies, were sent to the publisher Schumann in

Leipzig in 1521 but withdrawn on the advice of friends; they first appeared in 1529, the year after his *Catechism* and at a time when he was already deeply involved in the Lutheran movement. The *Scholia* were expanded and revised into *Commentaria*, which were published in 1536, to supplant the badly printed earlier version.

a. The *Scholia* of 1529

Poem (ed. of Nuremberg, 1529). Eobanus Hessus Lectori. [Inc.]:

Qui nova Teutonidos famae studiose requiris
Hic veteris patriae iam nova facta vides.
Cur nova, mille retro Tacitus quae scripsit ab
annis?
Quod splendore novo scripta vetusta
nitent.
Hic patriae agnosces mutata vocabula
linguae
Mores, ingenium, res, loca, regna, situs.
Althamere, tibi debet Germania quicquid
De prisco Taciti tempore lucis habet.
Perlege, Germane, nova facta Encomia
famae
Quae sua tam fructus, quam bona floris
habent.

Dedication. Illustrissimo principi ac domino Georgio Marchioni Brandenburgensi, Stettensi, Pomeraniae, Cassuborum, Vandalorum atque Slesiae Ratibariae et Iegersdorff etc. Duci, Burggravio Norimbergensi et Principi Rugorum, domino suo omnium clementissimo, felicitatem. [Inc.]: Aegyptium quendam sacerdotem, memoriae proditum est, magnanime princeps et illustrissime heros, convenisse Solonem Salaminium philosophum, quem Graecia in sapientum numerat albo, [et] dixisse ei: O Solon Solon, vos Graeci semper pueri estis, nec quisquam e Graecia senex. Solone ad inauditam vocem stupente ac perquirente quid sibi hoc sermone vellet Memphiticus vates, Quoniam nulla est (respondit) vobis Achivis cana doctrina, nulla priscarum rerum notitia, nulla vetustatis commemoratio, ut qui res solummodo nuper et sub manibus gestas aut recenter monumentis traditas celebretis. Quo fit ut sitis pueri mentibus omnes et nulla rerum anteactarum cognitione imbuti, rudes ac praeteritorum ignari. Si ausus fuit istaec de Graecis pronuntiare Aegyptius senex, qui tamen primordia sua ab aquarum inundatione et Deucalionis diluvio velut ab ovo (ut dicitur) repetere noverant, qui civitatum suarum

iacta fundamenta ac populorum ducumque egregia facinora tam diserte calluerunt, ut in cenis et ad epulas deorum decantarent, et qui historiarum suarum seriem longissime deductam non solum litteris et poematis verum etiam picturis expresserunt, tam multiplici tamen rerum anteactarum cognitione non satisfecerant seni Aegyptio Graeciae habitatores, quin ipsos rudes ac pueros pronuntiaret, nempe quod minus quam par erat vetustates patriae et gentis initia tenerent, quid putas, magnanime heros, de Teutonibus pronuntiaturum Memphiticum senem? qui vix ab hesterno die factas historias recensere novimus, et nec a vetustate et primordiis, Graecorum instar, paucissimi adeo sunt in populosissima natione Germanorum, qui veterum atque adeo maiorum nostrorum incunabula (religionem, ritus, studia, mores, insignia facta) noverint; ut taceam de gentis origine, populis et sedium transmutatione. Quotusquisque enim est, qui a Tuiscone aut ab eius filio Manno Germanicae gentis conditore originem referre sciatur? Quotus est, qui conditarum civitatum initia, qui patrum insignia facta, maiorum stemmata, avorum virtutes et suae nationis ab origine percensere queat? Quotus est, qui memoria teneat, quis Christianae fidei semina primus in regione nostra iecerit, et quibus incrementis adoleverit orthodoxa religio? Septies pueros proclamaret Germanos Aegyptius ille vates, ut qui ne tantillum de suis progenitoribus, patriae institutis, regionum situ memorare novissent. Platonis certe fuit sententia: neminem sibi soli natum sed ortus nostri partem patriam vindicare, partem parentes, partem amicos. Ideo debebant, qui ante nos fuerunt, Germaniam celebrasse suis scriptis et eorum historias ad posteros misisse. Deberent et ii, qui nunc superstites sunt litterarum panoplia instructi, Germaniam a situ et obscuritate vindicare, veteres Germanorum historias pro Liviana, patriae antiquitates, situm, mores pro poeticis fabulis tractare. Verum nemo hic gratus est patriae, nemo colit parentes, nemo celebrat maiores, nemo antiquitatis studio adficitur, et historiae praesentium temporum, heu dolor, per negligentiam et contemptum aspernantur et interibunt; pereunt litterae et litterarum amor. Intermoriuntur rursus Germanorum sacra studia et praeclara facta. Scribunt quidam insanos amores, alii ridiculas nugas et inutiles libellos; sola historia neglegitur. Fuit sane tempus, quando bonarum litterarum docti habebant primas in aulis regum. Erant principibus histo-

rici, oratores atque poetae; pro iis nunc habent aulae ducum histriones, parasitos et helluones, barathra inexplebilia, quasi principi piaculum sit disciplinarum cognitio aut doctorum conversatio, et satis sit principem habere instructam aulam, pulchris equis, numeroso milite atque satellite, et gynaeceo nobilibus matronis, etiam si absit prudentia virtutisque cognitio. Certe nec multae divitiae nec munitae arces prosunt, si absit prudentia et ratio. Deberent et nostri principes suos habere historiographos, rhetores, poetas et in primis cordatos theologos, et aliquando felicius, rectius ac prudentius administrarent domi militaeque, et maneret posteris imitandi exemplar. Nunc cum negliguntur docti, et principes plus otio atque inertiae quam recte gubernandi officio incumbunt, futurum est ut barbaries regnatura sit vicissim et Germanorum laudes Lethaeo flumine submergantur. Docti et prudentes principes certe tuo exemplo, Germane princeps, alunt doctos prudentesque viros. Ignavis ignavi placent. Penes priscos Germanos fuerunt edepol fortis et magnanimi viri, qui natura videbantur ad fortia facta et egregias virtutes prognati, ast nemo illos celebravit, cum litterae flaccescerent. Superessent exempla imitatu et lectu dignissima, si non defuissent maiores nostris qui scriberent. Et quid dicam? Germanorum veterum nemo fuit, qui priscos situs, mores, incunabula gentis nostrae posteritati commendaverit, aut pietatis exordium. Habuerunt Graeci Atticos suos buccinatores, Romani latiorum facinorum praecones; et quis demum fuit, qui suam patriam non sit pulchra commendatione persecutus? Nescio quo fato contigerit, ut nemo Germanus Germaniae vetustates celebraverit. Suppresserunt famam et nobilitatem nostram Graeci et Romani scriptores, suos in astra evehentes, principibusque blandientes nostra paeonia obscurarunt. Quis enim eruditorum non nescit quam tenuiter laudum Germanicarum commendatio ab exteris historicis facta sit? Ipsa clara invictaque veritas aliquando extorsit eulogium Teutonicarum virtutum, invitit nonnumquam auctoribus. Ideoque accedit ad gentis Germanicae commendationem quod pluris celebrati simus ab extraneis et iis in plurimum adversariis, qui barbarorum nobis notam inusserunt, quam a nostratis, ne quis vanam adulacionem et mendacia suspicetur. Plinium Secundum viginti libros bellorum quae cum Romanis gessit Germania collegisse tradunt (sic etenim a Cornelio Tacito libro primo historiae

[*Annales I, 69*] Plinius Germanorum bellorum scriptor appellatur), quos si non temporum incuria amisissent priora saecula, plus lucis et dignitatis haberet Germania. Dolui non semel propter amissos codices et patriae obscuritatem. Verum nemo dolori medetur. Optavi aliquoties Germaniae aliquem vel Livium vel Ciceronem, qui celebraret avos proavosque et universam nationem a stirpibus imis, sed frustra. Solum Tacitum extare video, qui non sinistre nos celebravit; vetustum auctorem, attamen disertissimum, Romanum quidem equitem, sed Germanis conversatum. Belgicae enim Galliae, quae hodie magna ex parte Germaniae accessit, rationes procurans evidentem notitiam Germanorum accepit ex iis, qui Rhenum fluvium accolebant; et admiratus gentis Teutonicae fortitudinem, infractum robur, summam constantiam et praeclarissimas virtutes, arripuit ansam scribendi de Germanorum situ, moribus, de gentis exordio, auctu, de studiis, religione atque iustitia. Vixit autem sub Vespasiano, Tito, Domitiano, Nerva, Traiano, Romanis imperatoribus, tam gratus P. Annio Tacito Caesari, velut scribit Flavius Vopiscus, ut publico edicto curaverit eius libros singulis annis decies describi et in omnibus bibliothecis reponi, ne aliquo umquam tempore deperirent eius monumenta. Nec tamen potuit summa imperatoris cura toties descriptam historiam integrum conservare: mutilata est historia Augusta, quam ab ipso Augusto Caesare usque ad Traianum imperatorem scripsit. Suspicio et hunc libellum ob multas hiantes sententias incuria vetustatis mancum in nostras manus venisse. Quintilianus libro decimo Institutionum Oratoriarum Tacitum virum saeculorum memoria dignum censet. Hunc, inquam, libellum festivum raraque eruditione respersum, non admodum frequentem in Germanorum manibus velut comperi, interpretari coepi, gentes explicare, situm, ritus, mores enarrare, collato diligentissime Cornelio cum Berosi, Caesaris, Plinii, Melae, Strabonis, Solini, Ptolemaei, Flori, Vellei, Suetonii aliorumque quos secutus sum scriptis, ut patriae altrici nostrae pensum persolverem gratitudinemque testarer. Quem Tacitum tibi, magnanime princeps, dedico multis nominibus: primum quia honorem ex Dei Optimi Maximi praecepto Tuae Celsitudini debeo—princeps enim dominusque meus es, longe omnium dexterimus; cui igitur potiore iure haec munuscula offerrem quam tibi?—deinde quia Germanus es monarca, in

media Germania natus, et non postremus Teutonicae gentis, quae hic celebratur, princeps; praeterea quia Musas te impense colere intellego, dum praecipuum studium in promovendis litteris scholisque et accersendis doctis hominibus, quibus nunc floret Marchia Brandenburgensis, video et admiror; postremo quod a tua clementia alor, et gratitudinem modis omnibus referre debo. Exigebat hoc idem humanissimus vir Georgius Vogler, quo Tua Celsitudo a secretis utitur obsequentissimo, vir multis saeculis celebrandus ob propensum eius animum promovenda pietatis studiorumque erigendorum, alter Maecenas summusque meus patronus. Sunt praeterea innumerae animi corporisque in te dotes, quae pellexerunt me dedicandi Tuae Celsitudini Tacitum: rara illa in principibus virtus, pietatis amor, et Christianae religionis assertio, multiplex dexteritas, insignis fortitudo animique constantia. Adde etiam modestiam, comitatem, stirpis nobilitatem maiorumque stemmata. Quis enim est, qui non agnoscat celeberrimam Marchionum Brandenburgium familiam? Quis Othonum, Albrechtorum, Friderichorum, maiorum tuorum, praestantissimas virtutes non admiratur? Casimiri fratri bellicam fortitudinem tremuit tota Germania: Albrechtum, Friderichum, Gulielmum, Ioannem Albrechtum, Germanos fratres, ob multiplices ingenii dotes et corporum proceritatem, nemo non suspicit; felicem parentem tuum Friderichum, venerandae aetatis principem, qui ex nobilissima coniuge Sophia, Poloniae regis filia, tot clarissimos genuit heroes—beatum, inquam, genitorem tam magnifica subole fecundum, decem filiis septemque filiabus, e quibus aliquot e vita excidentes ad Elysium transmigraverunt campum, reliqui supersunt incolumes, dii faxint felicissime diutissimeque. Audiet posterorum aetas nos habuisse in te veri principis exemplar. Accipe igitur, illustrissime princeps, pro tuo candore nostra scholia in Cornelii Taciti de Germanorum populis, situ moribusque libellum, hilari fronte benevolentique animo tuae clementiae consecrata. Quae si videro probari Tuae Celsitudini, dabo operam ut aliquando sacra-tiora dem. Vale felicissime, Deus Optimus Maximus Tuam Celsitudinem conservet in saecula, Amen. Onoltzbachii XIII. August, Anno a partu salutifero M. D. XXIX. Tuae Celsitudini de-ditissimus Andreas Althamer Brenzius.

Commentary. [Inc.]: *Germania omnis a Gallo... quos bellum aperuit* (1, 1). Veterem Ger-

maniae situm et angustioris terrae quam nunc est limites a principio describit Tacitus, non eius quae multorum populorum accessione postmodum facta est amplissima . . . / . . . [Expl.]: *Caetera iam fabulosa . . . in medium relinquam* (46, 4). Occidentales, inquit, litus Balthei maris Norvegi occupant, apud septentrionem semi-feros homines esse tradunt, cum quibus nullum linguae commercium navigantes habent; signis tantum et nutibus commutare merces feruntur.

Ad lectorem epilogus. [Inc.]: Habes, candidissime lector, scholia nostra in Cornelium Tacitum, gravissimum auctorem modisque omnibus dignum quem frequenter legas, propter stili elegantiam et patriae luculentissimam descriptionem, quibus declarasse tibi volo amorem meum erga Germaniam, communem nostram patriam. Patriae eamque sinceriter amantibus gratificatum esto. At si tuo stomacho non sapuerint universa, lector, affectum tamen probabis et candidum pectus quo ista dedimus, ut ruinam illam, vetustate (rerum omnium consumptrice) Germaniae vel exterorum scriptorum obfuscatione vel maiorum nostrorum negligenta illatam, restitueremus laceramque ratem nostro labore utcumque resanaremus. Aequior itaque iudex eris, si nonnumquam aberrasse tibi videor. Quis enim in tanta rerum mutatione, quantam tulit Germania, non labatur semel?—cum maxima pars Teutonicorum nominum interierit, populi excisi nec ullum post se vestigium reliquerunt, auctores variantes, et, quod omnium maxime hanc cladem advexit, veterum Germanorum ignorantia in rebus patrum—quis igitur in tanta rerum caligine, ubi magna pars coniecturis pendet, non caecutiat aliquando? Pro viribus tamen conatus sum, ne tota aberrarem via et scopum quam possem proprius attingerem aut quam verisimillimis uterer argumentis ac coniecturis; hoc meum fuit studium. Verum si id non ubique praestitimus, certe in magnis voluisse sat est. Perarduus labor est Germaniam tam profunda caligine, qua submersa fuit, eruere genuinaeque faciei restituere. Non admodum multi hoc idem ante nos temptaverunt. Beatus Rhenanus, fidelissimus in restituendis auctoribus homo, multum lucis adhibuit Cornelio; cui debemus plurimum omnes Germani et litterarum candidati; huius adnotatiunculis multum adiutum me ingenue profiteor, nec volui sua fraudari laude, cuius testimonio non semel usus sum. Si vero non sunt a nobis exactissime tractata singula, aut veniam dabis, lector, aut me-

liora dabis, e meis occasionem arripiens sublimiora tradendi. Atque utinam sic me audiat, qui tantum ridet mea scholia, et exactiora det. Qui enim aliorum labores calumniari audet temere, meliora substituat, quae calumniis non paudent, dignum est. Nam si ego vellem aliorum lucubrationes explodere, saniora traderem aut rictum contraherem. Sic faciant et mei calumniatores; reiiciant sane mea, non stomachabor; modo ipsi rectiora reddiderint. Nam si praeter scommata nihil attulerint, impudentes sycophantas esse permittemus perpetuo. Eruntque nostra scholia tamdiu Germanis usui et bona, donec quispiam mastigarum tam elaborata deridit, quae nostra iure exsibent. Vale, Germane lector, et commode iis fruere.

Editions:

1529, Norimbergae (Nuremberg): Typis excudebat Fridericus Peypus, impensis providi viri Leonardi de Aich. Schweiger, II, 1010; Adams T-47; *Index Aureliensis*, A/3*103.925, p. 399; NUC Suppl. s.v. Althamer. BL; BN (CtY; WU; PU; OU).

1574 (Basel). See Composite Editions.

b. The *Commentaria* of 1536

Praefatio (ed. of Nuremberg, 1536). Illusterrimis atque amplissimis principibus domino Georgio et domino Albrechto ex fratre eius nepoti, Marchionibus Brandenburgensibus Stetinensibus, Pomeraniae, Cassuborum, Sclavorum atque Silesiae Ducibus, Burggraviis Norimbergensibus et Principibus Rugorum etc. dominis suis clementissimis salutem. [Inc.]: Verissimum esse re ipsa experior, ornatissimi principes, quod eminentissimi poetae prodiderunt, sua quemque trahi voluptate: mille hominum species et rerum discolorem usum, velle suum cuique esse, nec uno toto vivi; et naturam licet furca expellas, tamen usque recurrere. Sive enim hoc natura accidat, sive aliqua consuetudine, quae altera natura censemur, videmus quemque suo duci studio nec idem omnibus arridere nec iisdem omnes ex aequo delectari. Hic enim mulieres deperit, ille divitias amat, alter honores sectatur; hic equos, ille litteras diligit. Et inter litterarum alumnos aliud disciplinae genus amplectitur ac prae ceteris probat foyetque. Non unus est in omnibus affectus: diversa sunt hominum ingenia, varia iudicia. Hic sacrosanctam Theologiam, cuius studium omnibus Christianis commune debet esse, Musicam ille, Philosophiam alter aut

Mathematicam, Medicinam, Iurisperitiam vel Poeticam, alii alia probant; quisque suum privatum habet studium, cui est addictior et a teneris consuevit. Ego autem a primis annis historias maxime patrias Germaniae nostrae semper amavi ac reverenter colui, et aliquoties optavi Germaniae Encomiasten, qui maiorum nostrorum cunabula, ritus, heroica facta, sedium transmutationes totamque Germaniam iusto volume celebraret. Nec hodie possum easdem historias, dulcissimum studium, odisse aut repudiare. Adeo difficulter homo patitur sibi excutere quicquid impensis adamaverit et quibus a teneris assueverit. Nam quoties per occasionem licet, ad intermissa atque adamata studia recurro, in his me oblecto, multasque perniciosas molestias aut, ut Physici dicunt, melancholias expello. Dum itaque alii per florida Tempe recreandi animi gratia expatiantur vel in hortis, agris, saltibus, lucis, vallibus solacium aut dulce amicorum colloquium querunt, ego fatigatus lectione rerum theologicarum, recreare paulisper animum cupiens, ad historiarum, annalium, chronicorum et chorographorum lectionem digredior, ac rursum hunc Cornelii Taciti libellum in manus recipio (nullus namque veterum scriptorum, quorum libri exstant, disertius Germanorum res est prosecutus) investigans nostrae gentis aborigines, qui veterum cultorum sedes nunc novi habitatores occupent, ubi quae-dam priscorum vocabulorum vestigia remanserint, quibus locis praeclera facinora edita sint, novaque ad texo commentaria, ut tantudem veteri et insito meo erga Germaniam amori satisfaciam ipsamque patriam nostram, quae unicuique carissima, et pro cuius gloria nihil non audere debet, pro ingeniali mei mediocritate illustrarem—adeo adamata numquam vel difficulter relinquuntur, et diu assueta et usurpata aegre deseruntur—postremo ut alios quoque ad idem studium, quod per paucorum est hominum, meo exemplo excitarem. Dum vero diligenter circumspicio quibus potissimum nostra haec commentaria dedicarem, nemini iustius offerenda visum est, quam his sub quorum dictione ac patrocinio istaec elucubraverim, quorum liberalitate atque beneficio alar, et quos meum munus benevolenti animo accepturos non ambigam. Ingratus enim dici possem, si vobis praeteritis hanc futuram consecrassem aliis. Debetis igitur, optimi principes, eo benevolentiores suscipere, quo libertius ego vos vestramque familiam lucubrationibus meis orno: nam non

poenitenda est in his familiae vestrae commendatio, avorum, fratum, patruorum ac propinquorum; nec huius libri vos poenitere debet, non enim fabulosa Germanorum primordia nec aniles nugas, excogitatas historias, quas somnia et fabellas potius dixero, quae cum molestiam adferant, tum dedecus inurant, obtrudo; sed Germaniae nostrae communis patriae et dulcissimae altricis descriptionem, situm, limites, fertilitatem, populos, urbes, vicos, nemora, fluvios, montes; priscorum cultorum originem, vocabula, mores, studia, religionem; mutatos deinde colonos novosque habitatores. In quibus amoenum erit nonnumquam versari et oblectare animum. Germani estis et principes Germaniae; Germanicas res novisse addecet, quarum hic compendium exhibemus. Et non tam nostrae recentioris Germaniae notitiam habere convenit, sed et vetustioris: quibus maioribus orti sunt Teutones, quanta virtute, potentia, laude et dignitate semper enituerint Germani; qua fortitudine hostes, maxime Romanos rerum dominos gentemque togatam, presserint, suos limites tutati posterius promoverint regnumque stabilierint. Nulla umquam gens Germanos fide et fortitudine praecelluit, nulla umquam tam invicta permanxit, nulla suos fines tam late ampliavit fortissimorumque populorum cervicem tanta fortitudine fregit. Haec ignorasse proprium piaculum est. Praeterea quae fuit umquam gens, quae suae patriae affectu ac amore non rapiatur? Romani suarum rerum tantum studiosi fuerunt, ut nemo maiorem impensam ac operam illustrandae patriae contulerit. Nec Graeci suas historias neglexerunt, multo minus Hebraei. Et quid nos Germani adeo habemus praeter peregrinas historias? Iniquum est nos foris in alienis historiis videre, domi in Germanicis rebus caecutire; Latiales historias novisse, patrias ignorasse. Pudor est nos negligere res Germanorum et tacendo pati easdem intercidere, quas facili opera possemus conservare. Maiores et temporis iniquitatem accusamus, quod nulla sufficientia anteactae vitae monumenta reliquerint; sed cum nos in tam felicia saecula inciderimus, multo plus culpabit nos posteritas, quod sinamus oscitantia (ne dicam socordia) nostra patrias res interire, quae diligenti inquisitione ac opera possemus conservare. Quae, malum, ingrat(ito)udo nos manet? Itaque ego ab hac posterorum accusatione abesse cupiens patriaeque gratus esse, cui bonam vitae nostrae partem (iuxta Philosophorum senten-

tiam) debemus, haec denuo conscripsi commentaria, et id feci quod potui; si tantudem alii praestiterint, non poterit nos negligentiae nec ingratitudinis culpare posteritas. Ipsa denique raritas studii huius commendare debet meam diligentiam. Precor igitur amplitudinem vestram, magnanimi principes Georgi et Albrechte, haec mea commentaria Germaniae laeto vultu amplecti, et si quando vacat legere dignemini, nihil morantes quorundam iniquas cavillationes, haec mea studia amarulenta dicacitate non modo extenuantes, sed penitus damnantes, quasi nulli theologo, nulli Christiano liceat profanas tractare litteras. Servilis autem ingenii est tantum carpere ac ridere aliena studia; vel, ut Dei filius inquit, in alieno oculo cernere festucam, in suo nec trabem observare. Hoc tamen vitii inest admodum multis hominibus, et maior est turba Momorum, Suffenorum, Meriorum, Zoilorum, mastigiarum et similium sycophantarum; pauci autem sunt Ioves et candidi alienorum operum iudices. Suum cuique placet. Vos, amplissimi principes, quibus candor placet, sycophantis illis neglectis haec nostra, quae in patriae amorem et gratiam concessimus, benevole suscipite et legite, meque deinceps pro vestra mansuetudine quoque commendatum habete; quos ego supremo Patri commendo. Valete felicissime. Onoltzbachii Mense Decembri sub natalibus Christi, vestrae clementiae deditissimus Andreas Althamer.

[There follow the poem of Eobanus Hessus from the title page of the 1529 Scholia and one of Vincentius Opopoeus:

Plures sollicitat qua crevit origine Roma,
Unde sui vires auxerit imperii
 . . . / . . . (line 33)
Temporibus confer praesentia tempora
 priscis,
 Dic utram patriam lector habere velis.

After a double index of Latin and German words and an errata list, there follows a poem of Thomas Venator:

Est qui puniceos Aurorae accessit ad ortus,
 Magno labore scilicet.
 . . . / . . . (line 17)
Quamvis exemplo prodit se patria virtus
 Multo magis quam litteris.]

Commentary. [Inc.]: Germania omnis a Gallo . . . quos bellum aperuit (I, I). Principio explicandum puto, quomodo Cornelio Tacito

Germania nota fuerit, ut absolutam germanamque eius descriptionem tradere potuerit, cum non Germanus, sed homo Romanus fuerit . . . / . . . *Cetera iam fabulosa . . . in medium relinquam* (46, 4) . . . [Expl.]: Multo plura de illis Iacobus Ziegler in sua Schondia [sic], quae Tacito, Romanis ac Graecis incognita et fabulosa fuerunt. Placuit namque Graecis fabulandi licentiam in remotissima quaeque retorquere. Longinquitas enim non facile redargui potest, ut Strabo libro secundo scripsit.

Epilogue to the Reader [Inc.]: Haec sunt, Germane lector, quae iterum in hunc Taciti libellum ad Germaniae illustrationem atque laudem annotavi tibique communico; nam sex anni sunt quando primum scholia in hunc Cornelii libellum extrusi, quae adeo corrupte, inemendate ac mendose imperitus librarius excusserat [sic], ut nihil aequa puduerit atque emissorum scholiorum, et si ulla mea opera potuisse, actutum perdissem, ne sub ullius eruditii conspectum venissent. Quae potissimum causa fuit, cur ad nova atque prolixiora commentaria manum admoverim, ut priora scholia penitus supprimerem. Accessit singularis quidam patriae amor, genius atque zelus rerum Germanicarum, qui sese ab eo tempore, quo bonarum litterarum dulcedinem degustatam sensi, exercuit; quod neverunt ii qui ante decem et septem annos mea studia inspexerunt. Urgente igitur me vetere Germaniae desiderio, rursum ad historiarum lectionem digredior, quantum per magna quibus alias distineor negotia, ecclesiastico ministerio addictus, permittebatur, hoc maxime nomine: ut carissimam multoque iucundissimam patriam illustrarem, antiquitates producerem, veteres illius habitatores explicarem, Germanorum insignia facta atque virtutem ostenderem postrosque ad imitandum invitarem; simul ut his commentariis excitarem studiosos et ansam praebberem aliis similia audendi; et sicubi ego lapsus ab scopo aberravi, ut haud dubie multa me fugerunt, ipsi explicit, addant, nostra castigent et, si dignentur, quoque illustrent. Non enim totam peragravi Germaniam, id quod admodum huic operi profuisset; sed tantum autores, quos habere potui quosque passim citavi, excussi et quae videbantur nostro instituto accommoda observavi atque huc contuli. Quae loca ipse perlustravi, diligentius enarravi, ut antiquitati lucem adferrem. Commendo igitur mea Commentaria peritis Germaniae, ut grata mente excipient meque in hoc stadio currentem sequan-

tur aut adiuvent; quisque suae patriae vetustates, prisca monumenta, veteres cultores et memorabilia facta exploret, eruta in lucem proferat, meo et aliorum quorundam exemplo, aut saltem iis, quibus hoc studium curae est, communicet. Navant enim eandem operam, ut historiis Germanicis et antiquitati lucem adferant, qui adhuc superstites sunt Beatus Rhenanus, Conradus Peutinger, Iacobus Spiegel, Ioannes Huttichius, Sebastianus Munsterus, Ioachimus Vadianus, Gerhardus Noviomagus, Petrus Appianus, Hieronymus Gebuylerus, Ioannes Schonerus, Ioannes Carion, et alii quorum nomina nondum teneo. Et forsitan hic noster conatus etiam posteros excitabit; unde mihi laudi ducam, si meo exemplo si non adiuvero, saltem excitavero alios ad celebrandam Germaniam. Nam si singularum gentium nationumque Germaniae erudit in hoc incumbarent, ut suae gentis originem, auctum, antiquas historias eruerent, daremus eam Germaniae descriptionem, qualem suae terrae nec Graeci nec Latini dedissent. Quaerant igitur Saxones suae gentis incunabula, historias, veteres terrae cultores et quoties illos mutarit. Idem faciant Marchiae habitatores, Pomerani, Prussii, Silesii, Moravi, Bohemi, Lusatii, Misnii, Voitlandi, Toringi, Franci, Suevi, Elsatae, Rheni accolae, Hessi, Vuestuali, Geldrii, Hollandi, Frisia, Holsatae ac alii Germanorum populi. Vide num ea ratione non simus lucem vetustati, historiis et patriae datur? Tradant nobis Rheti et Helvetii Rheni fontem cum suis adiacentibus vetustis locis et monumentis. Sequantur Rheni accolae Rauraci, Tribochi, Nemetes, Vandiones, Ubii, Batavi, et describant cursum amnis, ubi aliquando Romani aut alii populi castra monumentaque fixerint; quid magnificum in suis sedibus ad huius fluminis ripam dextram aut sinistram gestum sit; ut integrum Rheni alveum, fluxum, fontem et ostia habeamus. Depingant nobis Suevi, Alemanni, Boii, Norici, Pannones Danubium, ubi per ipsorum regiones graditur, cum vicinis agris, vetustis Romanorum praesiidiis novisque urbibus, castris ac gentibus. Bohemi, Lusatii, Misnii, Marchiani, Saxones Albim cum adiacentibus locis et adcurrentibus fluviis tradant, et quicquid vetustarum rerum invenerint; Amisiam et Lupiam Vuestuali Frisiique; Visurgim Hessi ac Vuestuali[;] Oderam, Suevum, Vistulam ipsorum accolae Silesii, Marchiani, Pomerani, Prussii et Poloni; Moeenum Franci. Dent eruditii quisque suae patriae amnes; nam puto in fluviorum descriptione nos

plurimum illustratos Germaniam. Sunt enim amnes plerumque discriminatores dicionum, provinciarum, populorum, dioecesum, praefectorum et agrorum limites; multa proelia prope commissa sunt, hostes victi aut vincti. Multa adiacent vetusta ac novitia munimenta, urbes vicique. Quemadmodum ego Rheni, Danubii, Moeni Albisque descriptionem his commentariis paucis et imperfectius deliniavi, sed quibus me aliis materiam administrasse volo, quae hic extremis digitulis attigimus et ceu progymnasma quoddam exhibuimus, alii absolvant et perfectius tradant. Haec interim grataanter recipient Germani, quae non sine magnis sudoribus congesimus. Si posthac aliquid mihi ab eruditis communicatum fuerit ad huius libelli aut Germaniae illustrationem, quae hisce commentariis adicienda essent, seorsim ac privatim curabo excudi et apponi; quomodo aliquot periti ante me appendicem suis lucubrationibus adiecerunt. Si denique lectores candidi observaverint quaepiam non satis dilucide tradita, aut ubi penitus ab scopo aberraverim, ipsi explicit aut saltem ad me perscribant ad illustrationem Germaniae nostrae; ut deinceps quisque domi suae totam Germaniam oculis suis velut in speculo queat perlustrare. His vale, optime lector, et nostris tamdiu utere, donec meliora fuerint oblata.

[There follow three poems:

Ioannis Bohemi Aubensis Epigramma ad And. Althamerum amicum dulcissimum.

Descripsit Tacito Germanas doctius oras
... / ... (line 6)

Tu quia declaras, hic quia scripsit opus.

In Cor. Taciti Germaniam ab Andrea Althamero illustratam, Epigramma Ioannis Hornburgii.

Primus ab aerumnis Alcidae et fortibus armis
... / ... (line 18)

Laudabitque suus pulcher utrumque labor.

Ioannes Serranus Campodunensis Lectori.
Mos fuit antiquis scriptoribus atque Poetis
... / ... (line 22)

Huc ades, Hunc librum non sine fruge leges.]

Editions:

1536, Norimbergae (Nuremberg): apud Iohannem Petreum. Schweiger, II, 1010; C. Beau lieu, *Catalogue de la réserve XVIe siècle . . . de la Bibliothèque de l'Université de Paris*, 2 vols. (Paris, 1920–23), no. 979; Adams T-48; Index Aureliensis A/3*103.938 p. 400; NUC s.

v. Althamer. BL; BN; Strasbourg BNU; (MH; PU; CtY).

1580. See Composite Editions.

1609, Ambergae (Amberg): Michael Forster. Contains a preface by Forster. Schweiger, II, 1011; NUC Suppl. s. v. Althamer. BL; BN; (NcU; CtY).

*1617, Frankfort: sumptibus Chrp. Vetteri. Schweiger, II, 1011. BL; BN.

Biography:

Andreas Althamerus (Althamer; also Brentzius, Gundelfingius, Palaeosphyra), the German reformer and humanist, was born in Brenz (in Württemberg) ca. 1500, and died at Ansbach ca. 1539. He studied at Augsburg with Johannes Foeniseca (Mader) and Johannes Pinicianus (Kening), in Leipzig 1516–18 and 1520–21, and at Tübingen in 1518 (receiving the B.A. in September). He then taught briefly at Halle and Reutlingen and, after entering the priesthood, was Privatvikar in Schwäbisch-Gmünd (1524–25) until driven out because of his evangelical preaching and his marriage. In 1525 he studied theology at Wittenberg, then served as pastor at Eltersdorf (near Erlangen) in 1527, as Diakonus at St. Sebald's in Nuremberg for a short time in 1528, and from then on in Ansbach. An influential figure in the Reformation, he published in 1528 the first Catechism, and his involvement in the movement prevented him from bringing to fulfillment the antiquarian projects of his youth. The exception was the expansion of his Tacitus scholia into a commentary.

Works: *Ein Sermo von dem ehelichen Stand dass er auch den Priestern frei sei; Anzeigung, warum Gott die Welt so lang habe lassen irren; Von dem hochwürdigen Sacrament des Leibs und Bluts; Dass unser Christus Jesus wahrer Gott sei Zeugniss; Von der Erbsünde, dass seien der Christen Kinder gleich als wohl verdammt als der Heiden; Diallage, hoc est conciliatio locorum scripturae; Diallage, das ist Vereinigung der streitigen Sprüche; Catechismus; Sylva bibliorum nominum; Ein Predigt von dem Teufel; Epistola ad Conradum Som, qua brevibus respondet quatenus proposit corporalis Christi praesentia in mensa domini; De Sueviae laudibus epistola; Historia monasterii Etalensis..*

He edited Johann Reuchlin, *Sergius vel Capitis caput*, and he edited and annotated the Epistles of John and James in German, and Tacitus.

Bibliography: Neue Deutsche Biographie, I (1953), 219 (K. Schornbaum); Karl Schottenloher, *Bibliographie zur deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung 1517–1585*, 2d ed., I, 379–90, VII, 52387–88; Matthias Simon, *Nürnbergisches Pfarrerbuch: Die evangelisch-lutherische Geistlichkeit der Reichsstadt Nürnberg und ihres Gebietes 1524–1806*, Einzelarbeiten aus der Kirchengeschichte Bayerns, 41 (Nuremberg, 1965), 9.

Theodor von Kolde, *Andreas Althamer der Humanist und Reformator in Brandenburg-Ansbach: Mit einem Neudruck seines Katechismus von 1528 und archivalischen Beilagen* (Erlangen, 1895); Joseph Zeller, "Andreas Althamer als Altertumsforscher," *Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte*, n.f., XIX (1910), 428–46.

4. Philippus Melanchthon

Melanchthon's concern was to make the *Germania* of Tacitus more widely read in hopes of wakening a sense of the past of the German nation, and to this end he had it published with a commentary on the proper names, linking those names with the ones in current use; some notes go beyond this to more substantive commentary. First published, with Hutten's *Arminius*, in 1538 with a dedication to Joachim Schlick, it was reprinted near the end of his life with the same dedicatory epistle but addressed to David Ugnad.

Praefatio (ed. of Wittenberg, 1538). Illustri et generoso adolescenti, Ioachimo Schlik, Comiti in Bassan S. D. [Inc.]: Divinitus omnium hominum pectoribus mirificus quidam patriae amor insitus est, credo, ut exstimularemur ad defensionem illarum maximarum rerum, quas patria continet: religionis, legum, disciplinae; immo vero, ut admoneremur, etiam illam caelestem sedem, unde animorum origo est, amandam et appetendam esse. Nemo igitur tam ferreo est animo, quem non cupiditas aliqua teneat cognoscendi antiquitatem patriae, et quasi picturam veterem, sicut videre iuvat illa tecta, quae nascentes primum exceperunt. Recudimus igitur hos libellos ut nostris adolescentibus veteris Germaniae imaginem aliquam proponeremus, ad quam contemplandam, si eos, ut spero, patriae amor accendet, proderit hic libellus et moribus eorum et studiis. Nam et verba altius insidunt in animos, commendata rerum dulcedine, et honesta exempla maiorum, qualia hic quae-

dam recensentur, acerrimos addunt stimulos generosis naturis. Etsi enim aliqua fortassis fatali causa naturae nostrorum hominum aliqua ex parte degenerarunt, et disciplina non laxata tantum, sed paene omnino dissoluta est, tamen bona ingenia exsuscitanda sunt et ad virtutem et maiorum exempla revocanda. Fuit haec natio servitutis impatiens, inimica crudelitati, libidinibus, tyrannidi. Quo magis nunc pudeat, si non annitemur depellere omni ope Turcos et alias barbaras nationes, quae delere nomen Christi et piam doctrinam, et expromere suam saevitiam et libidines in Germania conantur. An non sunt hae satis magnae causae, cur fortes viri arma induant? An maiores nostros in tanto pubblico discrimine cessaturos fuisse putemus? Sed non solum armorum et militiae decus mirentur adolescentes, cum ista legent. Magna laus et illa fuit maiorum nostrorum, et paene peculiaris huic nationi, quod rarissima fuerunt adulteria, quod mores iuventutis castissimi fuerunt, qua in re utinam maiori cura ac diligentia illam veterem disciplinam imitaremur. Excerptant igitur sibi adolescentes honesta exempla et secum cogitent, ista legentes, se tamquam voce parentum suorum admoneri, et ad colendam virtutem invitari. Etiamsi illam heroicam vim animorum infirmitas huius aetatis non refert, auctoritate tamen et monitis maiorum moveamur, et ad recte faciendum excitemur, quibus Deus obtemperare nos iussit. Multum enim etiam in mediocribus ingeniis ad virtutem flectendis proficiant institutio, diligentia, disciplina. Porro ut facilius posset intelligi hic libellus, veteres appellationes regionum quarundam et Germaniae partium interpretatus sum, etsi ubique prorsus accommodari praesentibus appellationibus vetera vocabula non possunt. Erant enim alii quandam limites multarum gentium. Cattos esse Hessos in confesso est, et Cassellam a Cattis nominatam esse appetet, et Tacitus inquit Adernam Cattorum flumen esse, quod perlabi Hessiam constat, sed qui fuerint limites extremi Cattorum non satis certum est. Historiae vetustiores Suevis tribuunt sedes in Marchia et Pomerania, deinde eductis amplissimam regionem inter Albim et Rhenum tradunt. Posterior aetas procul eos ad Danubium traduxit. Nec Bohemiam una gens tenuit. Hermunduri partem Bohemiae, et totam fere Mysniam, quae nunc ita vocatur, tenuerunt. Marcomannis etiam Bohemiae pars paruit, sed exempla postea indicabit catalogus. Iam vero praemonendos esse adolescentes duxi,

ut probabili interpretatione contenti sint, cum videlicet appellatio magna ex parte regioni convenit. Et siquid desideratur id condonat instabilitati rerum humanarum. Adfert enim haec lectio hanc etiam utilitatem, ut in considerandis tam variis gentium atque imperiorum mutationibus admoneamur de infirmitate humani generis, quae nusquam illustrius conspici potest, quam in imperiorum vicibus et gentium excidiis. Plurimae gentes toto orbe terrarum radicibus deletae sunt, ceterae fere omnes pulsae veteribus sedibus exulant, et quod multo est tristius, familiae heroicæ et dignae immortalitate quam miserabiliter aliae post alias extinctæ sunt. Feramus igitur aequo animo singuli fortunae vices, et quasi communi legi humanæ infirmitatis obtemperemus, quicumque casus subeundi erunt culpa parentibus, ac toto animo totaque mente in immortalitatem intueamur, ubi velut in portu tranquilla piis sedes et perpetua quies proposita est. Illa est vere patria existimanda, ad illam acerrimis contentionibus inter aerumnas vitae mortalis eluctandum esse sciamus. Et tamen interea, velut in militia, sua cuique statio, donec Deus nos ex hac vita evocat, tuenda et omni cura propugnanda est, iuvandi ceteri, prospiciendum posteritati, quantum a nobis fieri potest. Überrum capiemus ex hac lectione fructum, si hoc modo veteris Germaniae robur et virtutem, deinde etiam ruinas et varias mutationes contemplantes, cogitabimus, in tanta infirmitate rerum humanarum fortunae vices aequo animo tolerandas esse, et caelestem patriam expetendam, et tamen interea suam cuique Spartam ornandam esse. Haec de utilitate huius lectionis praefari volui, etsi voluptas satis invitat, ut ad picturas urbium et regionum patriæ, ita ad historias maiorum cognoscendas. Cum enim nihil dulcissimum sit patria, ut Homerus inquit, valde iuvat antiquitatem et monumenta vetera patriæ cognoscere.

Commentary. Vocabula regionum et gentium quae recensentur in hoc libello Taciti. [Inc.]: Rhetia longus tractus est ab Alpibus inter Rhenum, Danubium et Lycum, vom Etschland bis gen [= gegen] Nördlingen, ubi haesit appellatio in extrema ora, quae vocatur das Ries: etsi autem Rhaetos Germanicam gentem fuisse non dubium est, tamen Romani discernebant eos a Germania, quae Rhaetia erat peculiaris provincia Romani imperii, occupata sub Augusto, cum vicina Germania numquam perdomita sit . . . / . . . [Expl.]: Haec breviter collegi adolescen-

tulorum causa, ut eos ad antiquitatis et historiarum studium invitem, quod et moribus utile est et eruditionem alit. Alias autem quaedam hic annotata distinctius explicabo. [There follow a ten-line poem in Greek addressed to Johann Luther, an eighteen-line poem in Latin, and a correction to one of the notes.]

Editions:

1538, Vitebergae (Wittenberg): Impressum per Iosephum Clug. With the *Arminius* of Hutten and the *Germania* of Tacitus. Graesse, VII (1950), 12; *Corpus Reformatorum*, 17 (1851), 611–38; NUC s.v. Hutten. (ICN; DFo).

1557, Wittebergae (Wittenberg): per Johannem Lufft. With the text of the *Germania*, Hutten's *Arminius*, a dialogue *Iulus*, and Conrad Celtis' *De situ et moribus Germaniae*. Brunet, V, 640 (dated erroneously 1517); Schweiger, II, 1010; NUC. Strasbourg BNU; (DFo; ICN; PPL).

1574 (Basel), 1579. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 150. Add to *Bibliography*: P. Fraenkel and M. Greschat, *Zwanzig Jahre Melanchthonstudium 1945–1965: Sechs Literaturberichte* (Geneva, 1967); W. Maurer, *Der junge Melanchthon zwischen Humanismus und Reformation, I: Der Humanist* (Göttingen, 1967).

5. Jodocus Willichius

His largely geographical commentary on the *Germania* was published at the end of his life in collaboration with the printer Eichhorn, who had recently come to Frankfort on the Oder and undertook to print several works Willichius had earlier written.

Praefatio (ed. of Frankfort on the Oder, 1551). Illustrissimo et Amplissimo Principi Sigismundo Marchioni Brennopyrgensi, Stettinensi, Pomeraniae, Cassuborum, Sclavorum, Silesiae duci, Burggravio Norici castri etc., domino suo clementissimo, salutem plurimam dicit. [Inc.]: Persis lex fuit inter alias ut singuli subditi regi, dum equo veheretur in suo regno, munus pro facultate et artis affectatione offerrent: ita agricolae aut fruges aut earum primitias, opifices sua opera neque nimis attrita et prava neque nimis pretiosa et magnifica, pastores aut oves aut boves, vinitores villam [i.e., villum], pauperiores lactaria opera, lac, palmas, caseos maturaque bellaria ferebant et donabant; eadem apposita exeunti regi et equitanti gratissima fuerunt munera, neque alio atque munerum

nomine appellabantur. Quare Artaxerxes aquam quam Sinaetas attulit in auream phialem excipere non dignatus est. Sic et Mises eidem acceptissimus fuit, dum illi equitanti per Persicem malum Punicum idque maximum in vanno obtulerat; rex admiratus de horto interrogavit et gavisus per solem inquit, homo tali curatione et diligentia poterit etiam civitatem ex parva ampliorem reddere. Tanta enim fuit subditorum in magistratum suum observantia et reverentia, cuius ipse specimen praebere quoties non studui? Sed numquam mihi munuscum tanto principe dignum fuit; et sicut musicam non tantopere adamat, qui eiusdem vim vel primis labris non degustarit, et (ut ille ait) *Laudat venales qui vult protrudere merces*, ita ego libellum sed paucis, Illustrissime et generosissime Princeps, de meliore nota commendabo, ut tibi gratior foret, quam Persarum huius aqua, illius malum Punicum olim fuerat. Cornelius Tacitus eques Romanus eodem modo descriptis, quo locos depingendae regionis rhetores docent. Sunt enim in principio limites constituendi, quibus terminales fluvii adiiciuntur. Mox non origo tantum, eaque non ex fabulis, sed ex sacris et profanis historiis subditur, sed et successio magistratus a quopiam cui plus otii esset, usque ad nostra tempora surrogaretur. Nunc de Germanorum etymo diisque genialibus peregrinorumque ducum adventu, ut primordia eiusdem certius exquirerentur, disserit, unde Germanos indigenas esse, tum ex historiis, tum ex simili corporum habitu comprobat. Hinc nativarum rerum veluti armentorum et pecorum copia (cum nulla sub id tempus fuerant metalla neque aeraria, neque plumbaria, neque argentaria, neque auraria) accedit. Nummos quidem habebant, sed qui Belgis vicini erant, bigatos et serratos, et cum ferraria non aderant, facilime de eorundem armatura, et de aliis describendarum regionum capitibus quis indicium faceret, quibus absolutis tamquam communibus toti Germaniae singulas nationes eiusdem ordine geographicamente recenset, in quibus singularia facta et mores non neglexit. Itaque hic libellus propter exemplum depingendorum regnorum magnopere expetendus est. Sunt et hodie non pauci, qui quasdam regiones adumbrare sibi permiserunt, sed si Tacitum secuti fuissent, longe commodius et disposuerint et explicuerint. Tacitus autem non solum tabulis regionum, quas Romani in senatu studiosissime propter imperii amplitudinem conservabant, usus est, sed et ipse

multa loca perlustravit et audita et visa praesertim sub Vespasiano refert, cum Belgarum, qui hodie omnes in Germanorum appellationem venerunt, praeses fuerat. Tabulis quoque chorographicis iisdem Plinium Secundum, Livium, Melam et Florum, et ex Graecis Ptolomaeum et Arrianum, tamquam iisdem fundamentis niti videmus. Quare de eius fide dubitandum non est, qui diligenter fabulosa a certis et exploratis discernit. Deinde si historiarum lectio in principibus propter res gestas requiritur, quanto magis Germaniae descriptio in Germanis expetenda est. Vix dici potest ut iucundum sit, mores veterum et recentiorum in legibus, tam civilibus quam oeconomicis, et studiis inter se se conferre. Gentiles sane Germani, et si magis bello dediti erant quam agriculturae, tamen longe honestiorem vitam vixerunt atque vel hodie nos qui salutamur Christiani. Illi enim faenus ignorabant, illi fidem matrimonii religiose servabant, illi in contractibus simplices candidique fuerunt. Contra hodie nobis sunt tot usuarii quadruplatoribus peiores, tot adulteria etiam impunita, tot et tantae in negotiatione fraudes sunt, ut vix quispiam aut mente concipere aut verbis assequi possit. Inculta quidem sub id tempus fuit terra, sed incolae erant moratores. Postquam autem Gregoriana lege imperium Romanum ad Germanos translatum erat, ut exultissima facta est urbis, aedibus, arcibus et agris, ita per diversarum gentium colluviem vitia suppollarunt, non aliter ac Romae de Graecorum malemortatorum consuetudine querela fuit. Porro neque complurium historiarum lectio usui esse potest, nisi quis regionum et populorum nomina ad nostratia probe collata tenuerit. Perspicie iuxta mecum, optime Princeps, vel quosdam tuos subditos, quosnam alios credis Angrivarios propter bellicam artem laudatissimos esse, quam Angermundos, quos antiquitatis ignari nescio a qua picea silva derivare conati sunt. Est autem Angermundum vetustius multorum opinione oppidum, Caroli Caesaris opus, valde in arce editiori insigne et sacellum. Quinam sunt Langobardi, quibus a promissa barba nomen inditum est, alii quam quidam veteres Marchici cum subditis ducatus Luneburgensis, atque Insubres eorundem virtutem mutato nomine a vobis incolis et victoribus adhuc testificantur. Verum haec incerta quis esse iudicaret, et quispiam me tuis aliquid auribus dare iudicaret, accersamus et Suevos Semnonas, eosque tuos subditos, quos ab Angrivariis citra Albim usque ad Suevum

fluvium Ptolomaeus constituit, eosque nemo homo candidus et modice peritus alios faciet atque episcopatus Havelbergensis, Prignitii, ducatus Rappinensis, totiusque Havellandiae incolas, qui a Tacito nostro et vetustissimi et nobilissimi commemorantur, immo inter hos caput Suevorum censemur, eorumque potentiam Iulius Caesar explicat. Suevorum, inquit, gens est longe maxima et bellicosissima omnium Germanorum, centum pagos habere dicuntur, quorum Eutropius Orosiusque meminerunt, eosque propter rei militaris peritiam et virtutem nemo sibi umquam optavit hostes. Quisnam Iulium Caesarem, cum pro Ubiorum tutela Rhenum ponte iunxerat, Ariovistum regem reppulerat aliosque Germanos deinceps subiugaturus, retinuit alias atque fama adventutis [sic] horum Suevorum exercitus, quae cum ad illum manaverat, exusto ponte, ut persequendi occasio subita praeriperetur, domum reversus est? Quidnam apud historiographos de rebus gestis Marobodui horum regis illustribus perciperes, nisi hos tuos Marchicos caperes? Dic, quae, quando umquam maiorem et celebriorem cladem Romani acceperunt quam Quintili Vari? qui in Cheruscorum, cum iisdem auxilio fuerant vicini Semones [?], agro cum tot legionibus interemptus est, atque Divum Augustum Caesarem numquam in vita sua peius luxisse scribitur? Sed quid multis? librum conficerem, si veterum horum Suevorum historibus [sic] sub priscis appellationibus in nostrum usum collatis enumerare pergerem. Afferto imperium et avi tui Sigismundi, non Sarmatarum tantum, sed et multorum veterum Germanorum regis, cuius tu et corporis lineamenta, mores, immo et ipsum ingenium ita refers, ut veluti iure hereditario nomen illius receperis. Huius enim regnum vel ad ipsos Quados pertinet, ubi Elysiorum et Marcomannorum pars quaedam est, quibus ad numerula ultra Vistulam, Gythones, Venedos, Cistobocos, Peucinos, Fennos, Bastarnas, Sudinos, Bodinos, Hamaxobios vetustiores Roxolanos, Alanos, et paene ipsos Tauroscythas, quorum historias si passim vel in tanta barbarie collegeris, tui avi peritiam rei militaris contra immanissimos hostes, auctoritatem, fortunam et virtutem supra modum admirabere. Adeo refert propter aptiorem rerum olim gestarum cognitionem Taciti Germaniam novisse. Sit tibi et exemplo Ioachimus alter inter septemviros prudentissimus, cuius mores assidue tamquam in specula contemplator [?], credasque tibi a patre

vere olim quod ab Aenea Virgiliano Ascanio dictum competere, utpote, Disce ex me virtutem. Quid enim, quae, et admirabilis et praestans esse potuit, quod in tantis turbis et tumultibus totius Germaniae proximis sola Marchia bellum experta non sit? Itaque puritas religionis contra multos sycophantas in altissima pace conservata est. Matrem quoque eamque reginam praestantissimis et corporis et animi dotibus praeditam, unde haud parum salutis tibi sperandum erit, honorabis, et nos deum Optimum Maximum sedulo invocabimus, ut is tua tuorumque pia consilia et incopta fortunaret. Est enim cor regis (iuxta Prophetam) in manu domini, atque voluntatem nostram in huius libelli explicatione boni consulito, quem et scholiis et iustis commentariis ad miraculum usque docti Beatus Rhenanus, Alciatus et Althamerus planum facere omnibus non dignati sunt, quibus et magna gratia habenda est, quod et suam patriam excolare et nobis veterum monumenta obscuriora dilucida reddere conati sunt. Bene valeat Celsitudo Tua, ex Academia Francophordiana tua, cuius tu cum patre tuo liberalissimus Maecenas fortunante Deo futurus sis. Celsitudini Tuae Addictissimus Iodocus Vuillichius Resellianus.

Ad Illustrissimum Dominum Sigismundum Marchionem Brandenburgensem etc. Pauli Praetorii Illustrissimorum Marchionum Pae-danomi Elegia exhortatoria.

Historias prodest veteranum cognoscere,
summis

. . . / . . .
Sic adsint studiis numina trina tuis.

Commentary. P. Cornelii Taciti, Equitis Romanii, libellus de situ, moribus et populis Germanorum. Prior Germania Descriptio et Communis. [Inc.]: *Germania omnis . . . quos bellum aperuit* (1). De Limitibus Germaniae. Germaniae amplitudo intra certos limites designatur, nunc Orientalem, ubi est Sarmatia, id est, interior Polonia ultra Vistulam, et Dacia Carpatho monti incumbens, quae nobis bona ex parte Vuallachia est . . . / . . . [Expl.]: *Cetera iam fabulosa . . . in medium relinquam* (46). . . . Hillevionum [sic] autem potentia tum ex bello contra Carolum Magnum, tum ex quingen-tis pagis manifestissima est.

Suevi Fluminis contra omnes Geographos Historia. [Inc.]: Ptolomaeus in totius orbis descriptione prudenter recentioribus historiis

magis credendum esse voluit, vel quia propter magnitudinem non satis probe cuncta deprehensa sunt, vel quia non semper eodem modo se habent, vel quia fabulatores historias nescio quas fingunt. . . . [Expl.]: Haec sunt quae obiter de Suevi fluminis fonte, ostio et colore, et sapidioribus piscibus contra Geographos tam veteres quam recentiores ad veritatem certius explorandam observare volui. Finis.

Editions:

1551, Francofurti ad Viadrum (Frankfort on the Oder): per J. Eichorn. With the text of the *Germania*. "Insertae sunt et historiae Zythi germanici contra multos scriptores, Succini contra plerosque, Suevi fluminis contra omnes geographos, eodem auctore." Schweiger, II, 1010, 1045; Graesse, VII (1950), p. 12; NUC s.v. Willich. BL; BN; Vatican Library; (ICN; InU; MnU).

1574 (Basel). See Composite Editions.

Biography:

Jodocus (Jodoch, Jobst, Josse) Willichius (Wilcke), German humanist and doctor of medicine, was born in 1501 in Rössel (now Reszel in Poland) near Königsberg in East Prussia, and died in 1552 near Frankfort on the Oder, of the plague. After his father's death he was sent to the new university at Frankfort on the Oder in 1516 (B.A. 1517, M.A. 1522), and he continued there as professor of the classics and rhetoric. He later studied medicine there under Matthäus Zimmermann and Christian Schirach, becoming professor of medicine in 1540. As a result of a trip to Wittenberg in 1533 to give medical aid to a friend, he became acquainted with the Reformers, especially Melanchthon; he accompanied Georg von Blumenthal, bishop of Lebus and Ratzeburg, on a diplomatic mission for Joachim II to Poland in 1525 and again in 1543; he became personal physician to the family of Joachim II and wrote on rhetoric, medicine, and theology in addition to commentaries and translations.

Works: *Prosodia latina, cui nonnulla de modulatione oratoria accesserunt; Libellus de pronunciatione rhetorica; Erotematum dialectices libri tres; Arithmeticae libri tres; De Salinis Cracovianis observatio; Commentarius anatomicus, in quo est omnium partium corporis humani diligens enumeratio; De Locustis dialogus; Chronologia in Aeneida Virgilii, De consilio*

et scopo Aeneidos Virgiliana, De Navigatione Aeneae Virgiliani, De variis appellationibus Italiae apud Virgilium; Totius Catecheseos Christianae expositio; Commentariolus de verborum copia praesertim ex Aristotele et Cicerone conscriptus; Dialysis quattuor librorum in Georgicis Virgilii; Signorum prognosticorum de tempestatibus aeris physica explicatio; De formando studio in quolibet artium et sacrarum et profanarum genere consilium; Orthographiae institutiones; De methodo omnium artium et disciplinarum informanda opusculum; Quaestionulae de pronunciatione in usum studiosae iuventutis; Erotemata in Rhetoricen ad Alexandrum, quae hodie Aristoteli vulgo adscribitur . . . Erotematum rhetoricon liber unus; Ars magirica; Von der Pestilentz ein nützlich Regiment . . . ; Urinarum probationes . . . ; he translated Hippocrates, *de genitura*, ps.-Aristotle, *Physiognomica*, Job and selected Psalms; he annotated Terence, Virgil, Tacitus (*Germania*), Lactantius (*De opificio Dei*), Cicero (*Paradoxa*), Horace (*Ars Poetica*), Job, Haggai, the Psalms, and the Epistles of Paul.

Bibliography: Allgemeine deutsche Biographie, XLIII, 278–82 (R. Schwarze); Jöcher, IV, 1996–97.

Matthäus Hostus, *De vita Jodoci Willichii* (Frankfort on the Oder, 1607); J. C. Beaman, *Notitia Universitatis* (1706), 226–32; J. C. W. Möhsen, *Beschreibung einer Berlinischen Medaillensammlung . . . nebst einer Geschichte der Wissenschaften in der Mark Brandenburg . . . Zweiter Theil* (Berlin, 1781), 524–25; Andreas Angelus, *Annales Marchiae Brandenburgicae* (Frankfort on the Oder, 1598), 348.

6. Justus Lipsius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 112. The notes all concern textual matters.

a. The *Notae* of 1574

Praefatio (to the text of the *Germania*; ed. of Antwerp, 1574). Ad clarissimum virum Ioannem Sambucum Pannonium. [Inc.]: Vienna vestra, clarissime Sambuce, invitus discessi. Tenuit me urbs ipsa et optimi Imperatoris aula; tenuisti praecipue tu. Urbis amoenitatem, aulae splendorem admiratus sum; in te singularem humanitatem cum singulari eruditione coniunctam dilexi vel, ut magis proprie loquar, amavi. Cui amori meo testificando hos Taciti duo libros, al-

terum de Moribus Germanorum, alterum de Vita Cn. Agricolae, et incerti scriptoris tertium de Oratoribus sui temporis, nomini tuo inscripsi et beneficiis perpetuum monumentum libens merito donum dedi. Tenue munus, fateor, et quod nullam partem sit gratiae exsolvendae; sed in quo spero te facturum quod benigni creditores solent, ut hac quasi particula soluti debiti tantisper sustenteris, dum meliore ingenii mei proventu ipsam cum usuris dependam. Id quod brevi, si Musae adnuent, futurum confido. Vale.

Commentary (ed. of Antwerp, 1574). Iusti Lipsi in Cornelii Taciti librum de moribus Germanorum notae, ad C. V. Ioannem Sambucum. [Inc.]: Pag. 562 lin. 28. *Tuistonem deum* (2). Farn. *Bistonem*. Aberat autem hic liber a Vaticano; nec in Farnesiano multum auxili fuit. Ea rebreviores erimus . . . / . . . [Expl.]: *Longobardos paucitas nobilitat* (40). Ex fide Farnes. codicis edi sic volui. Depravate vulgo, *Longobardis paucitas nobilitasque*. p. 580 l. 3 *Danubio pergitur* (42). Malim *porgitur* sive *porrigitur*.

Editions:

1574 (Antwerp), 1576. See Composite Editions.

b. The *Notae* of 1585

Introduction (ed. of Leiden, 1585). Iusti Lipsi ad Cornelii Taciti Germaniam Notae. [Inc.]: Ordinem scriptiorum si sequimur, ante *Historias* et *Annales* sibi locum vindicet hic libellus. Scriptus enim est Traiano secundum consule, id est Nerva adhuc vivo. Ipse ostendit infra: *Caecilio Metello ac Parpirio Carbone Coss. . . decem anni colliguntur* (37). At *Historiae coepiae* Nerva iam mortuo, et inter divos, ut docui.

Commentary. [Inc.]: *Mutuo metu, aut montibus* (1). Vitiat acutam sententiam Bambergense exemplar, *mutuo victu*. Immo vero *metu*; qui inter aeque potentes pro termino ac repagulo. Thucydides bene et apposite . . . / . . . [Expl.]: *Id pro armis omniumque tutela* (45). Fortasse melius, *omnique tutela*.

Editions:

1585 (Antwerp), 1585 (Lyons), 1585 (Leiden), 1598. See Composite Editions.

c. The *Curae Secundae* of 1588

Commentary (ed. of Antwerp, 1588). Iusti Lipsi ad Germaniam. [Inc.]: Com. pag. 32. Germans aio proeliis praecinuisse [*Ituri in proelia canunt* (3)]; etiam Hispanos, ex Silio: ritu iam

moris Iberi . . . / . . . *Nobilissimos Suevorum Semones* (39). Recte; etsi in Velleio lib. II Semones scriptum legas . . . [Expl.]: At isti Semones ad Albim sunt, et manifesto illa Dionis spectant ad Germanica bella.

Editions:

1588 (Antwerp), 1588 (Leiden). See Composite Editions.

1589 (Antwerp), 1589 (Leiden). See Composite Editions. The *Curae Secundae* are intercalated with the *Notae* of 1585.

1590, 1595, 1598, 1599. See Composite Editions.

1600 (Antwerp), 1600 (Leiden). See Composite Editions. The commentary has been further revised.

1606. See Composite Editions.

1607 (Antwerp). See Composite Editions. Lipsius' last revision.

1608, 1619, 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

d. The *Dispunctio Notarum Mirandulani Codicis* of 1602

Commentary (ed. of Antwerp, 1602). De moribus Germanorum. [Inc.]: *Gerunt et ferarum pelles . . . per commercia usus* (17). Valde hic aestuas, et tecum (nam ego silui) disputas; etsi Lipsio tamen, animi causa, advocato. Ideone, inquis, ulteriores exquisitius utuntur pellibus, quia nullis commerciis gaudent? Contrarium vero similius, ob pellum selectum. Itaque unius characteris immutatione legamus: *Ulteriores exquisitius: at quibus nullus per commercia cultus, eligunt feras*. Legamus, inquis. Tu tibi, nobis vulgata firma et proba est; et expli- camus. Proximi ripae Romanae neglegenter pelli- bus se tegunt; quare? Quia cultum et meliores iam vestes a Romanis aut provincialibus habent. Ulteriores exquisitius; quare? Causa simili, quia non aliud nec aliunde eis cultus. Hoc hodieque verum est; et ulteriores Sarmatae magis, et cum dilectu, pelliti . . . / . . . [Expl.]: *Reverentius visum de actis deorum credere quam scire* (34). Rotunde et fortiter. Tu lacinia denormas et emollis: *scire velle*.

Editions:

1602 (Antwerp), 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 40 and p. 121, above.

7. Michael Beutherus

His commentary, on the *Germania* alone, was first published after his death, by his son, who added some marginal notes of his own.

Praefatio (ed. of Strasbourg, 1594). Nobilitate generis, virtute, doctrina, prudentia rerumque usu atque experientia praestantissimis viris Domino Ioanni Philippo a Kettenheim Praetorio, Domino Abrahamo Heldio Consulari, Domino Iosiae Rihelio Tredecemviro, inclutae Academiae Argentinensis scholarchis dignissimis, dominis suis clementissimis salutem plurimam dicit. [Inc.]: Quam mira hinc inde sit, nobilissimi atque prudentissimi viri, scholariae amplissimi, de Germaniae nostrae longe celeberrimae antiquo statu, populis eorumque migrationibus, cultura, ritu, moribus, apud autores varietas atque discrepantia, vel mediocriter saltem in historiarum lectione versato notum est; haud dubie ex negligentia profecta incolarum, qui proprio relicto solo, aliena tractantes, exteris eum describendum permiserint, non absque culpa. Nempe hinc accedit, ut coniecturis plerique satiati, ex parte etiam corrupti invidia, quin et decepti imperitia, multi ea scribere non fuerunt veriti, quae vel a veritate plane aliena, vel odiosa et minus honesta, vel denique incerta admodum, manifesto deprehenduntur. Unus ex omnibus Germanicarum rerum scriptoribus Publius Cornelius Tacitus a dexteritate commendatur, qui Belgarum gubernator optimus, Vespasiani imperatoris temporibus, regionum tabulis, quibus etiam Livius, Plinius, Pomponius Mela, Ptolomaeus, Arrianus aliisque complures ante et post ipsum usi sunt, laudatam simul adhibuit experientiam; quo magis certa de Germania, cuius tractationem singularem tum instituerat, prodere posset. Experientia namque certitudinis omnis mater est ac propagatrix; sine hac numquam vere scribit Historicus, neque vera; hac sola fidem sibi faciunt terrarum sciptores; si quae incompta sunt, omittunt, cognita vero persequuntur. Nec veriorem esse demonstrationem rerum, quam quae sit de oculo ad oculum philosophus testatur. Non indigne ergo p[ro]ae aliis Taciti de situ, moribus, et populis Germanorum libellum in historiarum scholis amplectimur, quia veritatem observat eaque suffultus est largissime. Hunc ipsum in tertiam usque vicem a pientissimo meo parente, Michaeli Beuthero iurisconsulto et historico clarissimo, Academiae vestrae in annum usque vigesimum quintum professore publico diligentissimo explicatum,

commentariis eruditissimis ex variis peregrinationibus profectis nostrisque seculis accommodatis illustratum, atque a me recens cum notis ad marginem perpetuis augmenti loco in lucem editum, nobilissimis atque prudentissimis viris amplissimis inscribere volui. Inscriptionis causae si alienae non essent, ut tamen sunt multae, vel haec maxime sufficeret: siquidem il-liberalis haberer, neque inique sane, si alios mihi huiusce laboris patronos quam vos viros nobilissimos atque prudentissimos, quorum in Academia natus ille est, deligerem. Non sileo hic summam illam gratiam atque benevolentiam, qua multis nominibus non tantum parentem meum defunctum, cuius memoria adhuc viris amplissimis nota caraque existit, ut extitit semper, verum etiam totam nostram familiam prosecuti estis sedulo, ut ne umquam pari ac debita gratitudine occurrere valeamus. Praeterea movet me constantissimum vestrum erga litterarum studia eorumque sectatores patrocinium; quantum enim feceritis apud hanc vestram Academiam decoratissimam, communem studiorum nostrorum altricem, qui fructus inde profluxerint, non Germania solum novit, sed et nationes aliae quamplurimae. Unicum hoc ego summisse rogo, ut conatum hunc meum optimum, ad honorem vestrum nobilissimum atque prudentissimum praecipue institutum, clementer accipere, suscipere, interpretari, et me, studia mea atque officia, quae denuo patriae meae dulcissimae, cui me totum addixi dudum praesenti occasione profiteor, tandem commendata habere dignemini; namque laudari videmus eos qui patriae vel re ipsa inserviunt vel inservire cupiunt, immo amari atque promoveri plurimum. Deus Optimus Maximus nobilissimos atque prudentissimos viros amplissimos diu incolumes, una cum universa hac laudatissima republica patria nostra carissima conservet, earundem consilia et actiones ad Sanctissimi Sui Nominis gloriam, totius reipublicae tranquillitatem et commodum, Academiae incrementum dirigat, foveat precor. Argentiae VIII Kal. Mart. Anno post Natum Christum Iesum Dominum ac Redemptorem nostrum unicum MDXCIII. Nobilissimis atque prudentissimis viris amplissimis addictissimus Iohannes Michael Beutherus Argentoratensis I. V. Doctor.

Poem. Ad clarissimum consultissimumque virum Dominum Iohannem Michaelem Beutherum . . . Gratulatio Petri Friderici Mindani iurisconsulti.

[Inc.]:

Eruis in lucem clari quod scripta parentis,
... / ... [Expl.]:

Clarus eris, claroque simul celebraveris orbe:
Divinamque precar, quae iuvet istud, opem.

Commentary. Michaelis Beutheri Iurisconsulti Commentariorum caput primum. De Limibus Germaniae. [Inc.]: In constituendis antiquae Germaniae limitibus omnia quotquot extant historicorum et geographorum monumenta plane convenient; cum illam uno et eodem quasi testimonio ad occiduam plagam Rheno, ad meridianam Danubio flaviis celeberrimis . . . / . . . [Expl.]: De Hellusiis et Oxionibus (46). An Hellusios eos Tacitus intelligat, quos Plinius Helleviones vocat et in Codano sinu insulares prodit, incertum aequum est ac si Oxionas et quos Oonas apud Solinum legimus pro iisdem habendos esse putemus. Quod autem de humanis vulturibus et corporibus artibusque ferarum nonnulli tradidere, fabulosum revera et incompertum, immo longe falsissimum est; ita ut recte sibi et prudenter Tacitum cassis existimemus, qui sub finem huius opusculi fabulosa se quaedam additurum, eaque in medio cuivis iudicanda relatum palam profitetur. Finis.

Edition:

1594, Argentinae (Strasbourg): apud heredes Bernhardi Iobini. With the text of the *Germania* and chapter summaries and marginal notes by Johann Michael Beuther. Schweiger, II, 1011; Adams T-50; *Index Aureliensis*, A/12 *118, 445, p. 157; J. Ritter, *Répertoire bibliographique des livres imprimés en Alsace au XVIe siècle . . .* (Strasbourg, 1934-), I, 116, #197. BL; BN; Vatican Library.

Biography:

Michael Beutherus (Beuther), the German historian, was born in Karlstadt (Würzburg) in 1522 and died in Strasbourg in 1587. He studied at Marburg and Wittenberg (1536-44) and in Poitiers (law), Padua (medicine), and Ferrara (1553-54, Doctor iuris). He was professor of history at Greifswald, 1544-48, adviser to the bishop of Würzburg, 1548-59, and professor of history in Strasbourg (Academy of Johann Sturm) from 1565 until his death. His historical interests are manifest in his original works (on chronology), translations, and commentaries.

Works: *Epigrammata; Ephemeris Historica(e); Fasti Hebraeorum, Atheniensium et*

*Romanorum; Calendarium Historicum; Vita Sleidani; De origine Marchionum Misnensium; Bildnisse vieler . . . berühmter Kaiser, Könige, Fürsten, Grafen und Edeln . . . ; Vom Leben und Wesen der durchlauchtigsten grossmächtigen Könige zu Dänemark . . . ; Animadversiones sive disceptationes tam Historicæ quam Chronographicae; Fastorum antiquitatis Romanae opus absolutum; De septemviratu principum Electorum . . . ; Ordentliche Verzeichnisse welcher Gestalt die Erwählung und Krönung . . . Herrn Maximilians . . . geschehen . . . ; preface to tr. of Phil. Cominaeus, *de rebus Ludovici XI*.*

He translated *Reynard the Fox* into high German; translated and continued J. Sleidan, *De statu religionis et rei publicae Carolo V Caesare Commentarii* and the *Praxis rerum criminalium* of Joost Damhouder; edited the *Chronicon Carionis*; and annotated Tacitus, Livy, Sallust, and Velleius Paterculus.

Bibliography: *Allgemeine deutsche Biographie*, II (1875), 589-93 (Horawitz); *Neue deutsche Biographie*, II (1955), 202 (O. Jung); Hoefer, *Nouvelle biographie générale*, V, 870.

Otto Jung, *Dr. Michael Beuther . . .* (Würzburg, 1957).

8. Valens Acidalius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 131.

Commentary (ed. of Hanau, 1607). [Inc.]: *Et immensus ultra, utque sic dixerim, adversus Oceanus rariss ab orbe nostro navibus aditum* (2). Ambigua vox *adversus*: pro qua Lipsius *obversus* substituat, aut aliam paulo duriorum remotioremve fuisse putet, quam praesertim *praeftatione lenierit . . . / . . .* [Expl.]: *Sordes omnium ac torpor. Procerum connubiis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur* (46). Muretus *ceterum legebat, in vice τοῦ procerum*. Ego distinctionem muto saltem: *sordes omnium, ac torpor procerum. Connubiis mixtis nonnihil etc. Eaque vera omnino lectio.*

Editions:

1607 (Hanau), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 131.

9. Pompeius Lampugnanus [pseud.]

For the date and circumstances of the com-

position of this attack on the commentary of Lipsius, see above, p. 132.

Commentary (ed. of Bergamo, 1600/1602). Ad libellum C. Cornelii Taciti de moribus Germanorum. [Inc.]: *Gerunt et ferarum pelles . . . Eligunt feras* (17). Quid hoc est Lipsi? ideone ulteriores a ripa exquisitoribus pellibus utuntur, quia nullis commerciis gaudent? . . . / . . . [Expl.]: *Sanctius ac reverentius visum de actis deorum credere quam scire* (34). Codex Mirandulanus: *Sanctius ac reverentius visum de actis deorum credere quam scire velle*. Optime; non enim rerum divinarum scientia, sed curiositas damnatur.

Editions:

1600/1602 (Bergamo), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 134.

10. Christophorus Colerus

Two years before his death in 1604, Coler published his commentary on the *Germania*, and this was followed in the next year by his collection of notes (*Spicilegium*) on the other works of Tacitus (save the *Dialogus*).

Praefatio (ed. of Hanau, 1602). Nobilissimo et amplissimo viro Iacobo Bongarsio Christianissimi Regis legato etc. salutem plurimam dicit Christophorus Colerus. [Inc.]: Tu vero in actuosa et inquiete vita ista studia nostra, istas litteras? Serio id agis, Bongarsi, ne, qui rerum humanarum notitia summa animum exornasti, ab humaniori ulla arte impariotor videare. Maximi Regis mandata cum cura exsequeris, eius apud principes Germaniae, apud urbes negotia tractas. Et inter illa ardua rerum et cogitationum non venit neglectus litterarum, non fastidium. Iuvas immo consilio, ope, auctoritate [eos] qui eas iuvant. Credo conscius sibi est animus tuus, quam in ea quoque parte publici boni adminiculanda generi humano sit obnoxius. Divino quodam ac igneo ingenii vigore natura te instruxerat, promptum et vigilantem animum indiderat. Utrumque autem tu qua omnium admiratione exerces quotidie! Illa quidem, quae tenera et cruda adhuc aetate edidisti, eiusmodi sunt, ut etiam felicissime natos deterreant a scribendo adolescentes, ceterorum obiurgent matritatem. Quid multis? "Tanta te notitia invasit, ut licet in extrema mergaris ac penitus condaris, tamen priora te monstrant." Dicat tibi hoc pro

me Seneca tuus. Porro illa recte vivendi et agendi ars ita tibi propria est, ut fama tantum ubique tibi honoris addat, quantum vel invidia ipsa tibi deberi lubens fateatur. Denique ista te aetas monere poterat, ut lenius et lentius, certe remissius agitates; sed tu, quando minimum otii superat, otium a negotio impetas, ut liceat ad amicos scribere, studia sapientiae retractare, ingenia excitare. Meritissimo sane illud Antiphonis apud Athenaeum de Bongarsio usurparamus hactenus: Ἄει δὲ πρὸς Μούσαις καὶ λόγοις πάρει / Ὅπου τε Σοφίας ἔργον ἐξετάζεται (1, 3b). Magna copia est, amplissime vir, ingenirosorum et doctissimorum hominum, qui te observant ac venerantur, tamquam salutare quoddam sidus, optimis studiis et artibus ex diutino quodam languore recreandis restituendisque. Ambitio quaedam est publica eruditorum, certantque pro se quisque tibi placere. Et ego me inter candidatos illos esse cur negem? Cur non publico scripto nomen meum tandem aliquando libere profitear? Tu enim, amplissime vir, me nihil tale sperantem ad amicitiam tuam ac fidem non admisisti solum, sed advocasti. Eo tempore te mihi tu ostendisti medullitus, quo mihi acerbissimum erat ab iis seiungi, quibuscum coniunctissime vixisse me putabam. Paucis vel mediocrem amicum sperare liceat rebus adversis; mihi fortunae malignitas tam benignae amicitiae fores aperuit. Sentio nunc etiam et sentio cum voluptate summa, quanto in maiorem animi et ingenii spem vires mihi suppeditatae fuerint a prima illa allocutione tua. Nunc etiam tam procul agenti praesens adesse satagis, hoc est, epistolias missitas. Ego vero ab iis, sub hoc frigido axe, non iniucundius quam a genitibili aliquo Favonio recreor ac sustendor. Equas in Occidente solius venti conceptu ingravescere solitas, docent nos antiquae memoriae. Non aliter ipse sub hoc Septentrione foetus litteratos, seu tu mavis litterarios eos dicere, tui favoris aura concipio. Eiusmodi hunc esse, quem ad te nunc mitto, licet recognoscas. Pusillus est et attenuato corpore? Paene abortum feci, et ante dies legitimos peperi. Etiam qui septimo mense nascuntur, fortiores perhibentur iis qui decimo. Videndum itaque ecqua similis fiducia de hoc nostro libello. Serio et simpliciter dico; quam breviter et strictim ipse Tacitus! Illi me adstrinxí merito; cui propositum fuit ad Tacitum commentari, non praeter Tacitum. Suscipe tu, nobilissime Bongarsi, novam hanc subolem meam; et tecto saltim hospitioque dignare, si tutelam ac patrocinium tuum

non mereri videbitur. Vale. Cracoviae, postridie Calendas Novembris 1601.

Commentary. In C. Cornelii Taciti Germaniam Animadversa Christophori Coleri. [Inc.]: *Omnis Germania* (1). Quia iam Romanis quoque variae huius nationis regiones cognitae. An potius, quia vulgo Maior et Minor Germania diceretur, item prima et secunda, sicut hodie superior et inferior? Sallustium ita saepe locutum haud nesciebat. . . . *Securi adversos deos* (46). Cum nullos agros possideant, nullam metuunt tempestatem aut calamitatem. . . . / . . . [Expl.]: De Hellusiis et Oxionibus (46) operae non est anxie me inquirere, ut fabulosis; qui veris ac necessariis fortasse nimio plus impendi verborum.

Editions:

1602, Hanoviae (Hanau): typis Wechelianis, apud Claudio Marnium et heredes Ioannis Aubrii. With the text of the *Germania* and Coler's *De studio politico ordinando epistola*. Schweiger, II, 1011. BN; Biblioteca Marciana, Venice.

1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 136.

11. Julius Salinerius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 134.

Commentary (ed. of Genoa, 1602). Ad librum de moribus Germanorum. [Inc.]: Pag. 221. *Mox a se ipsis invento nomine* (2). Similia Persae licet alia de causa (Sallustius, *Iugurtha*): "hi paulatim per connubia . . . Numidas appellavere." Nunc omissis interpolationibus hanc reor fuisse Taciti mentem. Tungri (natio eius gentis quae in universum postea Germanorum nomine dicta) irruperunt in Galliam, victisque incolis tantum iis metus incussere ut nomine Tungrorum Transrhenanos omnes designarent, qui adversus se flumen transirent . . . / . . . *Origine erubescunt* (28). . . . [Expl.]: id est, et opiniones quaedam non verae, immo e fortuitis rumoribus originem ducentes, multis imponunt, tamquam fuerint eius conditores quidam sine lare, errores, barbari, iique non ingenui.

Edition:

1602 (Genoa). See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 135.

12. Marcellus Donatus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 136. There is but one note on the *Germania*.

Commentary (ed. of Venice, 1604). C. Tacitus de moribus Germanorum. [Inc.]: *Sunt illis haec quoque carmina . . . repercussa intumescat* (3). Quamvis Bardus Nonio sit vi propria et ingenio tardus, Graecorum auctoritate quibus βάρδος piger et tardus dicitur . . . / . . . [Expl.]: Verum ad rem reversi unde initium desumpsimus, concludamus in textu Taciti legi posse *Barditum* et *Barritum*; namque utravis lectio ratione non caret, ut diximus.

Editions:

1604, 1605, 1602–34, 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 138.

13. Janus Gruterus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 139.

a. *The Varii Discursus of 1604–5*

Commentary (ed. of Heidelberg, 1604). [One note] [Inc.]: *Et ipsa plerumque fama bella profligant*. Lib. de moribus Germanorum (13). Videtur nonnullis aut iactantius aut frigidius apophthegma Iphicratii apud Plutarchum . . . / . . . [Expl.]: Iam desino; caputque obsigno verbis Senecae Epist. XIII: "Plerumque suspicionibus . . . singulos conficit."

Commentary (Pars altera, 1605). [One note] [Inc.]: *Otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt*. Lib. de moribus Germanorum (44). Refert de Germanis Caesar lib. VI Gall.: "Latrocinia nullam . . . fieri praedicant." Ratio quantius pretii praestat enim damnum inferre vicinis . . . / . . . Immo bellum de industria arripuisse Romanos declarat Plutarchus in Camillo; locutus enim de obsidēdis Faliscis subiicit: ". . . [Expl.]: medicorum more, ad motus turbulentos ex civitate propellendos."

Editions:

1604–5. See Composite Editions.

1627 (Frankfort). See Composite Editions. There is one additional note, based on *Germania* 4.

1679. See Composite Editions.

b. *The Schediasmata of 1607*

Commentary (ed. of Frankfort, 1607). Iani

Gruteri Schediasma in Germaniam. [Inc.]: Cap. 22. *Aperit adhuc secreta pectoris licentia loci* (22). Sanissimum est illud *adhuc*; quamvis, inquit, a se apertus Germanus, magis tamen *adhuc* mente labiis gestat hilaratus poculis. *Adhuc*, notat, *amplius, praeterea, et insuper . . . / . . .* [Expl.]: *Sonum insuper emergentis audiri* (45). Cum non visantur in antiquitus editis verbum *emergentis*, certe hinc tolli debebat, nam intelligent tam prope se occidere solem, ut strepitum currus equorumve hinnitum exaudiant aliaque.

Editions:

1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, IV, 288–89.

III. DE VITA IULII AGRICOLAE (AGRICOLA)

COMMENTARIES

I. Andreas Alciatus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 102. There is but one note, of a textual nature.

Commentary (ed. of Milan, 1517). In *Agricolae vita*. [Inc.]: *Et brevibus caeteris missilia nostrorum vitare* (36). *Legendum ceteris*. Est enim species scuti Vergilio et grammaticis.

Editions:

1517, 1519, 1520, 1533, 1534, 1542 (Lyons), 1544, 1546–49, 1548, 1557–58, 1560, 1571, 1582, 1607 (Frankfort), 1608, 1616–17. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 104.

2. Beatus Rhenanus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 105.

Introduction (ed. of Basel, 1533). Beatus Rhenanus Lectori salutem. [Inc.]: Hunc libellum, quo socii sui Iulii Agricolae vitam posteritati tradidit, non esse subditicium ipsa phrasis est argumento vere Lydius lapis (quod dicitur) in hoc probandi genere. Scripsit autem senex. Nobis defuit exemplar vetus ad quod conferremus. Itaque vulgatam editionem, quando aliud non dabatur, diligenter percurri meoque Marte quaedam errata deprehendi. Mutavi non-

nulla, quaedam tantum indicio, lectori iudicium relinquens; id fit in ambiguis. Sunt sex quae exponuntur, obscuriora videlicet.

Commentary. [Inc.]: *Quam non petisset ni cursatus tam saeva et infesta virtutibus tempora* (1). Hic in primis pro *ni cursatus* scribe *incursatus*, et clausulam aut quaesitive sic lege . . . *Legimus quum Aruleno Rustico, Paetus Thrasea . . . laudati essent* (2). Hoc est ab Aruleno Rustico et Herennio Senecione. Optimus senator fuit Paetus Thrasea liberrimaeque linguae. Vitam huius conscripsit Iun. Arulenus Rusticus, pulsus in exilium ea de causa. . . . *Nos innocentis sanguine Senecio perfudit* (45). Herennius Senecio occisus est a Domitiano, accusante Metio Caro quod post quaesturam nullum magistratum petisset et Helvidii Prisci vitam composuisse laudans virum . . . / . . . [Expl.]: Atque haec feci, inquit [Pliny the Younger, Ep. III, 11], quum septem amicis meis aut occisis aut relegatis: Occisis Senecione, Rustico, Helvidio; relegatis Maurico, Gratilla, Arria Fannia. *A quo se contra pudorem muniebat* (45). Videtur sic dictum, ut Livianum illud libro octavo quartae decadis, Et ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium et tribunos plebis et contionem reliquisset. Item illud libro primo decadis eiusdem, Tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere videt, ex praesente eos potius quam ex praeterito aestimat habitu. Rursum illud libro sexto primae decadis, Criminabantur eum infestiores agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit. *Sed mihi filioque eius* (45). Scripsimus *filiaeque eius*. Nam Agricola filium pridem amiserat. Et sequitur, *id filiae quoque uxoriique paeceperim*. Finis.

Editions:

1533. See Composite Editions.

1534. See Composite Editions. The first note and the last two are omitted.

1542 (Lyons), 1544, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 114–15.

3. Justus Lipsius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 112. The notes are mainly textual.

a. The *Notae* of 1574

Introduction (ed. of Antwerp, 1574). Iusti

Lipsi in libellum De Vita Cn. Agricolae notae. [Inc.]: Manuscripti mei hunc libellum nulli habebant; quem tamen germanissimum Taciti esse vel ex phrasi sola percipitur. Ergo nihil hic praeter divinationes adferam, nec eas tam certas quam illas, *Pythia quas tripode ex Phoebi laurique profatur*; sed partim veras, partim veritatem proximas.

Commentary (ed. of Antwerp, 1574). [Inc.]: *Quam non petissem ni incursatus* (1). *Editione Veneta, ni cursatus. Forte ni incusatus* . . . / . . . [Expl.]: *Te potius temporalibus* (46). Aliquam multa verba hic corrupta, de quibus non aliud, ut nunc res est, quam indicare potui.

Editions:

1574 (Antwerp), 1576. See Composite Editions.

b. The *Notae of 1585*

Introduction (ed. of Leiden, 1585). Iusti Lipsi ad Cornelii Taciti Iul. Agricolam notae. [Inc.]: Libellus hic, si quis alius, vere disertus, vere prudens, scriptus videtur sub idem tempus cum illo De Germania; vel certe haud longe secus. Nam quadriennio post mortem Agricolae hunc contexuisse videtur, ipso quidem indice hoc libro: *Nobis tam longae absentiae condicione ante quadriennium amissus es* (45). Atqui obiit Agricola Pompeio Collega et Corn. Prisco consulibus. Ut hac ratione scriptum syntagma hoc esse oporteat sub ipsum initium imperii Traiani.

Commentary. [Inc.]: *Nec id Rutilio citra fidem* (1). Rutilium Rufum intellegit, qui et historias scripsit, et orationes, et de vita sua. Citant iem Latini Graecique scriptores passim, et nominatim Charisius haec de vita . . . / . . . [Expl.]: *Admiratione te potius temporalibus laudibus, et si natura suppeditet, militum decoramus* (46). Caenum et lutum, quod non purgo. Priora tentem: *admiratione te potius, te immortalibus laudibus*.

Editions:

1585 (Antwerp), 1585 (Lyons), 1585 (Leiden), 1598. See Composite Editions.

c. The *Curae Secundae of 1588*

Commentary (ed. of Antwerp, 1588). Ad Agricolam. Com. pag. 40. [Inc.]: Ego paulo aliter nunc lego. *Habuerunt virtutes spatium et exemplum. Sed primo Cerialis modo labores, etc.* (8). Hac sententia: Cerialis et spatium campanque exercendis virtutibus dedit, et exemplum . . . [Expl.]: *Excepisse certe mandata*

. . . *figeremus* (45). Plane Homericum est. Ita enim apud eum Andromache lugens Hectorem [24.744–5]: οὐδέ τί μοι εἶπες πύκινον ἔπος, οὐ τέ κεν αἰεὶ / μεμνήμην νύκτας τε καὶ ἡματα δάκρυ χέοντα (nec mihi sermones dixisti, quorum ego semper / noctes atque dies lacrimis suffusa recorder).

Editions:

1588 (Antwerp), 1588 (Leiden). See Composite Editions.

1589 (Antwerp), 1589 (Leiden). See Composite Editions. The *Curae Secundae* are intercalated with the *Notae of 1585*.

1590, 1595, 1598, 1599. See Composite Editions.

1600 (Antwerp), 1600 (Leiden). See Composite Editions. The commentary has been further revised.

1606. See Composite Editions.

1607 (Antwerp). See Composite Editions. Lipsius' last revision.

1608, 1619, 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

d. The *Dispunctio Notarum Mirandulani Codicis of 1602*

Commentary (ed. of Antwerp, 1602). Ad Agricolam. [Inc.]: *Nil nisi fluctus et saxa, et interiores Romani* (30). Libri quidam: *inferiores*; ex quo Rhenanus et ego: *infestiores*. Tu autem corrigis: *et inter ea Romani*. Quo sensu? Siles; nec ego dicam. Possim et vulgatam expidire: *Interiores Romani*; ut dicat, “Ecce a latere et tergo, undique extrorsum, fluctus et saxa sunt; introrsum, et ante nos, Romani. Necessitas igitur, et nusquam effugium” . . . / . . . [Expl.]: *Admiratione te potius, temporalibus laudibus, et si natura suppeditet, militum decoremus* (46). Cum fassus essem, quod res clamat, maculosum et mutilum hunc locum, iste inclamat: Ubi ingenium illud tuum admirandum, Lipsi? cuius face gloriaris te caligantes eruditorum oculos illustrare? De ingenio meo respondeo: nec sumnum nec imum esse. Gloriar autem eo me? falsum; cuicuimodi est, a Deo est; et in Deum refero, quidquid ab isto manat. Illustrare me: non abnuo. Homo dare et accipere lucem natura quaerit; et ideo φώτα (lucem) Graeci comode dixerunt. Eruditorum oculos: hoc vero abnuo. Iuventuti labor noster consultit, et illam meliorem elegantiorumque reddere, id studemus. Fecimus etiam, cum bono Deo dicam; et faciemus, quamdiu artibus istis pretium aut

honos erit. Nam hoc audi: post me et te, Luci, mea quaedam leguntur; et addam, diligentur. Sed tu iterum ad me, Adesdum, inquis, et Coronidis loco, ex codice Mirandulano, ita legendum disce: *Ut admiratione te potius, quam temporalibus laudibus, et si natura suppediet, tumulum decoreremus.* Iam didici. Felicem te ingenii et fortis, qui ubique τρὶς ἔξ βάλλεις (ter sex iacis). Nullus aleator te sapientior. Sed dic, si placet, quid istud, *admiratione tumulum decorare?* Sublime, subtile. Nos e vulgo non capimus. Atque haec tu pro Coronide; eximia. Euge! Et iam a me quoque coronam, an Corollarium hoc, cape.

Conclusion. [Inc.]: Dispunximus enim, Luci, tuas Notas, etsi expungere fortasse sapientius erat. Sed tibi hoc deditus, civi Romano, et codici Mirandulano. Nomina venerationem, immo et terrorem faciebant. Nunc detracta larva cum rem vidimus (da veniam veriverbio) *Asinus est Cumanus . . . / . . .* Tot annos iam in sermone et scriptis, pro meo captu et copia, doceo iuuentutem; senesco, et Ἡδη μὲν ὁ βίος ὁ ἐμὸς ἐσπέραν ἄγει (nunc vita nostra spectat ipsam vesperam); date hanc veniam, si non praemium, ut quieto mihi abire liceat ad aeternam illam (sic voveo) quietem. Sed desino. Te salvere et sapere cupio, mi Luci.

Approbatio. Dispunctio ista Notarum Mirandulani Codicis ad Cornelium Tacitum digna praelo visa est, quod et novam subinde lucem Tacito adferat, et iustum Iusti Lipsii defensionem contineat.

Editions:
1602 (Antwerp), 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

Biography:
See CTC, II, 40 and p. 121, above.

4. Valens Acidalius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 131.

Commentary (ed. of Hanau, 1607). [Inc.]: *At mihi nunc narraturo . . . *ni incursaturus tam saeva et infesta virtutibus tempora* (1). Stigmatiam locum fecerunt, nec est integer fortasse; videri tamen poterit, si *incusaturus* una littera detracta scribamus . . . / . . . [Expl.]: *Ut omnia facta dictaque . . . magis quam corporis complecantur* (46). Certe *formamque* scribendum, non *famamque*, quod viderat etiam pridem Muretus.

Editions:

1607 (Hanau), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 131.

5. Guilelmus Barclayus

Barclay composed his *praemetia* (first-fruits) as his contribution to a new edition of Lipsius' Tacitus which he helped to bring out in 1599. Only the *Agricola* is covered.

Praefatio (ed. of Paris, 1599). Viro claro Iusto Lipsio Guilelmus Barclayus salutem plurimam corde et animo precatur. [Inc.]: Novum beneficiorum genus, antistes litteratorum, novitatem postulat hostimenti, cuius gratiam nisi feceris, aut conturbanum mihi aut pendendum apud aerarium sempiternum. Nullus enim te dignum, in censu meo, munus invenio. Non habet Barclayus tuus non debitum iure tibi, vel id quod olim Socrati dedit Aeschines, hoc est seipsum. Sed redhostire tamen non desinam conari, et de meo si nequeo, de tuo dabo, non sine exemplo magnae matris certe quam gratissimae, quae flumina fontesque suos a mari accipit et mari reddit. Ego certe si quid scio, ex te scio, quod quantulum est serio cupio ad te refluat, et alveo quidem gratae mentis, quo recta ad te labitur hic tuus Tacitus, auctior rivi aliquot, dum per hanc Galliam *leni fluit agmine*; labitur, inquam, ad te, tamquam ad Oceanum, quo serenante tempestates, ut ita dicam, iniuriarum temporis aut evaserunt boni auctores periculum naufragii, aut naufragi suspensa tabula pristino fere nitore splenduerunt. Ex his Cornelius Tacitus per pontes orbis et clivos diu erravit, *interque raucos ultimus rogatores*, donec tua pumice ex-politus coepisset croco et purpura velari, ambulare perunctus cedro, principibus viris legi, diligi, et frontis gemino decens honore, a cultissima Gallorum gente imprimis coli; ad quam cum ante non ita multos menses venissem, te consilium meum itineris approbante, non repperi in urbe principe, in mundi metropoli Cornelium Tacitum, et coepi paene irasci bibliopolis. Responderunt novam vestem Cornelio parari; pensaturum eum absentiae damnum elegantia cultus. Parcissima provincia mihi oblata dirigendi, censendi opus. Hortantibus amicis nolens volens provinciam adivi; nec obtinui solum, sed dilatavi. Si quid emolumenti rei publicae litterariae industria mea attulit, videat quid tibi debeatur; tuis enim auspiciis res gesta est,

etsi ductu meo. Vale, Castalidum decus sororum. Lutetiae Parisiorum, ipso die natali Domini, optimo dierum, MDXCIIX.

Commentary. Guilelmi Barclayi ex vita Iulii Agricolae, auctore genero, Praemetia. Ad virum amplissimum Iacobum Augustum Thuanum Sacri Consistorii Consiliarium et in Suprema Parisiensi Curia Praesidem. [Inc.]: *Vicit ac supergressa est vitium* (1). Quid istoc sermonis est, Corneli Tacite? *vicit vitium; ignorantiam recti et invidiam.* Cur non dixisti potius: *vicit ac supergressa est vitia?* Sunt qui se putant curuli dignos; et forte, si Latine scriberent, iniuria non putarent. Sed sunt qui, dum transfundunt haec scripta Taciti in linguam Tacito certissime indignam, videntur mentem Taciti a verbis solum recessisse. Meo iudicio, phrasis ab elegantia et brevitate Corneliana non multum est aliena. . . . *Non quia intercedendum putem imaginibus quae marmore aut aere finguntur* (46). Cera ergo propemodum obsoleverat, qua olim in imaginibus usi, et atrienses clipei cooperant formari marmore aut aere. Nam loqui Cornelium de imaginibus convincit quod sequitur. . . . [Expl.]: De marmore videtur Plinius indicare: *Aliter apud maiores. . . . Expressi cera vultus singulis disponebantur armariis.* Haec mihi loca expeditavit benigne suo more spes altera Belgarum, Claudius Boucault.

[There follow two corrections to Lipsius' notes on *Annales* I, 3 sent to Barclay by Lipsius, and Latin and Greek poems in honor of Barclay and his work by Georgius Crittonius, Petrus Valens Frisius Gronianus, Antonius Vacquerius, Rumuldus Mortierus, Johannes Barclayus, Mauritius Avurilius, and Petrus Scaron Parisinus.]

Editions:

1599. See Composite Editions.

Biography:

William Barclay, a Scottish professor and writer on jurisprudence and government, was born in Aberdeen in 1546 and died in Angers in 1608. He studied at St. Andrews and, from 1571, at Bourges, where he studied law under Cujacius, Donellus, and Contius, received a degree, and began to teach. At the invitation of his uncle, the rector, he began to teach law at the University of Pont-à-Mousson in 1577; was appointed by the duke of Lorraine to be chief professor of civil law, councillor of state, and master of requests; became dean of the faculty in 1598; and left in 1603 after many disputes. James I

offered him a post in his court, but he would not renounce Catholicism; and in 1604 he accepted an invitation to teach law at the University of Angers.

Works: *In Titulos Pandectarum de Rebus Creditis et de Iureiurando; De regno et regali potestate; De potestate Papae: an, et quatenus, in Reges et Principes seculares ius et imperium habeat; Commentarium de Castris* (? lost); and the annotations on Tacitus.

Bibliography: DNB, I (1885), 1093–94 (T. F. Henderson); *Dictionnaire de biographie française*, IV (1951), 383–84 (Roman d'Amat), with bibliography.

Ernest Dubois, *Guillaume Barclay, jurisconsult écossais 1546–1608* (Paris, 1872); Eng. tr. by J. Peter, *William Barclay, Scottish Juris-consult, Professor at Pont-à-Mousson and at Angers, 1546–1608* (Aberdeen, 1879); Claude Collot, *L'école doctrinale de Droit Public de Pont-à-Mousson (Pierre Grégoire de Toulouse et Guillaume Barclay)* (Paris, 1965).

6. Josias Mercerus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 131.

Commentary (ed. of Paris, 1599). Ad Agricolam. [Inc.]: 720. *Dum in Templo, Liguria pars est* (7). Savillus ingeniosissime et levissima mutatione, *Intemelio . . . / . . . Falsum e Germania triumphum* (39). Ridiculi principes Romanorum, qui falsis victoriis gloriam quaerabant apud vulgum. . . . [Expl.]: quae ut recte Tacitus notat libro III Annalium, neque convicta noxae reo, si recentia purgaret, neque defensa absolutioni erant, si teneretur maioribus flagitiis.

Editions:

1590, 1599, 1606. See Composite Editions.

1607 (Frankfort). See Composite Editions. This contains, curiously, two versions of Mercerus' notes, the second slightly expanded.

1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 132.

7. Pompeius Lampugnanus [pseud.]

For the date and circumstances of the composition of this attack on the commentary of Lipsius, see above, p. 132.

Commentary (ed. of Bergamo, 1600/1602). Ad Vitam Iulii Agricolae [Inc.]: *Nil nisi fluctus et saxa et interiores Romani* (30). Lipsius legen-

dum suadet et in iis infestiores Romani, nullo libro nisus. Codex Mirandulanus, *Nil nisi fluctus et saxa, et inter ea Romani . . . / . . . Nos domum tuam . . . militum decoramus* (46) . . . [Expl.]: Sed ades dum et Coronidis loco, ex Codice Mirandulano, ita legendum disce: *Nos domum tuam . . . fas: Ut admiratio ne te potius, quam temporalibus laudibus, etsi natura suppeditet, tumulum decoreremus.* [Conclusion and poem, see above, p. 133.]

Editions:

1600/1602 (Bergamo), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 133.

8. Julius Salinerius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 134.

Commentary (ed. of Genoa, 1602). Ad Agricolam Cornelii Taciti, pagina 219. [Inc.]: *Ni cursaturus tam saeva* (1). μεταφορικῶς tu viros insignes Traiano imperante laudare times? an ille (ut Domitianus) in eorum celebratores saevire solitus? igitur *tam saeva et infesta virtutibus tempora* suggillant imperium Domitiani; verum quonam pacto Cornelio eiusmodi sub Traiano scribenti . . . [on *Hinc ausus (sic) Oceanus* (25) there is a long note on Christopher Columbus] . . . / . . . [Expl.]: *Admiratione te potius* (46). Haec omnia μεταξύλογια nimis clarescunt: *Admiratione te potius temporalibus laudibus (et si natura militum suppeditet) decoramus.* Id est, nos te, Agricola, non imaginum honore honestabimus, quas tibi militari disciplina peperisti—is enim honos momentaneus est—sed admirando et imitando tuas virtutes; quae res potior est et superat temporarias illas simulacrorum laudes. *Is verus honos et coniunctissimi cuiusque pietas . . . moribus possis* (46).

Edition:

1602 (Genoa). See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 135.

9. Christophorus Colerus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 135.

Commentary (ed. of Hanau, 1603). In Iulii Agricolae Vitam. [Inc.]: *Augeatque quotidie facilitatem imperii [sic] Nerva Traianus* (3). Sic omnino scripserat Tacitus; nec audio qui

volunt infercire felicitatem. Aperte Traiani τὴν ἀπλότητα τῶν ήθῶν alludit, quam ei tribuunt omnes Historici . . . / . . . [Expl.]: *Praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videri et aspici* (45). Invenusta repetitio, nec homine Latino, nedum Tacito digna. Germana igitur scriptura fuerat *videre et aspici*. Non erat sub Domitiano tutus mutuus hominum adspectus; ex vultu ultrō citroque culpae hominum arguebantur. Sic Valerius Maximus lib. 2 cap 1: Sed pariter et videre sancte et adspici mutuo pudore custodiebantur. Tertullianus: Mavult femina videre quam videri.

Editions:

1603, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 136.

10. Marcellus Donatus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 136. There is but one note.

Commentary (ed. of Venice, 1604). Cornelius Tacitus in Vita Agricolae. [Inc.]: *Media campi . . . complebant* (35). Pomponius Mela lib. 3 cap. 4 docet Covinum vehiculi falcati genus esse . . . / . . . [Expl.]: “ac saepe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incursabant” (36).

Editions:

1604, 1605, 1602–34, 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 138.

11. Janus Gruterus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 139.

a. *The Varii Discursus of 1604–5*

Commentary (ed. of Heidelberg, 1604). [one note] [Inc.]: *Ii sunt quos proximo anno, unam legionem furto noctis aggressos, clamore debellastis* (34). In vita Agricolae. Lectione Plinii lib. IX cap. LXII: “*Polypum . . . moriatur*”; reddit in memoriam epigramma Crinagorae . . . / . . . Mirum in modum; maxime si proficiscatur ab ore eius quem vel veremur vel diligimus. Ambrosiam redolent ista Heliodori Aethiop. lib. V: “. . . [Expl.]: tamquam robur et audaciam illi

voce subministrante ac suppeditante, et quod pugnae praemium superesset indicante."

Commentary (Pars altera, 1605). [two notes] [Inc.]: *Pessimum inimicorum genus laudantes* (41). In vita Agricolae. Lepide et oculos implet et aures status hortulani expressus. . . . Apage a me talem pestem, apage; utque loquar cum Boeotis Sophoclis in *Antigone* ". . . Ne mihi amicus, neque socius sit, qui haec facit." *Frontinus vir magnus quantum licebat* (17). In *Agricolae* vita. Verissime Plinius Oratione ad Traianum . . . / . . . ut parum differre videantur ab Eilotis Lacedaemoniorum; de quibus haec memini legere apud Athenaeum libro XIV *Deipnosoph.* Myronis Prienensis: ". . . [Expl.]: si non mutilarent indole habituque virili eos adolescentes, etc."

Editions:

1604–5. See Composite Editions.

1627 (Frankfort). See Composite Editions.

There is no additional note on the *Agricola*.

1679. See Composite Editions.

b. The *Schediasmata* of 1607

Commentary (ed. of Frankfort, 1607). Iani Gruteri *Schediasma in Agricolam* cap. 3. [Inc.]: *Nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius* (3). Loci huius vim neutiquam adsequetur qui non consuluit marmora, quorum litteras produximus *Inscriptionum* pagina CV.5. et CVI.6. Sed in primis antiqua visentur numismata . . . / . . . *Nobis tam longae absentiae conditione ante quadriennium amissus est* (45) . . . [Expl.]: Consulatur super isto affectu Seneca Epist. 63 et Consolat. ad Marciam, cap. 19.; immo et ipsemet Tacitus lib. 3 *Annal.* cap. 34, lib. 6 *Annal.* cap. 38, ut et lib. 4 *Hist.* cap. 14. Et haec veniebant sub acumen styli, vere ex tempore. Finis.

Editions:

1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, IV, 288–89.

IV. DIALOGUS DE ORATORIBUS

COMMENTARIES

I. Andreas Alciatus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 102.

There is but one note on the *Dialogus*, and it deals with an allusion.

Commentary (ed. of Milan, 1517). In *Dialogo*. [Inc.]: *Quicquid aridissimis Hermagorae et Apollodori libris* (19). Hermagoras Aeolides Carion cognomine scripsit rhetoricos libros VI de accurata oratione, de elocutione, de decore, de figuris; docuit Romae post Caecilium sub Augusto; fuerunt et alii illi cognomines [sic], quos referre nil attinet. Apollodorus Pergameus, Caesaris Augusti praceptor et familiaris, scripsit rhetorica, et novae haereseos fuit auctor. Haec ex Suida et Strabone.

Editions:

1517, 1519, 1520, 1533, 1534, 1542 (Lyons), 1544, 1546–49, 1548, 1557–58, 1560, 1571, 1582, 1607 (Frankfort), 1608, 1616–17. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 104.

2. Beatus Rhenanus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 105.

Introduction (ed. of Basel, 1533). Beatus Rhenanus Lectori salutem. [Inc.]: Hunc dialogum vix crediderim esse Taciti; quamquam auctor quisquis fuit eius eruditissimi saeculi, testatur se disertissimorum hominum sermonem repetere . . . / . . . [Expl.]: Verum alicubi successit res, alicubi nihil divinando consequi potui. Neque enim erat exemplar aliquod vetustius cum quo conferrem. Coniecturas quasdam hic subdidi.

Commentary. [Inc.]: *Et in quem satis erat profluens* (2). *Lego, et in quantum satis erat profluens* . . . / . . . [Expl.]: *Quae etsi nunc aptior est* (38). *Repone, arctior est. Et municipiorum, et legationes* (39). *Scripsi, Et municipiorum legationes, ac partes Italiae periclitantibus assisterent.* Item paulo post, *abstinuerint* (40). *Nostra quoque civitas donec erravit* (40). Hoc est, fluctuavit. Ni malis certavit. *Cum optima cito consentiant* (41). Hoc est, optimae sententiae. Poterat alioqui legi, et optimi, si quis ad personam velit referre. *Neque illos modus et temperamentum defuisset* (41). *Scripsimus, Neque illis.*

Editions:

1533. See Composite Editions.

1534. See Composite Editions. The last four notes are omitted.

1542 (Lyons), 1544, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:
See CTC, II, 114–15.

3. Justus Lipsius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 112. The notes are mainly textual.

a. The *Notae* of 1574

Introduction (ed. of Antwerp, 1574). Iusti Lipsi in *Dialogum de causis corruptae eloquentiae Notae*. [Inc.]: Superioribus libris lucem aliquam industria nostra attulit; huic Dialogo, vere possum dicere, salutem. Cum enim in vulgus usque eo depravatus circumferretur, ut plus vulnerum una eius pagina, quam Sicinius ille Dentatus toto corpore, praferret, admirabile dictu est, quantum a Farnesiano codice (nam a Vaticanis aberat) in eo sanando simus adiuti. Multae lacunae expletæ, verba et lineæ integræ insertæ, et supra sexcentos locos (Latine hoc non oratorie dico) emendati. Quorum omnium quoniam numerum inire in numero innumero difficile est, utar in Notis hac moderatione ut de praecipuis modo locis, quorum vel insignita vel ambigua correctio est, admoneam lectorem; reliqua in contextum recepta, quae sua sponte liquidæ veritatis sunt, satis sit iam nunc monere, ex fide Farnesiani libri esse. Superest ut de scriptore huius libri verbo admoneam. Quem Tacitum non esse tam certum apud me est, quam si Apollo respondisset. Argumentum eius rei firmum et apud doctos unicum phrasis erit. Inclino ut Quintiliano tribuam, primum quia ipse fatetur libri VI initio, libellum a se editum *De causis corruptae eloquentiae*. Qui titulus quam apte huic Dialogo conveniat ex fine eius appareat. Atque inter cetera Maternus: Exprime nobis non laudationem antiquorum, satis enim illos fama sua laudat, sed causas cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus. Idque sub Messallae persona praecipue hic actum ex iis quae superant cognoscimus; quamquam magna huius syntagmatis pars, ut in tempore monebo, perierit. Deinde argumento styli: quod et phrases hic pleraque quas Quintilianus usurpat, et profluens illa et facilis et, ut sic dicam, procurrens eloquentia Fabium videatur prodere. Convenit et ratio aetatis. Quippe sexto anno imperii Vespasianni habitus hic sermo simulatur, quo tempore iuvenem se interfuisse sermoni scriptor hic initio testatur. Quintilianum autem Domitiani temporibus et Nervae vixisse historiae adprobant. Nec

movet me quod Quintilianus libro VIII quaedam se de hyperbole scripsisse fatetur in libro *De causis corruptae eloquentiae*, quorum hic nulla fit mentio; quippe cum magna pars huius scripti perierit, quis praestare potest nihil in eo de hyperbole fuisse? Et mihi quidem sic videtur. Nunc de re.

Commentary. [Inc.]: p. 609 l.20. *Dissertissimorum nostris* (1). Farn. *Ut nostris*. lin. 25. *Diversas vel easdem* (1). Secum pugnat sententia. Quomodo enim easdem, si diversas? Leggerim, *Diversas sed probabiles*, duabus vocibus expunctis . . . / . . . [Expl.]: *Finierat Maternus* (42). Hinc colligere est quam multa huic syntagmati desint. Neque enim initium sermonis Materni exstat, sed haec omnia continenter sub Messallae persona leguntur. Finis.

Editions:

1574 (Antwerp), 1576. See Composite Editions.

b. The *Notae* of 1585

Introduction (ed. of Leiden, 1585). Iusti Lipsi ad *Dialogum de causis corruptae eloquentiae Notae*. [Inc.]: Superioribus libris lucem aliquam industria nostra attulit; huic, vere possum dicere, salutem. Nam cum depravatissimus vulgo circumferretur, nulla pagina sine vulnere et vibice, admirabile est quantum a Farnesiano codice (nam Vaticanis aberat) in eo sanando simus adiuti. Multi hiatus expleti, verba et lineæ integræ insertæ, centeni aliquot loci (Latine non oratorie loquor) emendati. . . . [Expl.]: Aetas tamen Quintiliani paulo grandior fuisse videtur quam ut hic sermo illo iuvene. Itaque ambigo. Et cum multa dixerim, claudio tamen omnia et signo hoc responso, Mihi non liquere.

Commentary (ed. of Leiden, 1585). [Inc.]: *Ut aut de ingeniosis nostris male existimandum sit* (1). Ita Farnesianus, at in Romano codice *existimandum habeam*.

Cum singuli diversas vel easdem, sed probabiles causas adferrent (1). Id vero non probabile, ut in uno sermone easdem causas repetiverint. Ego verba ea superesse censeo, *vel easdem* . . . / . . . [Expl.]: *Cum optimi cito consentiant?* (41). Lego, *cum in optima*. Rodolphus autem, *cum optima cito censeantur?* A fine autem libelli, ut cuivis videre est, multa desunt, atque adeo praecipua disser[tationis] pars. Sed mihi, cum Deo, pauca hic et finis, cui gratia et gloria in aeternum.

Editions:

1585 (Antwerp), 1585 (Lyons), 1585 (Leiden), 1588 (Antwerp), 1588 (Leiden), 1589 (Antwerp), 1589 (Leiden), 1590, 1595, 1598, 1599. See Composite Editions.

1600 (Antwerp), 1600 (Leiden). See Composite Editions. The commentary has been further revised.

1606. See Composite Editions.

1607 (Antwerp). See Composite Editions. Lipsius' last revision.

1608, 1619, 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 40 and p. 121, above.

4. Petrus Pithoeus

Pithou was inclined to attribute the *Dialogus* to Quintilian, as were many scholars of his day, and his commentary was included with commentary on the *Declamationes Pseudo-Quintiliana*e and those of Calpurnius Flaccus, along with texts of these works.

Praefatio (ed. of Paris, 1580). Clarissimo atque amplissimo viro Christophoro Thuano Celio, Equiti, Regni Curiae Praesidi primario, et Sacri Consistorii Senatori, P. Pithoeus salutem plurimam dicit. [Inc.]: Declamandi studium, quamquam et senatus amplissimi et gravissimorum censorum praeiudiciis notatum, sero demum apud Romanos receptum est. Usu tamen ipso sic utile honestumque apparuit, ut principes civitatis viros, summos etiam imperatores in eo se exercere non puduerit. Nam ut M. Tullium et grandes illos praetextatos omittam, sane traditum est Magnum etiam Pompeium sub civilis tumultus initium repetuisse declamandi consuetudinem, M. vero Antonium ipsumque adeo Augustum ne Mutinensi quidem bello, in tanta rerum mole, omisisse. Et vero qui eloquentiam non in foro modo iudiciisque, sed et apud populum tanti fecerunt, ut illam de summis virtutibus haberent, nihil profecto mirum est eam potissimum rationem tam avide amplexos, quam esse iudiciorum consiliorumque imaginem, id est, forensum et popularium actionum meditationem, quin et solam ad formandam ipsam eloquentiam sufficere censuerunt. Mihi quidem eius exercitationis fructus non in solis veterum poetarum carminibus, aut iis quae supersunt oratorum actionibus, sed et in historicorum scriptis elucet maxime, quorum ego directas obliquasque contiones cum lego, non unius mihi

hominis, sed plurium simul ingeniorum sensus collectaque acumina agnoscere videor. Quo magis doleo hanc et dicendi et scribendi, ut ita dixerim, cotem sic a nostris hominibus neglectam, ut simul etiam eloquentiam ipsam amittere necesse fuerit; atque eo quidem magis, quod maiores nostros in eo studii genere non excelluisse modo, sed Romanis ipsis auctores, duces ac magistros fuisse comperio. Nam L. Plotium, qui primus apud Latinos dicendi praeceptor extremis L. Crassi temporibus floruit, Gallum fuisse traditum est. Et ne singulos enumerare necesse habeam, Augusto reipublicae clavum tenente, Votienus Montanus Narbonensis pro summo oratore habitus demum a Tiberio in insulas Baleares relegatus legitur. Sub ipso Tiberio Domitium Afrum praestantissimum oratorem Nemausus, Clodium Quirinalem rhetorem Areias urbi dedit. Sub Caligula Trogi Pompeii pater e Vocontiis epistolarum et legationum, simul et anuli curam habuit. Temporibus Neronis L. Statius sive Ursulus sive Surculus Tolosas Romae rhetoricam celeberrime docuit; et eadem fere aetate Iulius Florus patruus Iulii Secundi mirae facundiae et infinitae curae viri in eloquentia Galliarum, quam et ibi demum exercuit, princeps ut inter paucos disertus a M. Fabio laudatus est. Sed nec ego M. Aprum indictum abire patiar Iulii Secundi aequalem, celebrimum sui fori ingenium . . . / . . . [Expl.]: si non dignum amplitudine tua, certe professione nostra saltem pro tempore non indignum. Bene vale, Praeses amplissime, Lutetiae Parisiorum Kalendis Aprilis rebus prolatis MDLXXX.

Introductory letter. Petrus Pithoeus Petro Neveleto Doschio, sororis filio, salutem. [Inc.]: Quae requiris, altioris sunt indaginis, et maius otium desiderant. Interea tamen quae de iis in mentem venerunt pro tempore haec habe: Declamatio aut suasoria est aut controversia. Auctor dialogi de oratoribus: *Nempe duo genera materiarum* (35) . . . / . . . [Expl.]: Declamationis vero praecepta colligi possunt ex Annaei Seneca patris controversiis et suasoriis, ex utroque Quintiliano, itemque Petronii Arbitrii Satyrico, et C. Plinii Epistolis quibusdam, quae ab alio nihil opus est ut requiras, cum tibi ipse praestare et possis et debeas. Bene vale. Raptim. II Nonas Aprilis MDLXXX.

Commentary. In dialogum de oratoribus, An eius saeculi oratores antiquioribus et quare concedant. [Inc.]: Scripseram ante annos octo ad veterum Iurisconsultorum fragmenta, lubentius me hunc librum M. Fabii Quintiliani de causis

corruptae eloquentiae inscripturum. Quod et sagacissimo elegantissimo Lipsio visum est. . . . In huius autem dialogi editione praeter exemplar in Italia ante aliquot annos descriptum, maximo nobis adiumento fuit Lipsii nostri diligentia, qui sui in Tacitum commentarii apud nos desiderio numquam nisi sero satisfacturus est. Pagina 421 Linea 21. *Iuvenis admodum* (1). Hoc Taciti aetati magis congruit. Nam Fabius Domitium Afrum, qui sub Nerone periit, adolescentulo sibi notum fuisse ait. . . . [Expl.]: *Excedentibus modum* (41). vet. excellentibus morum. *Vestra tempora* (41). vet. aut *vestra tempora*. *Antiquariis* (42). vet. cum antiquariis. [there follow two addenda.]

Editions:

1580. See Composite Editions.

1594. See Composite Editions.

* 1604, Paris. Cited by A. Gudeman in his edition, p. 515. Copy at CtY lacks part II (*Declamationes*).

* 1609. In *Opera Omnia* of Pithou?

1625. See Composite Editions.

1665. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, I, 236. Add to the *Bibliography*: Cioranescu, 17641–44.

5. Valens Acidalius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 131.

Commentary (ed. of Hanau, 1607). [Inc.]: *Ut aut de ingenii nostris male existimandum sit* (1). Lipsius ita edidit ex Farnesiano, cum Romanus haberet, *existimandum habeam*, quod hic affirmo aptius. . . . [Expl.]: *Nec vobis summa illa laus . . . temperamentum defuisset* (41). Deest sine dubio tale quid: *neque illis modus et temperamentum in certaminibus, vel turbis, defuisset*. Manifesto id requirunt sequentia: *nunc quoniam nemo . . . obtrectationem alterius utatur* etc. FINIS.

Editions:

1607 (Hanau), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 131.

6. Josias Mercerus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 131. There is but one note.

Commentary (ed. of Paris, 1599). Ad *Dialogum de Eloquentia*. [Inc.]: *Non multo plures quam trecentos annos* (16). Omnino legendum *quam CCCC annos*. Anno imperii Vespasiani sexto habitus hic sermo; hoc est, anno A. U. C. DCCCXXVIII. Is incidit in annum IIII Olympiadis CCXIII. At mortuus Demosthenes primo Olympiadis CXIII. Numerus rotundus a morte Demosthenis, quadringenti anni; ab aevo quo floruit, non multo plures, ut ait. Finis.

Editions:

1590, 1599, 1606. See Composite Editions.

1607 (Frankfort). See Composite Editions.

This contains, curiously, two versions of Mercerus' notes, the second slightly expanded.

1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 132.

7. Julius Salinerius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 134.

Commentary (ed. of Genoa, 1602). Ad *Corn. Taciti Dialogum*. Pagina 239. [Inc.]: *Libellus iste vulgo inscribitur: Cornelli Taciti equitis Romani dialogus*. Cuius consensum iam docui (ni fallor) non prorsus esse parvi faciendum; verum is a doctissimo viro habetur pro supposito, nec tamen aperit verum patrem, sed nihilomagis eum deiuvare sustinuit. . . . [Expl.]: *Antiquis, et eo credo audacius* (15). Ex contextu prodit favebas, at in iis, id est in verbis, quae ad eam rem faciebas. Ceterum malignus Messala non videbatur, quod se quoque antiquis deteriore ducebat. Laus Deo.

Edition:

1602 (Genoa). See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 135.

V. HISTORIAE

COMMENTARIES

I. Andreas Alciatus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 102. No division is made between the *Annales* and the *Historiae*.

Commentary. Ex lib. xvii. [Inc.]: *Aegyptum regebat Tiberius Alexander eiusdem nationis* (I, 11). Hunc lacerari satyrico carmine

crediderim atque triumphales inter quos ausus habere nescio quis [qs] titulos Aegyptius aut arabcches . . . / . . . *Vitis aurea templo reperta Liberum patrem coli* argumento est (V, 5). Bachum a Iudeis cultum Plutarchus in Symposiis tradidit . . . [Expl.]: a miraculi admiratione ducat, tum quae Dei sunt, humanis viribus adiudicet.

Editions:

1517, 1519, 1520, 1533, 1534, 1542 (Lyons), 1544, 1546–49, 1548, 1557–58, 1560, 1571, 1582, 1607 (Frankfort), 1608, 1616–17. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 104.

2. Beatus Rhenanus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 105. No division is made between the *Annales* and the *Historiae*.

Commentary (ed. of Basel, 1533). Beati Rhenani in librum decimum septimum castigationes. [Inc.]: *Atque omnem potestatem ad unum conferri pacis interfuit* (I, 1). Exemplar Matthiae regis: *Atque omnium potestatem. Quae lectio mihi magis probatur . . . / . . .* [Expl.]: *Scinditur Nabaliae fluminis pons* (V, 26). Volumen Bud. *Scinditur flabalie fl. pons. Scripserim Vahalis fluminis pons. Tacitus libro II Annalium (II, 6) de Rheno: Vahalem accolae dicunt; mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine, eiusque immenso ore eundem in Oceum effunditur.* Finis.

Editions:

1533, 1534, 1542 (Lyons), 1544, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 114–15.

3. Aemilius Ferrettus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 106. No division is made between the *Annales* and the *Historiae*.

Commentary (ed. of Lyons, 1541). Ex libro XVII. [Inc.]: *Hunc fuisse primum librum Annalium Cornelii semper sum suspicatus illumque, blandiente postea profectu, longius ductis initiis ad Augusti exactum imperium calatum rettulisse . . . et ad initium sequentis libri re-*

feras. *Multi ad haec et innumeri* (I, 6). Alias: Milites ad hoc innumeri. *Magna adulteria* (I, 2). Magnarum nobiliumque familiarum adulteria. *Servorum manus subitis avidae* (I, 7). Ad ea auferenda, quae subito fortunae munere obvenerunt . . . / . . . [Expl.]: *Drusilla Cleopatrae* (V, 9). Progener ergo erat Antonii, cum maritus esset neptis Antonii ex Cleopatra; Claudius vero, natus ex Druso et Antonia minore, nepos fuit Antonii. Indignatur itaque Cornelius eiusdem Antonii fuisse progenitorum Felicem et neptem Claudium; illum libertum, hunc vero principem Romanum, utrumque ex nobilissimis familiis genitum.

Editions:

1541, 1542 (Lyons), 1543, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 107.

4. Vincentius Lupanus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 107. No division is made between the *Annales* and the *Historiae*.

Commentary (ed. of Paris, 1556). In librum XVII Vincentii Lupani annotationes. [Inc.]: *Agerent, ferrent [sic] cuncta* (I, 2). Frequens haec loquendi forma T. Livio; veluti cum milites ait agere ferreque omnia, monuisse satis est . . . / . . . [Expl.]: *Adiecta ingens lintrium vis, etc.* (V, 23). Lintres sunt naves fluviales, quas a Germanis inventas legimus, qui Danubii sunt accolae, et eas ex integris arboribus cavatas. Vergilius: *cavat arbore lintres* [*Georgics* I, 262]; tametsi eo loco pro vase forte commodius capit.

Editions:

1556, 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 108.

5. Marcus Vertranus Maurus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 108. The *Historiae* are here separated from the *Annales* for the first time.

Commentary (ed. of Lyons, 1569). M. Vertranii Mauri Iuris Consulti notae ad Cornelii Taciti Historiarum Librum I. [Inc.]: *Initium mihi operis* (I, 1). Quamquam annorum serie receptum libri titulum mutare audaciae nimiae te-

meritatisque certo sciam, nihilominus tamen ab hoc operis (ut ait auctor) initio libros Historias inscriptos Cornelium exorsum fuisse asserere, et veterem titulum audeo libris vindicare . . . / . . . *Scinditur Nabaliae fluminis pons* (V, 26). Corviniano inest scriptura, *scinditur flabile*, id vero nullo sensu . . . [Expl.]: an vero *Navae* an *Vahalis* loco vacuo scribi debeat, non statuo; interim Beati Rhenani ingenio iudicioque felicissimi eruditissimique viri subscribendum esse censeo. Nusquam enim animum induxi aliorum asseverationi anteponere susceptiones meas; tametsi inter scribendum e priscis auctoribus ubi se dux offert nervosaque oratio recenti scriptori repugnans, tacitus plerumque in partem diversam transeo. Quae vero mutua ab aliis accipio, creditorum nomine scripta in rationes meas refero; aliena a nostris, accepta a datis discernet studiosus; accipietque placide quod in praesenti non alio sed hoc scribendi successivo genere eius studia promovere nitimur, pro nobis innata voluntate, ut aliis prodesse possumus. Finis.

Editions:

1560, 1565, 1569, 1607 (Frankfort), 1608.
See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 109.

6. Johannes Ferrerius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, found in an autograph manuscript in the Vatican, see above, p. 110. No division is made between the *Annales* and the *Historiae*.

Commentary (Vatican Library, ms. Reg. lat. 906). Argumentum orationis Sergii [sic] Galbae Caesaris ad Pisonem Licinianum cognomento Frugi, quem sibi in successorem delegerat, apud Cornelium Tacitum lib. 17, pag. 270–71. [Inc.]: Romae, extincto Nerone, laetitiam maximam quam sibi universi in morte crudelissimi tyranni pollicebantur . . . / . . . *Igitur Galba*, sic constitutis (ut rebatur) commode rebus, Pisonis manum apprehendens, in hunc modum locutus fertur: . . . nec totam libertatem (I, 15–16). *Annotatio*. Et Galba quidem (inquit Cornelius) haec ac talia tamquam principem faceret, ceteri tamquam cum facto loquebantur . . . / . . . fortissime exhiberi debeat atque constantissime possit. *Si te privatus lege . . . adoptarem*: sc. adoptarem pro arrogarem hic posuit

Tacitus. Ita Gellius . . . / . . . Argumentum verborum Civilis ad Batavos suos, quibus se purgare nititur a Cerealis criminazione, apud Cornelium Tacitum lib. 21, pag. 420. Cerealis ubi multis proeliis Civilis audaciam repressisset, et tandem Bataviam armorum vi occupasset, non destitit monere incolas . . . *Civilis* autem in hunc modum coepit: *Si apud Vitellii legatum defenderer . . . Fabianus in Pannonia*, etc. (V, 26). *Annotatio*. Postrema haec *Civilis* contio vix bene copta, nunc maiore huius libri parte quae desideratur, imperfecta et multila omnino iacet . . . [Expl.]: Quae autem ex hac *Civilis* contione multila desiderantur, divinare forte possum, non certo demonstrare, cum altera libri pars, unde quae hic desunt promenda fuerant, alicubi sepulta iaceat, vel omnino exciderit. Finis.

Manuscript:

Vatican Library, ms. Reg. lat. 906, s. XVI.
See above, p. 112.

Biography:

See above, p. 112.

7. Justus Lipsius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 112.

a. *The Notae of 1574*

Ad Lectorem Monitio (ed. of Antwerp, 1574).

[Inc.]: Etsi non est institutae brevitatis, benivole Lector, ante rem aut praeter rem multa dicere; tamen vel consilio vel fidei testandae, in hoc aditu dicenda pauca sunt. In Cornelium Tacitum scriptorem, de cuius laudibus silere quam pauca dicere iudico, paratos habebam et Commentarios et breves Notas: illos, qui obscura vel ambigua explicarent; istas, quibus lectionum modo varietatem et, cum incidisset, castigationis meae rationes proferrem. Utrumque scriptum cum hoc tempore pararem emittere, decreto meo violenti tribuni intercesserunt festinatio et angustum tempus, a quibus ad populum provocatio non esset. Nam cum Tacitus industria Plantini nostri (unius omnium quot sunt, quot erunt, accuratissimi typographi) mihi iam esset ut lucem adspiceret, praevetendae necessario Notae fuerunt, Commentariis non abiectis sed in diem prolatis. In Notis quid praestare et quibus auxiliis potuerim, cognosce. Usus sum Romae tribus codicibus manuscriptis: bibliothecae Farnesiana primus fuit, quem beneficio clarissimi

viri et humanissimi Fulvii Ursini sum aptus; duo alii prompti ex illo thesauro Musarum Vaticano. Sed alteri ex his duobus neque aetas neque bonitas eadem fuit; alter ex interiore et arcana bibliotheca, admirabile dictu est, quas notas boni et sinceri codicis saepe praetulerit. Eius argumentum, quod pleraque in eo more antiquo descripta: *anquiro, cludo, escendo*, et alia quae opportune commemorabo. His tribus accessit editio Veneta vetus anni MCCCCXCIII, quam adhibere vice libri scripti ideo non piguit, quod inter studiosos harum rerum constet, Taciti manuscripta exemplaria spisso et vix in Europa inveniri. In his autem libris citandis usum me fide antiqua et vere Romana ex animi mei sententia iuro. Habes de fide; nunc consilium quod in tribuendis libris, in collocandis, in inscribendis secutus sum, dabo. Vulgus hominum universum Taciti opus in viginti et unum libros coniunctim partiuntur; sed vulgus tantum. Nam quibus pectus, ut ille ait, modice sapit, non difficulter animadvertisse. Taciti hoc opus in duas partes tribuendum; quarum altera res gestas a principatu Galbae ad D. Nervae complexa sit, altera ab occasu Augusti ad finem Neronis. Prior pars initium ab eo libro habet, quem XVII vitiose inscribunt. Docet id Tacitus ipse: *Initium, inquit, mihi operis Ser. Galba*, et statim, *Opus aggredior plenum variis casibus*. Et eam distinctionem apud posteros valuisse Tertullianus in Apologetico contra gentes docet his verbis: *Iam et quidam somniastis caput asininum esse Deum nostrum. Hanc Cornelius Tacitus suspicionem eiusmodi inseruit. Is enim in quinto Historiarum suarum bellum Iudaicum exorsus ab origine gentis* etc. Librum enim quintum recte nominat, quem auctore vulgo fecerimus XXI. Nec quemquam librorum auctoritas moveat, quorum partim turpiter in numero errant, partim ambigue vacillant. Farnesianus primum nominat eum qui XI est; Vaticanus haec verba habet: *Incipit liber XVII secundum quosdam*. Ergo de partitione res clara est; de ordine errat idem vulgus qui rationem temporum secutus libros de imperio Galbae posthabuit illis ab excessu Augusti. Contra enim Tacitus voluit; qui cum senex et, quod ipse fatetur, imperante demum Nerva ad scribendum se dedisset, non ab Augusto statim orsus est, quod illi ponunt, sed ὅστερον πρότερον a rebus aetati suea propioribus, id est a Galba et Othone. Quibus confectis, et blandientibus coepitis, ad Augusti successores transiit, commemoraturus etiam Augustum ipsum si per

fata licuisset. Testatur hoc suum consilium ipse tertio Annali, cum Iuliae Augusti filiae meminisset: *Sed aliorum exitus, simul cetera illius aetatis memorabo, si effectis in quae tendi plures ad curas vitam produxero*. Et Annali XI disertim testatur hanc historiam de Galba et successoribus editam a se ante illam Claudii quam scribebat. Ait enim: *Isdem consulibus ludi saeculares DCCC post Romam conditam, quarto et sexagesimo quam Augustus ediderat, spectati sunt. Utriusque principis rationes praetermitto, satis narratas libris quibus res gestas Domitianus Imperatoris composui*. Qui alias libros de Domitiano ab istis intellegit, is frustra est. Ex ipsa quippe praefatione Taciti liquet accurate eum illo opere praeter Galbam, Othonem, Vitellium, qui exstant, etiam Vespasianum, Titum et Domitianum scripsisse. *Scribendi, inquit, quattuor principes ferro interempti*. Quinam isti? Galba, Otho, Vitellius, Domitianus. Deinde, *Coortae Sarmatarum ac Suevorum gentes, nobilitatus cladibus Dacus*, etc.; quae partim Titi, pleraque Domitianus imperio evenisse constat. Ut ex his cum dolore vel maerore potius colligamus non minus X libros Historiarum Taciti perisse. Superest de inscriptione, de qua contentiose, ut Varro loquitur, sertam non ducam, tantum pono mihi videri opus illud de Galba Historias scribendum. Videtur autem ideo, quod antiqui fere et Tacitum ipsum Historiae Augustae scriptorem nominent, ut Flavius Vopiscus; et libros eius Historiarum titulo laudent, ut Tertullianus, Sidonius, Plinius libro VII: *Auguror, nec me fallit augurium, Historias tuas immortales futuras*. Reliquos ab excessu Augusti Annales placet appellari, vel distinctionis causa, vel quia Tacitus ipse aliquot locis sic appellat. Quos, lector, facile annotabis. Quod superest, volentem et aequum iudicem mihi te oro; quae nota laudabilium dignanda videbuntur, adprobes; quae culparum (ut antiqui critici loquebantur), ea pro Aiace Augusti habeas, et in spongiam tuam incubant. Tantum est; nunc cum Musis bene voluntibus rem aggredior.

Commentary. Iusti Lipsi ad librum I Historiarum notae. Pag. 15, lin. 1. [Inc.]: *C. Cornelii Taciti. Tacito praenomen Caii sum ausus asserere; primum, quia auctorem habebam Sidonium lib. IV Epist. ad Polemum . . . Servius Galba iterum (I, 1). Sulpiciae gentis, ex qua Galba ortus, peculiare praenomen Servii fuit. Emen-dandus aliquammultis locis Suetonius . . . / . . . [Expl.]: Fabianus in Pannonia (V, 26). Emen-*

dandum *Flavianus*. Est ille T. Ampius [i.e. Tampius] Flavianus consularis legatus Pannonicus exercitus, cuius antea frequens mentio.

Editions:

1574 (Antwerp), 1576. See Composite Editions.

b. The *Notae of 1585*

Praefatio (ed. of Leiden, 1585). Amplissimo et nobilissimo viro Andreae Dudithio dedicat Iustus Lipsius. [Inc.]: Fama egregiae virtutis et doctrinae tuae late fusa, benevolentia in me illustri testimonio ostensa, ea me impulerunt, vir Germaniae tuae clarissime, uti commentarios hos meos, sive notas verius, luce illustrarem nominis tui. Nec magnum hoc quod adfero, fateor; sed in scriptorem tamen magnum, cuius veras intimasque virtutes pauci aestimant aut capiunt, nec nisi initiati melioribus doctrinae et sapientiae sacris. Ac volebam sane atque etiam debebam ista paulo uberioris; sed ut verbo dicam, valetudo et otium mihi parum velificata ad hunc effectum. Illa adversa; hoc in cottidianis occupationibus et turbis exiguum, immo nullum. Ita ignoscendum mihi, si haec non ad superioris mei commentarii [on the *Annales*] exemplum. Quod a te, spero, facile impetrabo, vir non tantum optime et doctissime, sed (quod ex his fontibus manare certo scio) etiam humanissime. Capiesque benigne munus sive libationem horum fructuum; quos si non ubertim, tamen noviter protulit ingenii nostri ager. Et protulit per aestatem hanc bene turbidam; ut mirari nihil sit, si laeti parum aut percocti. Non enim metus iam discriminis, sed ipsum capiti nostro imminet; quod forti tamen (audeo apud te dicere) et erecta cer-vice possim excipere, paratus ad omne sive exilium sive exitium. Et si cedere mihi opus, non trepide nec indecore cum hoc vulgo id faciam, sed sensim recedam, quod dicitur, et salvis constantiae meae signis. Quod si caedi etiam, fiat sane, si deo ita visum. Ἐμὲ δὲ Ἀινύτος καὶ Μέλιτος [sic] ἀποκτεῖναι μὲν δύναται, βλάψαι δὲ οὐ [Plato, *Apology* 30d]. Vale.

Ad Lectorem. De divisione, deque ordine librorum Taciti. [Inc.]: Ante rem sed non abs remonendus mihi, bone Lector, es, seiunctos disparatosque a me hos Historiarum libros ab Annalium, causa non una . . . / . . . adeo ut illic plurium annorum res uno libro; hic vix unius anni comprehensae pluribus libris. Sive aetas id fecit, sive potius iudicium curaque scribendi.

De materie olim horum librorum. Complexus

erat Tacitus his libris res domi forisque gestas, a Servii Galbae principatu ad initium Nervae . . . [Expl.]: Ipse de se Ammianus: Haec ut miles quondam et Graecus, a principatu Caesaris Nervae exorsus, adusque Valentis interitum, pro virium explicavi mensura.

Dedicatory Poems (Modius, Gulielmus). See above, p. 117.

Commentary. Iusti Lipsi ad librum I Historiarum notae. [Inc.]: *Servius Galba iterum T. Vinius Coss.* (I, 1). Vulgo appellant T. Iunium. At mihi religio non fuit sequi scripturam antiqui marmoris eruti ad radices montis Caelii . . . / . . . [Expl.]: *Et cum privatus esset, amici vocabamur* (V, 26). De hoc loco sensit Sidonius in Epistolis [IV, 14, 1]: Gaius Tacitus e maioribus unus [sic] tuis [. . .], sub verbis cuiusdam [sic] Germanici ducis in historia sua rettulit [dicens]: “Cum Vespasiano mihi vetus amicitia; et, dum privatus esset, amici vocabamur.”

Editions:

1585 (Antwerp), 1585 (Lyons), 1585 (Leiden), 1598. See Composite Editions.

c. The *Curae Secundae of 1588*

Commentary (ed. of Antwerp, 1588). Iusti Lipsi Curae Secundae ad librum I Historiarum, 141. [Inc.]: *DCC [sic] et XX prioris aevi annos* (I, 1). Exakte si putas, XXII reperies. *Dignitatem nostram a Vespasiano inchoatam* (I, 1). Quomodo? quiane procurator sub illo Belgicae? . . . / . . . [Expl.]: *Urbs deiugis* (V, 8). Quid nobis visum, diximus. At Iosias Mercerus legit: *Primis munitentis urbs, dein regia*. Feliciter. Tacitus ipse iuvat, infra: *Alia intus moenia regiae circumiecta* (V, 11).

Editions:

1588 (Antwerp), 1588 (Leiden). See Composite Editions.

1589 (Antwerp), 1589 (Leiden). See Composite Editions. The *Curae Secundae* are intercalated with the *Notae of 1585*.

1590, 1595, 1598, 1599. See Composite Editions.

1600 (Antwerp), 1600 (Leiden). See Composite Editions. The commentary has been further revised.

1606. See Composite Editions.

1607 (Antwerp). See Composite Editions. Lipsius' last revision.

1608, 1619, 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

d. The *Dispunctio Notarum Mirandulani Codicis* of 1602

Commentary (ed. of Antwerp 1602). Ad librum I Historiarum. [Inc.]: Etiamne pergo? Per sedendum est scilicet in hoc epulo, et tertius tuus missus exspectandus. Quid? lautiae et Iovis cerebrum; compono me in cubitum, et immineo, et iam gusto. *Supremae clarorum virorum necessitates, ipsa necessitas fortiter tolerata* (I, 3). In me: Criticus hic noster nihil offenditur. Non ego, et per planam sententiae viam pergo. Tamen legendum: *suprema clarorum virorum necessitate*. Luci, cras credo, hodie nihil. Magis illud διάλυτον placet; et duo, inquit Tacitus, narrabo, mortes clarorum virorum, atque eas ipsas obitas fortiter et ex dignitate. Nam necessitas, si nescis (quid autem antiquum tu scias?), mors est, et fere indicta. Noster XV Annali . . . / . . . [Expl.]: *Suam illic victoriam Germanis obstitisse* (V, 17). Ego vero haec non damnavi aut damno, facili et obvio sensu; atque etiam bono. Te damno mutantem, id est pervertentem: *Suae illic victoriae Germanos obstitisse*. Quid ergo? ego tantum monui et addubitavi, quod in optimo codice *materiam pro victoria* reppressem. Sed iam (o bonum factum!) finis tui Epuli; quid superest? bellaria quaedam et scitamenta e libellis subiunctis.

Editions:

1602 (Antwerp), 1627 (Antwerp), 1648. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, II, 40 and p. 121, above.

8. Claudio Chiffletius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, found in an autograph manuscript in Besançon, see above, p. 121. Only Book I is commented on.

a. The redaction of Johannes Chiffletius

Commentary (Besançon, Bibliothèque Municipale, Collection Chifflet ms. 144). In primum Historiarum Cornelii Taciti. [Inc.]: (fol. 94) *Historiarum*. Quin sit hic legitimus titulus horum librorum post Vertranii Mauri diligentias dubitari non potest. . . . (fol. 94v) *Sergius* [sic] *Galba iterum T. Vinii Coss.* (I, 1). Adseruit hic ante Lipsium T. Vinii nomen Onofrius Panvinius, Romanae memoriae restaurator insignis . . . / . . . (fol. 102) *utilissimus quidem* (I, 16). . . . [Expl.]: (fol. 102v) Sic Cassiodorus legendus. Sed nec illa Plinii in Panegyrico

Traiano dicto [44] “Meministi quae optare nobiscum, quae sis queri solitus.”

b. The redaction of Claudio Chiffletius

Commentary. [Inc.]: (fol. 146) *P. Cornelii Taciti historiarum Lib. I. Varie citantur hi libri. . . . Ser. Galba iterum T. Vinii consules erunt* (I, 1). Adseruit hic ante alios T. Vinii nomen Onufrius Panvinius . . . / . . . [Expl.]: (fol. 151v) *Cornelii Marcelli* (I, 37). Hic est Cornelius Marcellus, sive potius Marcellus Cornelius emend(and)us est, senator Neronianorum temporum vocatus ab indicibus ex aliis consciis [deleted: ut conscient] incestus Lepidae Cassii uxoris. Lib. XVI [8]. [There follow a page and a half of largely illegible notes in another hand.]

Manuscript:

Besançon, Bibliothèque Municipale, Collection Chifflet, ms. 144, s. XVI. See above, p. 122.

Biography:

See above, p. 122.

9. Hannibal Scotus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 129.

Commentary (ed. of Rome, 1589). Historiarum Commentarii. Ex libro I Historiarum P. Cornelii Taciti. [Inc.]: *Initium mihi operis . . . magna illa ingenia cessere* (I, 1). Cum omnis potestas Reipublicae ad unum confertur, magna ingenia cedunt. Nam neque tam ampla sub unius dominatu sunt praemia, ut ea ad labores et industrias excitare possint; nec securitas adest . . . / . . . [Expl.]: *Aponius in Moesia, Flavianus in Pannonia* (V, 26). Huius orationis exordium maximum ad acquirendam fidem artificium prae se fert; quae oratio iniuria temporum una cum reliquis Taciti monumentis interiit. O tempus rerum edax, O vetustatem consumptricem, immo potius, O hominum incuriam; nam utram magis accusem, plane dubius sum. Nonne satis erat accuratissimi scriptoris utilissimam historiam truncam et mancam nobis exhibuisse, nisi etiam suo fine mutilam daret? Tu, candide Lector, laborem nostrum boni consulas oro. Reliquam huius historiae partem pete a Dione, Zonara, et reliquis Romanae historiae scriptoribus. Commentariorum in librum V Historiarum Publpii Cornelii Taciti finis.

Editions:

1589 (Rome), 1592. See Composite Editions.

Biography:
See above, p. 130.

10. Valens Acidalius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 131.

Commentary (ed. of Hanau, 1607). [Inc.]: Initio huius libri Muretus adscripserat: "Ex veteri libro constat principio huius libri quaedam desiderari." Quod an verum sit, mihi non liquet; ceterum non esse videtur. *Sed ambitionem scriptoris . . . pronis auribus accipiuntur* (I, 1). Mutaverat Muretus, *adverteris*. Male. Quod si erat mutandum, potius *averteris*, vel *averseris*. Sed non erat Taciti illa propria phrasis . . . / . . . [Expl.]: *Hoc Primo Antonio notum . . . Fabianus* (Lipsius recte *Flavianus*) in *Pannonia* (V, 26). Haec obscurae et inepta sunt sententiae: praeter id, male sequentibus haerent. Emendo ego et distinguo: *Quae Antonius absens, Flaccus praesens monebat. Arma in Germania movi, quae Mucianus etc.* Ita est: Antonius litteris ipsum monuerat, atque eadem coram Flaccus. Idem supra libro IV narrat Tacitus: *Missis sane ad eum Primi Antonii litteris . . . et rei publicae cura* (IV, 13).

Editions:
1607 (Hanau), 1608. See Composite Editions.

Biography:
See above, p. 131.

11. Josias Mercerus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 131.

Commentary (ed. of Paris, 1599). [Inc.]: Libro I Historiarum 434. *Perdomita Britannia et statim amissa* (I, 2). Ita constituit hunc locum doctissimus Lipsius, bene utique; nisi quod verbum *amissa* minus placet acerrimi iudicii viro Savillo, qui verissime adserit non amissam Britanniam sub Domitianus; immo ne sub Hadriano quidem . . . / . . . [Expl.]: *Adventu secundae et XVI et XLI legionum* (V, 14). At sextadecima iamdudum cum Cereali; nam ex iis erat quae in verba Galliarum adactae, dein paenitentia reverxae ad prius sacramentum. *Lege sextae*, quae ex Hispania missa, ut clarum est e libro praecedenti; et aperte infra in cohortatione ante pugnam.

Editions:
1590, 1599, 1606. See Composite Editions.

1607 (Frankfort). See Composite Editions. This contains, curiously, two versions of Mercerus' notes, the second slightly expanded.

1608. See Composite Editions.

Biography:
See above, p. 132.

12. Pompeius Lampugnanus [pseud.]

For the date and circumstances of the composition of this attack on the commentary of Lipsius, see above, p. 132.

Commentary (ed. of Bergamo, 1600/1602). Ad. librum I C. Cornelii Taciti Historiarum. [Inc.]: *Supremae clarorum virorum necessitates, ipsa necessitas fortiter tolerata* (I, 3). Apparet interpolatam hanc esse lectionem, nihilominus criticus noster non offenditur. Ms. Mirandulanus: *Suprema clarorum virorum necessitate . . . / . . . Ne terrentur Vario Treverici proelii eventu . . . manus impediunt* (V, 17) . . . [Expl.]: Coniectura non minus admiranda, quam admiranda Romanorum—*quid civica cessas, Conservatori reddere serta tuo?*

Editions:
1600/1602 (Bergamo), 1608. See Composite Editions.

Biography:
See above, p. 134.

13. Julius Salinerius

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 134.

Commentary (ed. of Genoa, 1602). Ad primum librum Historiarum pag. 145. [Inc.]: *Mihi Galba, Otho, Vitellius* (I, 1). Eadem fere [Salustius] Crispus (Catilinae in prooemio), ut sibi fides haberetur: *Statui res gestas . . . / . . .* [Expl.]: *Suam illic victoriam* (V, 17). Nam videntes omissis telis *praeda manus impediunt* (Tacitus libro 4 Historiarum). Et ideo a Ceriale videntes *victores vertere*, [. . .] sed *obstitit pravum vincentibus inter ipsos certamen hoste omisso spolia consecandi* (IV, 78).

Edition:
1602 (Genoa). See Composite Editions.

Biography:
See above, p. 135.

14. Christophorus Colerus

For the date and circumstances of the com-

position of this commentary, see above, p. 135. There are several notes on each book.

Commentary (ed. of Hanau, 1603). Ad Librum I Historiarum. [Inc.]: *Germanici exercitus . . . alias partes foivissent* (I, 8). Lipsius audacter: *Soliciti et elati*. Verius scripsit Tacitus: *Soliciti et irritati*. Et tamen vulgata lectio fortasse verissima . . . / . . . [Expl.]: *Medium urbem Iohannes, quam et Bargioram vocabant* (V, 12). Videndum an non male intellexerit Tacitus, aut librarius potius corruperit *Bar-ionam* in *Bargioram*.

Editions:

1603, 1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 136.

15. Marcellus Donatus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 136.

Commentary (ed. of Venice, 1604). Cornelius Tacitus libro I. [Inc.]: *Adeo animosus corruptor . . . eorundem perductos* (I, 24–25). Spiculatorum, non speculatorum legendum esse hoc loco non desunt, eo quod stipatores imperatorum spiculo uterentur ex Vegetio libro 2 cap. 7 . . . / . . . *Neuter ducum cunctator; sed arcebatur latitudo camporum, suopte ingenio humentem* [sic] (V, 14). Ingenium in animatis pro moribus, industria, solertia, et intellectus acie semper a Cicerone et a reliquis accipi annotavimus . . . [Expl.]: Locorumque ingenio sese contra imbelles regias copias tutabantur.

Editions:

1604, 1605, 1602–34, 1608. See Composite Editions.

Biography:

See above, p. 138.

16. Janus Gruterus

For the date and circumstances of the composition of this commentary, see above, p. 139.

a. The *Varii Discursus* of 1604–5

Commentary (ed. of Heidelberg, 1604).

[Inc.]: *Solusque omnium ante se principum in melius mutatus est*. Lib. I Historiarum (I, 50). Extat apud Aristophanem in pauperis ac Pluti colloquio. . . . [last note on *Historiae*] *Non Italiae loca adiri* etc. Lib. II Historiarum (II, 12). Non vitupero quidem Halyattis factum contra Milesios, memoratum Herodoto . . . / . . . De Philippo Livius lib. XL: “. . . [Expl.]: cum sociorum voces neququam Deos sociales nomenque suum implorantes audiret.”

Commentary (Pars altera, 1605). [Inc.]: *Comitate et alloquiis provocans officia*. Lib. V. Historiarum (V, 1). Multa extant benigne tum dicta tum facta Antigoni regis. . . . *Fit temeritatis alienae comes . . . quo plus auctoritatis inesset consiliis*. Lib. II Historiarum (II, 18). Merebantur inscribi columnae aureae, et litteris quidem gemmeis, tum lex Solonis, tum interpretatio eius . . . / . . . [Expl.]: Sed quid ago? si viam istam porro institero, numquam capiti ponetur meta. Itaque vel abrumpendum. Finis.

Editions:

1604–5. See Composite Editions.

1627 (Frankfort). See Composite Editions. Additional notes are based on sentences from *Historiae* II and IV.

1679. See Composite Editions.

b. The *Schediasmata* of 1607

Commentary (ed. of Frankfort, 1607). Iani Gruteri Schediasma ad Librum I Historiarum cap. 3. [Inc.]: *Nec enim umquam . . . esse ultionem* (I, 3). Scio quam admittant interpretationem hae voces. Interim non adhuc plene adquiesco *iustis illis iudiciis . . . / . . .* [Expl.]: *Multitudinem obsessorum omnis aetatis, virilis ac muliebris sexus* [sic] (V, 13). Dictio sexus, non visitur in Romae cuso, et vero minime requiritur. Nam illud virilis ac muliebris referuntur ad vocem aetatis.

Editions:

1607 (Frankfort), 1608. See Composite Editions.

Biography:

See CTC, IV, 288–89.